

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBOG
FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR PRÆSTØ AMT

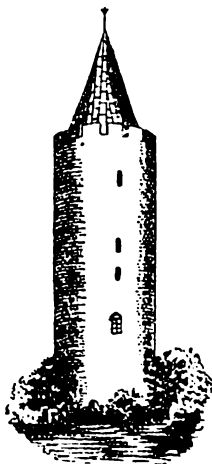
13. AARGANG 1924.

NÆSTVED
N. P. CHRISTENSENS BOGTRYKKERI
1924.

AARBOG
FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR PRÆSTØ AMT

13. AARGANG 1924.

NÆSTVED
N. P. CHRISTENSENS BOGTRYKKERI
1924.

Bag Tryggevælde Aa.

Af Pastor C. Borre Larsen, Gedved.

Hvis vi i Fugleperspektiv kunde overse Sjælland, som Øen var for et Aartusind tilbage, vilde vi se den dækket af udstrakte Skove, men disse Skovstrækninger vilde ikke udgøre et ubrudt Hele. Rundt om vilde vi finde Pletter, større eller mindre, af aabent Land. Det er de gamle Bygder. Blandt dem vilde ogsaa *Stevnsbygden* træde tydeligt frem.

Men den var jo ikke den eneste. I H. V. Clausens Afhandling i Aarb. f. nord. Oldk. & Hist. 1916 kan ses et Kort over dem alle, tegnet ved Stednavnenes Hjælp. Og Arkæologien bekræfter disses Oplysninger.

Bedst belyst blandt dem alle er Øens Midtbygd, Ringstedbygden, hvis rige Sagnkreds (Hagbard og Signe) angiver dens Betydning i forhistorisk Tid, en Betydning, der holdt sig helt til Valdemarernes Dage. Her var jo Absalons Hjemstavn, og her voksede Valdemar den Store op. Sjællands Hjerte er denne Bygd og dermed ogsaa Danmarks. Thi fra Sjælland samledes de forskellige Stammer under Danernes Overhøjhed til det Rige, der gik fra Smålands Grænse til Ejderen, og midt imellem disse Grænseegne ligger just Ringsted.

Axel Olrik beskæftigede sig i sin sidste Levetid meget med, hvilken historisk Virkelighed der vel laa bag Sigarsagnet, hvis ældste kendte Form er at læse hos Saxo, opstadset paa hans sirlige Sølvalderlatin. Oldkvadet hører til

vore allerældste (4. ell. 5. Aarh.). Det er ældre end Skjoldungedigtningen. I dette var ikke Elskov, men, som altid i Folkevandringstidens Digtninge, Slægtsfejder Hovedemnet. Men i Tidens Løb trængte Elskoven sig paa; allerede hos Saxo er den blevet det vigtigste, og i den middelalderlige Folkevise¹⁾ er Fortællingen blevet en Kærlighedsdigtning, en af vor Litteraturs skønneste.

Det var disse Fejder, Olrik beskæftigede sig med. Han mente nemlig, at den Slægt, hvis Skæbne er Kvadets Emne, Sigarslægten, havde været intet mindre end de første Samlere af et Danevælde, med Sjælland som Hovedland og Sigersted som Kongesæde. Danestammens Oprindelse er dunkel, og den træffes ikke i Historien før Aar 500, men fra da af nævnes Danerne hyppigt og med Berømmelse, og alle Overleveringer betragter Sjælland med Sigersted og Lejre som deres Hovedsæder. Da vi første Gang møder Danevælden, altsaa o. 500, synes den at omfatte Øerne og Skaane samt muligvis Dele af Jylland. Men den politiske Sammensmeltning af Daner og Jyder har fundet Sted kort efter. Jydenavnet var da blevet en gængs Fællesbetegnelse for Halvøens Beboere i Steden for de mange gamle Stammenavne, hvoraf nogle er bevaret i Syslernes Navne: Vendsyssel (Vandilier), Himmersyssel (Cimbrer), Harsyssel (Haruder) o. s. v. Jydestammens oprindelige Omraade har muligvis været Kongeaegnene²⁾.

En saadan Midtplads i den store Historie, som Ringstedbygden kan fremvise, ejer Stevns ikke. Men Bygden har alligevel sin Historie, sine Forudsætninger, sine Ejendommeligheder, sine rodfæstede Værdier. Det var dem, vi her skulde forsøge at fremdrage, idet vi mindes Thorkild Gravlunds Ord: „Naar man ser paa et Folkelivs Vid og Kultur, faar man ikke Indtryk af noget enfoldigt og latterligt Latterligt [er det] derimod, at en fuldstændig sammenhængsløs

¹⁾ Axel Olrik & Ida Falbe-Hansen: Danske Folkeviser I, 97 ff.

²⁾ Vilh. la Cour: Geschichte des schleswigschen Volkes I, Flensburg 1923; 30 ff.

Civilisation tør overse en fastbygget Kultur, der i Stil og Idé staar højt over det, vi kalder Oplysning.¹⁾

Bevæger vi os ved Arkæologiens Hjælp videre tilbage gennem Jern-, Bronze- og Stenalderen, vil vi opdage, at Bygderne forsvinder ikke saa hurtigt. De er væsentlig de samme helt tilbage til Yngre Stenalder. Engang kommer den Stund dog, da Skovene lukkes til et ubrudt Hele, og Mennesker kun kan opdages hist og her ved Kysterne, det er Affaldsyngernes Tid, og bag denne igen er ogsaa Kysterne øde. Men Mennesker findes der endda paa Øen.

I Maglemøse ved Mullerup sydvest for Høng blev i Forsommeren 1900 det første klare Fund fra denne Periode (c. 6000—14000 f. Kr.) gjort. Stedet havde i sin Tid været en Ferskvandssø, og i Søen havde der været en lang Revle med fire højere Partier, Holme. Paa to af disse havde Bopladserne ligget. Det var klart, at Menneskene kun havde boet her i den tørre Tid, om Vinteren var Holmene nemlig oversvømmede, og der fandtes intet, som nødvendiggjorde Antagelsen af en Vinterbosættelse.

Mullerupbopladsens Enkeltheder viser hen til en Tid, der er ældre end de ældste Skaldynger. Der findes Slægtskab med disse, men Skovfyrrens stærke Overvægt, mens Egerester ganske mangler, skønt Egen er den almindelige Træsart i Skaldyngerne, samt den fuldstændige Mangel paa Lerkar viser Mullerupbopladsens højere Alder²⁾. Skaldyngerne tilhører den geologiske Periode, vi kalder den atlantiske eller Stenaldersænkningen, Mullerupkulturen derimod den foregaaende, Fastlandstiden, dog saa langt fremme i denne, at Rensdyret ikke mere levede her i Landet. I Fastlandstiden var Østersøen afspærret fra Verdenshavene og blevet en Ferskvandssø. Jylland var nemlig landfast med Skaane over Øerne, den sjællandske Øgruppe desuden med

¹⁾ Th. Gravlund: Dansk Bygd, II, 107.

²⁾ Om Mullerupfundene se nærmere: Aarb. f. nord. Oldk. & Hist. 1903, 148 ff.; Medd. fra Dansk geol. Forening Bd. 5 Nr. 6, 1916; Naturens Verden, April 1917.

Nordtyskland. Menneskene havde saaledes let Adgang sydfra. Storebælt var kun en dyb Rende — det nuværende, meget dybe, Sejlløb.

Mullerupkulturen kan spores over hele det nordlige Mellemeuropa, især i Egnene syd for Østersøen. Herfra er den naaet til Sjælland og derfra atter videre nordpaa, helt til Mellemsverige, Sydnorge og Finland. Sjælland har tydeligt nok været et Centrum for Kulturen. Det vilde være smigrende for Lokalpatriotismen, om Mullerupmenneskene var Danmarks første Indbyggere, saa Sjælland altsaa havde været først beboet. Men desværre ved vi fra nogle Fund, at der har levet Mennesker i Danmark allerede i Rensdyrtiden. Og de Fund er gjort baade i Vendsyssel, paa Fyen og paa Sjælland.

Vort Kendskab til Mullerupkulturen blev betydeligt udvidet ved Fundene i Sværborg Mose 1917 og 1921 samt i Holmegaards Mose 1922. Om dette sidste foreligger endnu¹⁾ ingen videnskabelig Redegørelse, men Resultaterne fra Sværborg er offentliggjorte²⁾. Forholdene her var ganske som i Maglemose. Menneskene havde boet paa en lav Engstrækning, en Halvø, der fra Sydøst strakte sig ud i den lavvandede Indsø. Saavel Træsarterne som Dyrearterne viste en ligefrem paafaldende Overensstemmelse med Mullerupfundet. En Ejenommelighed ved Sværborgbopladsen var dog dens meget store Rigdom paa Flintsager, især de saakaldte Mikrolither, smaa Flækkespidser.

Bopladsen fra samme Periode kendes i et Par andre Moser, en paa Lolland og en i Vestsjælland; lidt yngre er en Række Pladsen i Gudenaadalen ved Tørring.

Fælles for dem alle er, at medens de indbyrdes har afgørende Ligheder, skiller de sig ret bestemt fra den hidtil som ældst ansete Periodes Fund, Skaldyngerne. Iøjnefaldende er især deres Rigdom paa Sager af Ben, hvorfor man har villet kalde Perioden Benalderen. Navnet er dog uheldigt, eftersom det vækker Forestillinger om en større Afstand til

¹⁾ Efteraaret 1923.

²⁾ Aarb. f. nord. Oldk. & Hist. 1919; 106 ff.

næste Led, end det i Virkeligheden var Tilfældet. Jo nøjere denne ældste Tid bliver kendt, jo mere vil det sikkert vise sig, at Overgangene her som altid var jævne, uden Spring. Vi kender allerede et Mellemlid, en Boplads i Brabrand Sø ved Aarhus. Den tilhører Stenalderensænkningen, da Søen var en Havvig¹⁾; men skønt Menneskene, ligesom Skaldyngernes Folk, altsaa har boet ved Saltvand, har de, som Mullerup-folkene, slet ikke rørt Havets Dyreverden. Ogsaa andre Forhold viser Forbindelsen til begge Sider.

Da der baade ved Mullerup og ved Sværborg er fundet enkelte Menneskeknogler, har det været muligt at fastslaa Mullerupmenneskenes nøje Lighed med den franske Rensdyrtids Befolkning, Cro Magnonracen²⁾). Dette er et særdeles vigtigt videnskabeligt Resultat, idet vi hidtil ikke har truffet palæolithiske, Oldstenalders, Mennesker i Danmark. Allerede i Skaldyngerne forefindes Nutidens Typeblanding: langskallede og kortskallede. Naar hertil lægges, at Mullerupkulturens Mennesker var en Indlandsbefolkning, Skaldyngernes en Kystbefolkning, har man ment, at der var god Grund til at antage Kystfolkene før indvandrede Kortskaller, der efterhaanden dels blandede sig med den gamle Befolkning, dels fortrængte den nordpaa³⁾). Det kniber dog med at faa det foreliggende Materiale til at bære Teorien helt.

Fra denne ældste Tid haves ingen Spor af Mennesker i Stevns. Anderledes med *Skaldyngeperioden* (c. 4000—2500). Klimaet var nu blevet mildere; Landet var dækket af Løvskove, væsentlig Eg. Egeskoven med sin tætte Underskov er jo ganske anderledes uigennemtrængelig end den aabne Fyrreskov. Det er derfor naturligt, at vi nu finder Menneskene ude ved Kysterne. Havet og dets Rigdomme var

¹⁾ Landet nordøst for Linien Nissum Fjord—Falsters Nordkyst laa lavere end nu, mere, jo længere man kommer mod Nord.

²⁾ Prof. H. A. Nielsen i Aarb. f. nord. Oldk. & Hist. 1921, 205 ff.

³⁾ S. Lindquist: Nordens benålder och en teori om dess stenåldersracer (Rig, 1918; 65 ff.).

blevet opdaget. Af Huse haves intet Spor, heller ikke af ordentlige Grave; Ligene lagdes afsides paa Skaldyngen og dækkedes lidt. Men eet væsentligt kulturelt Fremskridt var sket: man havde lært at lave Lerkar. Hunden var dog stadig det eneste Husdyr, og et fastboende Liv fandtes ikke, Menneskene levede som Samlere. Der er saaledes mange Ligheder mellem denne Periode og den foregaaende; begge er de Afsnit af det samme Kulturstade, vort ældste, i skarp Modsætning til alle senere Tider, begyndende med Yngre Stenalder.

Bopladsder fra Skaldyngtiden findes navnlig ved de gamle Vige og Fjorde, men Kysterne har sikkert været befolkede ogsaa paa andre Steder, end hvor Køkkenmøddinger er fundne. Læge J. P. Rasmussen i Faxe har saaledes flere Steder ved Strandegaard fundet Spor af Flintarbejder¹⁾, hvilket jo viser, at Menneskene har haft deres Gang her, og der er næppe Tvivl om, at det samme var Tilfældet med flere Steder paa Kysten op om Stevns. Om en Stevnsbygd kan der dog endnu ikke tales. Egeskoven forbød al dybere Indtrængen. Bosættelsen holdt sig ved Kysterne som smaa Samfund, Familier rimeligvis.

Først naar vi forlader Ældre Stenalder og kommer frem til den yngre, forandres Billedet, men da ogsaa i afgørende Grad. *Yngre Stenalder* (c. 2500—1300) har overhovedet et saa ganske andet Præg end de forudgaaende Perioder, at den i meget staaer Broncealderen nærmere end dem.

Det, der voldte det afgørende Brud med Fortiden, et Brud, der blev staaende som et varigt Kulturfremskridt, var Overgangen fra Samlerstadiet, hvor Menneskene strejfer om som rodløse Jægere og Fiskere, i det ydre Liv kun lidet hævdede over de højere Dyrearter, til Agerdyrkerens Levevis. Først derved, at Mennesket blev bundet til Jorden og tog

¹⁾ Sml. hans Afhdl. „Affaldspletter fra Stenaldertilhugning“ i Aarb. f. nord. Oldk. & Hist. 1918, 151 ff.

det som sin Opgave at gøre sig denne underdanig, blev der Mulighed for Fremgang til en virkelig Kultur. Kultur opstaar kun, hvor Tilværelsen giver Overskud, og Overskud naas kun ved Arbejde. Først da Mennesket lærte at arbejde, blive paa sin Jord og rigtig slide i det, æde sit Brød i sit Ansigts Sved i Steden for at strejfe om og plukke Bær, jage, fiske, først da fremkom Muligheden for *Fremskridt*. Derfor er det ikke tilfældigt, at de ældste Kulturer findes i Mesopotamien og Ægypten. De store Floder her, som regelmæssigt gik over deres Bredder og afsatte et frugtbart Dynd, gjorde Jorden saa uendeligt frodig, at Menneskene lokkedes til, og saa var de fangne, tvungne til maalbevidst Arbejde for at faa Magt over disse Flodløb og Dyndmarker.

En saa vidt udviklet Kultur som dér kan vor yngre Stenalder naturligvis ikke fremvise. Men fælles er dette, at først det regelmæssige, løvbundne Arbejde hæver Mennesket til Menneske, til Kultur-, til Aandsvæsen; og det Arbejde, som foraarsager denne Fremgang, er Sliddet med Jorden.

Her staar vi da ved det store Skel mellem ældre Stenalder og alle senere Tider. Uanset om de kender flere eller færre eller slet ingen Metaller, saa er Menneskene fra nu af, allerede fra Yngre Stenalder, blevet *i det væsentlige* som vi.

Udviklingen er dog ogsaa her sket i jævne Overgange, som kun svagt kan spores. Et Vidnesbyrd har vi bl. a. i nogle Lerkarskaar fra tre Skaldynger, alle med Aftryk af Byg- og Hvedekorn, samt i nogle Knogler af Tamsvin, Okse, Faar og Ged samme Sted fra. Disse Dynger henføres til Tiden efter c. 3000 f. Kr. Da var Overgangen fra Samler- til Bondelivet altsaa ved at ske. Man var paa een Gang begge Dele: Dyngerne brugtes, men de nye Næringsveje var knyttede til dem.

Nu da Agerbrug og Kvægavl blev Næringsvejene, simple og lidet stabile ganske vist, havde Menneskene faaet Midler i Hænde til virkelig at tilegne sig Landet. Allerede i Yngre Stenalder er de da trængt fra Kysterne ind overalt, hvor ikke alt for tætte Skove, alt for drøje Lerbanker eller

alt for golde Hedeflader hindrede. Allerede nu møder vi *Bygderne*, ogsaa Stevnsbygden.

Med den Grundændring, Levesættet undergik ved det begyndende Bondeliv, skete ogsaa en fuldstændig Forandring i Menneskenes Forhold til Døden og de døde. Man bliver nu yderst omhyggelig med disses Jordfæstelse, og Gravene gøres overmaade solide, de skal nemlig være de afdødes Boliger, Livet fortsættes her. Derfor faar de Mad med i Graven. Saa dybe Rødder har Sjæleetroen, Sjæledyrkelsen, Forfædre dyrkelsen — hvoraf Grøden til Nissen er en Rest — i vort Folk.

Det er saaledes forstaaeligt, at det nu ikke mere er Bopladserne, der er meget vanskelige at finde, men *Gravene*, som hjælper os til at erkende Bebyggelsernes Plads og Omfang. Deres Antal har i de gamle Bygdeegne været meget stort. Det er først de sidste 2—3 Menneskealdre, der for Alvor er begyndt at udrydde dem. Men mange af de borttagne spores endnu som ufrugtbare Pletter paa Markerne; mange er ogsaa gemt i Skovene.

Det er et rigt Materiale til Oplysning, Yngre Stenalderens Grave har ydet os. Maaske kan der tales om Familielighed inden for de enkelte Grave, saaledes at disse har været Ættegrave: Samlaget var Slægten. Mænd og Kvinder nød samme Dødsære. Eengiftet med dets etiske Forhold indbyrdes og over for Børnene har da aabenbart været Familiens, og dermed Samfundets, Grundlag — i meget skarp Modsetning til Forholdene i Orienten. Der spores heller ingen Adskillelse mellem fri og Trælle; men den Mulighed kan jo ikke udelukkes, at Trællene overhovedet ikke blev saaledes jordfæstede, at deres Grave har kunnet bevares og findes. Dødsalderen var for Kvinder 25—30 Aar, for Mænd 40—50. Levetiden var altsaa kortere end nu, forholdsvis mange er døde unge, rimeligvis i Epidemier. Ogsaa Tandsygdomme og Leddegigt spores ofte paa Skeletterne. Levevilkaarene har været yderst primitive.

Allerede Yngre Stenalder har som nævnt Bygder, samlede Beboelsesstrøg, at opvise. Kystegnene og de mindre

Øer var dog bedst befolkede, og Bebyggelsen er foregaaet ujævnt, idet man har fulgt aabent Land, fersk Vand, Græsgange og dyrkbar Jord. Den tætte Skov holdt man sig fra, det ses klart i Bjeverskov og Faxe Herreder. Helt undvære Skoven kunde man dog heller ikke, for Kvægholdets Skyld¹⁾.

Bygderne har ikke været saa særdeles udstrakte. Bebyggelsen var tynd og Opdyrkningen naturligvis langt fra fuldstændig. Skovpletter og udyrkede Stykker var spredt rundtom. Men man gjorde et virkeligt Arbejde med Jorden, og Rækkefølgen i Gravfundene viser, at man jævnlig har beholdt samme Bosted hele Stenalderen igennem, ligesom Gravenes Anselighed fortæller om Befolkningens Følelse af Rodfæstethed, dens Bondesind.

Man passede sine Geder, Svin og Faar, og man saæde sin Hvede, Byg eller Hirse, efter at Jorden var behandlet med Hakken; andet Redskab kendtes ikke. Kornet høstedes med Segl og blev malet paa Haandkværn. Brødene var rimeligvis Fladbrød. Ulden forstod man at spinde, endnu dog ikke at væve. Men det garvede Skind var vel som helt henne i Valdemarstiden det almindelige Klædningsmiddel.

At Stevns i denne vort Landbrugs allerældste Tid allerede var i det væsentlige befolket, kan ikke betvivles. Blot har Stevnsboerne manglet Sind til at holde Hævd over Minderne om Forfædrenes Færden. Det fremskredne Landbrug har i den Grad gjort Kaal paa Oldtidsbebyggelsens

¹⁾ Derfor ændrede Egeskoven efterhaanden ganske Udseende. Saltkogere, Tjærekogere, Kalkbrændere, Myremalmbrændere og mange andre, alle Husholdningerne f. Ex., havde fældet Underskovens Smaaavækst, medens Skibbyggerne tyndede ud blandt de store Træer, og intet voksede op i Stedet. Vildt og navnlig Kvæg (Oldensvin m. m.) afgnavede hver eneste Spire. I 16. Aarh. (se Troels Lund: Dgl. Liv i Norden I. 32 f.) bestod Egeskoven derfor kun af ældre høje Træer, der stod frit med Græs under og kun et Hasselkrat hist og her. Men disse Forhold forlængede samtidig Egens Herredømme, thi de smaa Bøge fik jo heller ikke Fred til at vokse op. Først da Skoven i 19. Aarh.'s Begyndelse fredlystes for Oldensvinene, fik Bøgen Overtaget.

Efterladenskaber, at Bygden nu ter sig meget udvisket. Den Rigdom af slebne Stensager, der gennem Tiderne er blevet opløjet overalt paa Halvøen, er dog Bevis nok.

Overgangen til *Broncealderen* (c. 1300—400) sker umærkeligt. Sten og Metal bruges jævnsides; Broncen var dyr, Flinten fandt derfor stadig Anvendelse til simple Redskaber. Vi har nu nøjere Viden om Boligens Udseende, væsentlig gennem nogle Gravurner, dannede som Hytter, lignende Nutidens runde Negerhytte¹⁾. Taget var kegledannet med en Røgaabning øverst. Døren havde en Træbom som Laas. Af Vinduer ses ingen Spor. Fundne Hustomter viser, at Huset kunde være ret omfangsrigt. Væggene var kalkede udvendig for Vejrligets Skyld. Udhuse er ikke fundet, Forraadene gemtes i store, halvt nedgravede Lerbeholdere. Man undres over, at en Befolkning med saa højt udviklet Kultur og saa megen Sans for smukke Vaaben og smagfulde Klæder har kunnet trives i disse mørke Hytter.

I Ældre Broncealder hører de berømte Egekistegrave hjemme, i Yngre Urnegravene. Skikken at brænde Ligene og begrave Asken viser, at der nu var blevet ganske nye Forestillinger om Døden raadende. Sjælen fortsætter ikke længere Livet i Graven, men begiver sig, ved Ilden frigjort fra det forgængelige Legeme, bort til Dødsriget.

Højenes Plads viser Bebyggelsens Udstrækning. Hvor de mangler, var der folketomt. Det ses, at Menneskene er blevet paa de nedarvede Bopladser, Rødderne i den fædrene Muld er nu saa dybe, at man ikke skøttede om at flytte uden Nødvendighed. Men Befolkningen er blevet talrigere, flere Hjem, behøver derfor mere Plads, hvorfor Bygderne nu breder sig mere op i Landet. Boligerne lagdes paa Bakkerne, hvor det tørre Land syntes bedst egnet for det primitive Agerbrug. Højene ligger derfor ogsaa højt. De lange Høj-rækker, man finder hist og her, forbindende større Grupper, viser Vejlinierne fra Bygd til Bygd.

¹⁾ Et godt Eksp. findes afbildet i Nationalmusæets Vejledning for besøgende. Den danske Samling. Oldtiden, 1911; Nr. 202.

Vort bedste Kendskab til Bronzealderkulturen skylder vi dog hverken Bopladserne eller Gravene, men Fundene i Mark og Mose, henlagte Offergaver til en eller anden Guddom. Naturguddomme har man tidligt dyrket. Kilder f. Ex., deres rindende, „levende“, Vand tiltroedes overnaturlig Kraft. Ved Budsene paa Møen fandt man saaledes en Træbrønd nedsat i et vandførende Lag med Vand af en særegen Art; i Brønden var der Knogler af Okse, Faar, Svin og Hest foruden flere Bronzeegenstande, altsammen Ofre. Ogsaa Solen og Ilden har man dyrket. De skaalformede Fordybninger, der undertiden ses paa store Sten, er Ildtegn, Hjul Korsene Soltegn.

Bondelivet maatte faa Menneskene til at føle deres Afhængighed af Tilværelsen stærkere end før, da man bare flyttede, hvis Kaarene blev for knappe. Der var Grunde nok til at søge de gode Naturmagters Gunst og besværgede de onde. Til disse sidste hørte naturligvis ogsaa Ukrudtet. Lige til vor Tid har man i Estland under Høsten brugt at lægge en stor Tidsel i hvert Vindue, holdt fast af en Sten. Paa den Maade bandt man den onde Tidselaand, saa den ikke kunde stjæle Kornet¹⁾. Dyrkelsen af Træer synes at høre til det allerældste. For den primitive Jordbruger stod Træets Vækstkraft som forbilledlig for hans Agre og Husdyr. Fastelavnriset er en Rest herfra²⁾. Sml. ogsaa Asken Yggdrasil.

Det er *Overklassen*, vi møder i Bronzealderens Grav- og Redskabsfund. Under sig har de haft en ret talrig Trællestand. Selv var de Krigere og Handelsfolk samtidig med, at de var Bønder. Handelen var en Byttehandel. Man købte det fremmede Metal og gav Rav eller Landbrugsprodukter i Stedet. Selve Raastoffet maatte man jo have udefra, men Behandlingen af det var i allerhøjeste Grad selvstændig nordisk. Det er ligefrem forunderligt, hvilken Evne Bronzealderen har haft til at genskabe de modtagne fremmede Ideer i sine egne Former³⁾. Man har haft gode Raad, Tilværelsen

¹⁾ Maal og Minne. Norske Studier, 1909; 22 f.

²⁾ Nærmere i Martin P. Nilsson: Aarets folkelige Fester; 9.

³⁾ Soph. Müller: Oldtidens Kunst. Bronzealderen. 1920.

gav Overskud. Derfor kunde denne fine og ædle Kultur udvikles, som særdeles vel taaler at maales med sine græske Forbilleder.

Ravet forekom væsentlig kun ved Jyllands Vestkyst. I Ældre Bronzealder var disse Egne derfor de mest fremtrædende, især Salling og Landet bag Hjerdingbugten, hvor der var en Havn. I Yngre Bronzealder, da Ravet efterhaanden var opbrugt, flyttede Tyngdepunktet stadig mere østpaa, endende paa Sjælland, hvorfra Forbindelsen med den store Verden i Periodens Slutning gik over Oderegne.

I Bronzealderens senere Tid maa Stevnsbygden saaledes have været blandt de fremmeste. Stevnsboerne har blot selv ødelagt Midlerne til et Bevis.

Overgangen fra Bronze- til *Jernalder* er i flere Henseender skarpere end den fra Sten til Bronze. Fra den *føromerske Periode* (c. 400—Kr. F.) er et Bopladsfund i Vendsyssel, som viser, at man nu har kendt det firsidede Hus. Væggene var Stolper med Risfletning og Lerklining. Sommeren 1922 gjordes i Ty et nyt Fund, hidrørende fra Begyndelsen af den følgende Periode, den *romerske* (1.—3. Aarh. e. Kr.). Huset laa, som vanligt, i Øst—Vest. Døren var paa Nordsiden. Men det interessanteste var, at her kunde Taget iagttages. Dets Rejsning var tynde Rafter, tækkede inderst med Græs og Straa, der med Simer var syet sammen til et Tæppe og fastsyet til Rafterne, yderst med tykke Lyngtørv. Arnen var midt i Rummet, omgivet af fire Stolper, der bar Tagets Midtvægt. Væggene var kalkede baade ud og indvendig, inde desuden beklædt med flettede Græsmaatter. Begge de omtalte Huse var ødelagte ved Brand og ikke genopbyggede, derved var Resterne blevet bevarede.

Opfindelsen af det firkantede Hus er i Virkeligheden et meget vigtigt kulturelt fremskridt. Den aflange Bygning kan gøres baade rummeligere og mere velindrettet end den runde, der har sine ganske snævre Hyttegrænser.

I den *romerske Periode* tager Handelsforbindelsen sydpaa fart. Romerriget havde i Aarene efter Kristi Fødsel

skudt sine Grænser stærkt frem mod Nord, Handelsvejen blev derfor kortere. I en rig Strøm naaede Glasbægre, Fade, Kander, Spande o. s. v. af Bronze og Kar af ædle Metaller op til vore Egne. Hobyfundet 1920 med dets prægtige Sølvgenstande er et frisk Vidnesbyrd om den Rigdom og Kunstsans, Forfædrene besad, og tillige om de nære Forbindelser med Syden i denne Periode.

De fleste af Fundene er Gravfund og tilhører Overklassen. I den jævner Befolknings Grave findes lidet eller intet Gravgoods, man havde ikke Raad til at undvære Tingene. Ofte er Gravene samlede i Grupper (f. Eks. en stor Samling paa over 70 ved Karlslunde). Begravelsen er altsaa stadig knyttet til Bopladsen; de, der bor sammen, har Gravplads sammen: i Stenalderen de store Fællesgrave, i Bronzealderen flere Grave i samme Høj eller flere Høje sammen, i Jernalderen ligesaa flere Grave sammen, med eller uden Høj.

Smukke Grave fra denne Periode er fundet ved Strøby, Himlingøje og Spjellerup, der vel ikke alle hører til Stevns i snæver Forstand, men dog tilhører den gamle Stevnsbygd som dens Udløbere mod Skovlandet.

I *Folkevandringstiden* (3.—5. Aarh.) fortsattes til at begynde med de nære Forbindelser med Romerriget, indtil de mere og mere kaotiske Forhold i Mellemeuropa efterhaanden afbrød dem. Man fik da sine Importvarer fra den romerske Provins, men det var ikke saa godt Kram. Paa denne Tids Genstande møder vi første Gang Runeskriften, saaledes paa et Sølvspænde fra Himlingøje, hvor Ordet Hariso er indridset.

Fra Folkevandringstiden har vi i Stevns nogle overordentlig rige Fund, der viser, hvor nære Handelsforbindelserne¹⁾ var fra denne Egn med Landene syd for Østersøen, og tillige, hvor betydeligt de Stevnsfolk havde forstaaet at samle til Bunke. En af de rigeste er Gravpladsen ved

¹⁾ Og med dem de kulturelle. Forekomsten af en Charonspenge (her som en lille Betalingsring af Guld) i den døde's Mund (Valløgraven) angiver jo Overførelsen af rent aandelige Forestillinger.

Himlingøje med dens mange Glas- og Bronzekar, samt Sølvskaale i drevet Arbejde. Endvidere en enkelt Kvindegrav ved Valløby med Kar af Bronze og Sølv, en rød samisk Lerskaal med Figurer, 50 hvide og sorte Spillebrikker o. s. v. Desuden en større Gravplads (paa eet Sted over 30) ved Varpelev fra Periodens Slutning. To af Gravene var særlig rigt udstyrede. Her var Glaskar, et med græsk Indskrift, Broncesager og Guldsmykker; i en Kvindegrav bl. a. Ravperler, i en Mandsgrav en svær Guldarmring, Sølvbælte-spænder, Guldspiralfingerringe, en Mønt fra 280 e. Kr., et stort romersk Bronze-fad, en Træspand med Metalbeslag, 6 Glaskar, Rester af Drikkehorn og en Glashævert til Vin. Det var holdne Folk, de Stevnsboer. — Og de vidste at nyde deres Rigdomme! I en af Varpelevgravene fandtes saaledes en stegt Gris paa et Træfad. Men det var ikke altid ved saa fredelige Midler som nu i Andelsmejeriernes og Kirsebærtræernes Tid, de Rigdomme var vundne. Det minder den Mand i en anden Vapelevgrav os om, der var død af et Hugsaar i Panden. Man havde forsøgt Trepanation, men den var ikke lykkedes.

Gravene var Familiegrave nu som forhen, og Kvinden udstyredes stadig ligesaa rigt som Manden. Vi har Lejlighed til at se det i Himlingøjegravene, hvor begge Køn findes.

Den *etterromerske Tid* (5.—8. Aarh.) var bevæget og rig. Gravgodset er for Mændene Vaaben, for Kvinderne Smykker. Mange Guldfund viser Rigdommen, men ellers er Perioden lidet kendt.

Vikingetidens (8.—10. Aarh.) Oldsager bærer Spor af saavel irsk som karolingisk Paavirkning. Trods Vikingetogene ophørte de kulturelle og økonomiske Forbindelser ikke, de talrige arabiske Sølvmønter peger endnu fjernere bort end forhen var Tilfældet. Forskellen paa Handelsmand og Viking var nemlig ikke stor. Begge handlede, naar der var Lejlighed, og sloges, naar det gjordes behov.

Vikingetiden er blevet berømmet fra mange Sider, men vistnok maa man give Dr. J. P. Jacobsen Ret, naar han siger: „Vikingetiden er mere interessant for de fremmede, den gik

ud over, end for os selv, som intet ved om Togternes Betydning for Hjemlandet. Vor Folkevandring kom for sent, traf ikke de romerske Kulturinstitutioner, som de sydgermanske Folk havde lært af, samtidig med at de til Dels ødelagde dem, men den begyndende Feudalopløsning, der er et Udtryk for et kulturelt Tilbagegangsstadium. Vikingernes Udbytte var derfor ringe, maaske kun øget Vildskab. Og hvad Vikingefærden har bragt Hjemlandet, er saare tvivlsomt; at den har medført et Krafttab, en national Svækkelse, uden fuld Erstatning i Tilførsel af ny Kulturværdier, synes ikke usandsynligt¹⁾.

Det var de hjemlige, fredelige Sysler, der i det lange Løb viste sig at være de solideste, og her var sket vigtige Ting, *Landsbyen* var opstaaet.

Der er givet forskellige Forklaringer paa, at man saaledes gav sig til at flytte sammen i Landsbyer. Nu havde Forfædrene dog i Aartusinder boet hver Familie for sig paa sit Bol²⁾ og befundet sig vel derved. Alligevel foregik Sammenflytningen til Landsbyer paa nogle faa Hundrede Aar, og da den først var sket, viste disse Samfund sig at eje en forbavsende Sejghed og Fasthed, de formaaede at overleve alle Slags Omvæltninger.

Det maa da have været absolut tvingende Aarsager, der saaledes førte Menneskene sammen og holdt dem samlede. Prof. Arup har formodet, at Aarsagen var *Hjulploven*. I Stenalderen kendtes jo intet andet Redskab end Hakken, men allerede i Broncealderen maa den simple Plovform, vi kalder Ard, være blevet kendt, den er nemlig afbildet paa svenske Helleristninger. Vi kender den ogsaa af Selvsyn, idet en saadan Ard i 1884 blev fundet i en jydsk Mose³⁾. Den har

¹⁾ Afhandlinger og Artikler, 1919; 403 f.

²⁾ Den ældgamle Betegnelse for det Jordstykke, en Familie fandt sit Underhold ved. Bolstedet er saaledes vort Landbrugs Grundform, lige saa gammelt som dette selv. Ordet Bol er tydelig beslægtet med bo, Bonde, By o. s. v. (Nærmere: Danske Studier, 1910; 114.)

³⁾ Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1900, 203 ff.

ingen Indretning til Hammel og Skagler, ejheller nogen Forstilling, en Krog i Aasen var bestemt til fastgøres i Aaget paa Trækoxerne. Hele Redskabet var af Træ.

Arden var et vigtigt Fremskridt, men en rigtig Plov var den ikke; en Rende kunde den drage i Jorden, men ingen Fure. Det formaaede først Hjulploven med sin Muldfjæl til at vende Jorden med. Men den svære, stive Hjulplov krævede et stort Forspand. Naar vi nu ser, at efter Sammenflytningen er Landsbyernes Jord overalt inddelt i Stykker paa 8 Agre, synes det rimeligt, at Landsbyen oprindeligt var et Plovfællesskab, hvor hver stillede en eller flere Okser til Forspandet. Helt ud forklarer denne Hypotese dog ikke Spørgsmaalet om Landsbyens Opstaaen. Der maa have været ogsaa andre Grunde.

Dr. Henrik Ussings Formodning¹⁾ finder jeg dog ganske forfejlet. Han siger: „Naar en Stamme eller Del af en Stamme, der tidligere førte sine Kvæghjorde fra Sted til Sted for at finde Græsning, slog sig ned, indrettedes Livet paa vanlig Vis“ (∴ med Fællesskab i alt). Ussing gaar saaledes ud fra, at efter Samlerstadiet var fulgt en Nomadetid. Men de tidligere nævnte tre Skaldyngefund, der viser Overgangen fra Ældre til Yngre Stenalder, indeholdt jo baade Korn og Tamdyrsknogler, altsaa er Menneskene samtidig blevet baade Agerbrugere og Kvægavlere, gaaet fra at være Samlere lige over til at være Bønder, nogen Nomadetid er der slet ikke Plads til. Desuden er der intet som helst, som tyder paa Fællesskab i Drift o. s. v. før Landsbyernes Tid; da boede man hver for sig i Bygden og passede sit.

Nøjere at fastslaa, naar de enkelte Landsbyer er opstaaede, lader sig ikke gøre. Heller ikke Navnestoffet kan bruges her, eftersom de ældste Navne, de paa -inge og -løse, oprindeligt har gaaet paa det Bolsamlag, der siden flyttede sammen i en Landsby og saa tog Navnet med.

¹⁾ Danske Studier, 1917; 83 f.

Navnene paa -inge tyder paa¹⁾, at de samboende ofte var af samme Æt — som forhen omtalt: Børn og Svigerbørn med deres Efterkommere fra det oprindelige Stenalderbol, der i Tidens Løb var blevet et helt Samlag.

Ogsaa Løse-Navnene synes at være Fællesbenævnelser. Der er ikke stor Aldersforskel paa de to Grupper, de er opstaaet og brugt i samme Tidsrum. —

Stednavnene hjælper os til at mane den gamle Stevnsbygd frem saa tydeligt, at Grænserne kan trækkes skarpt. Den havde jo, med Havet paa de tre Sider, Aaen og Stor-skoven paa den fjerde, en meget afsondret Beliggenhed²⁾. Bygden selv deltes ved en Skov, hvoraf Arnøje Hestehave, Kongeskov og Raahovedskov er Rester, i en sydøstlig og en nordvestlig Del. Den første er ældst og indeholder flest gamle Navne: 5-inge i en Halvbue bag Kysten (St. Hedinge, Skørringe, Renge, L. Hedinge, Skørpinge), derimod ingen -løse; det enlige Værløse oppe ved Skovlandet er jo helt afsondret herfra. Mangelen paa Løse-Navnene er iøvrigt en østsjællandsk Ejendommelighed. I Nordvestbygden findes kun 2 -inge (Klippinge samt Pebringe ovre ved Skovkanten), ingen -løse.

Er end disse ældste Bebyggelsesnavne rimeligvis ældre end Landsbyerne, maa dog paa den anden Side disse være opstaaede, inden den næste Navnegruppe (-lev og -sted), der tilhører Tiden ca. 500 – 800, dukker op. Denne betegner nemlig allerede en Strømning, som gaar modsat Sammenflytningen og Fællesskabet. Disse nye Navne indeholder alle et Mandsnavn som Forled, man har derfor ment, at disse Bosættelser skyldes Stormænd, som brød den Fællesskabets Ramme, der nylig var blevet skabt, og begyndte for sig selv³⁾.

¹⁾ Aarbogen 1922, 71.

²⁾ Selve Navnet hentyder vistnok hertil. Det kommer rimeligvis af det gl. danske Ord stethi (Ambolt). Man har fundet, at den fremspringende Halvø lignede et saadant Redskab. Endnu i 16. Aarh. findes Navnet „Steden“ paa fremmede Søkort. (O. Nielsen: Blandinger, I; 341).

³⁾ Saaledes Dr. Ussing i Danske Studier 1917, 84 f.

Oftere tror jeg dog, Forklaringen er den, at der ved disse Landsbyer har fundet et Navneskifte Sted, saaledes at disse Byer er ældre end deres nuværende Navn. Inden for Samlaget, maa man tænke sig, er der vokset en Storbonde, en Høvding frem, og han har etterhaanden paatrykt det hele sin Villie saa vidt, at man sluttelig gav sig til at nævne hele Byen efter ham. Denne Forklaring løser vistnok bedst de Gaader, der rejser sig angaaende -lev og -sted-Byernes Talrighed i Forhold til de andre samtidige Bebyggelser. Hvor skulde nemlig ellers alle de Byer være blevet af, som den voksende Folkemængde dog maatte nødvendig-gøre? De skulde jo være langt talrigere end Høvdingbolene, for det var dog bestandig en Undtagelse, at Høvdinge saaledes brød Rammerne; Fællesboet, Byen derimod det normale.

Men hvad enten Storbonden forblev i Bysamlaget eller brød ud derfra: existere gjorde han, og det var i disse Høvdingereder, de Ørneunger udrugedes, som i Vikingetiden fløj til Normandi og Danelag, fulgt af deres Huskarleflokke. Det var i Virkeligheden en Udvandring i stor Stil; deraf Svækkelsen den medførte.

De havde et stort Trællehold, disse Storbønder, og kunde eje meget Strøgods, spredt om i Landsbyerne. Men de store samlede Gaardes Tid begynder først ved Middelalderens Slutning og tager ikke Fart før i 16. Aarhundrede. Brød de ud fra Bysamlaget, lagde de gerne deres Gaarde ved Havvige, Aa- eller Fjordmundinger. Her samlede de saa Landsbyernes overflødige fribaarne Ungdom som deres Huskarle, der fulgte dem paa Handels- og Vikingefærd om Sommeren, men om Vinteren havde Ophold paa Gaarden.

Lev-Navnene er vel repræsenterede i Stevnsbygden. Yderbygden (SØ) har 6 (Gjorslev, Sigerslev, Frøslev, Hagnelev, Lyderslev, Alslev), Inderbygden (NV) 5 (Vallev¹), Varpelev, Enderslev [Jætne], Haarlev, [Horne-], Jørslev). Af -sted findes kun 1 (Hellested, af Helge) i Inderbygden, ingen i Yderbygden. Men der er jo endda Navne nok til at vise,

¹) Nu Vallø; dog tvivlsomt, maaske oprindelig Valhøje.

at ogsaa fra den rige Stevnsbygd har unge Mænd pløjet Søen og gæstet fremmede Lande paa Vikingskuder.

Byerne med -lev Navnene ligger bag dem paa -inge; Skovene er efterhaanden blevet ryddet og taget ind til Dyrkning. Det er forøvrigt noget ganske enestaende, saa nær disse inge-Byer ligger ved Havet. Men de har jo haft Klinten til deres Beskyttelse. Vi ser da ogsaa, at Yderbygdens samtlige -inge holder sig bag Klinten; hvor den slutter, holder de ogsaa op. Inderbygdens 2 -inge ligger oppe i Landet.

Til de ætstore, Høvdingebolene, er ogsaa *Runestenene* knyttede. Mærkeligt nok er der i Stevnsbygden kun bevaret en eneste, den saakaldte Tryggvældesten¹⁾. Man har tidligere antaget, at dennes oprindelige Plads var Gravhøjen paa Haarlev Kirkegaard, Kongshøj eller Hothershøj. Rime­ligvis har den dog staaet paa Kishøj tæt ved Landevejen Nord for Haarlev. Herfra blev den ca. 1550 ført til Trygge­vælde, siden til Vallø og derfra til København, hvor den nu er i Nationalmusæet. Dens Indskrift har Wimmer læst saa­ledes (i Oversættelse): „Ragnhild, Ulvs Søster, satte denne Sten og gjorde denne Høj og denne Skibsætning efter Gunnulv sin Ægtefælle, den veltalende Mand, Nærves Søn. Faa vorder nu født bedre end han. Den skal visselig komme til at sone sin Brøde, som øver Vold mod denne Sten eller drager den herfra.“

Stenen er fra ca. 900, idet den maa henføres iil samme Rumerister som Glavendrupstenen paa Fyen. Ragnhild nævnes paa dem begge. Efter sin første Mand Alles Død (Glaven­drupst.) er hun da blevet gift med den østsjællandske Stor­mand Gunnulv. Begge har de været fremragende Mænd, thi begge har faaet anselige Mindesmærker: store Sten med lange Indskrifter og Skibsætning omkring Højen. Yderligere var Runestensskikken i 9. Aarh. endnu noget usædvanligt,

¹⁾ Nærmere i Wimmer: De danske Runemindesmærker, II, 383 ff.

dens egentlige Tid begynder først efter 950. Den var paa denne Tid ikke engang brugt i Kongeslægten, men væsentlig kun af Præsterne. Ragnhilds første Mand Alle Sølvegode havde netop været Præst.

Det er kun et ringe Antal af Stevnbygdens Byer, vi har faaet med i de hidtil nævnte Navnegrupper. I en Skov-egn som Faxe Herred vilde et saadant Forhold ikke undre. Men selv i en gammeldyrket Bygd som Stevns er de kun et Mindretal. Det er *Torpklassens*¹⁾ Navne, der ogsaa her er de overvejende. Da de fleste af disse tilhører Tiden 1000—1250, er altsaa i disse Aar Landets Opdyrkning skredet stærkere frem end i noget andet Tidsrum før 19. Aarh. I Begyndelsen af 13. Aarh. har der været over 25000 Tdr. Land under Plov. Hvor meget dette er, forstaas bedst, naar man hører, at i 1683 var Tallet kun steget til 33,500 og først i 1888 var det fordoblet. Det kan da ikke undre os, at Bondebefolkningens Tal v. 13. Aarh.s Midte var saa højt, at man i hvert Fald de første fem Aarhundreder ikke naaede derover. Købstæder voksede frem, Bybefolkningen steg, men ikke Landbefolkningen.

Prof. Arup har vistnok Ret, naar han til denne Blomstring nævner følgende to Hovedaarsager. Med Englands Erobring 1013 var i det væsentlige Vikingetogenes store Udvandringer forbi. Det blev altsaa fra nu af nødvendigt at skaffe Underhold til den voksende Folkemængde i Landet selv. Hertil kommer det endnu betydningsfuldere, at der fra Midten af 12. Aarh. grundlagdes en Række tyske Byer langs Østersøens Sydkyst (Lübeck, Rostock, Wismar, Stralsund, Stettin, Danzig m. fl.). Deres hastigt voxende Befolkning behøvede Tilførsel af Levnedsmidler. Her blev altsaa Plads for en Landbrugsexport, hvor det var muligt at faa ikke blot Danmarks, men Europas Priser for Varerne. Hvor meget det betyder, ved enhver Landmand. Vor første Exportvare

¹⁾ Se Aarbogen 1922, 78 ff.

blev saaledes Korn, og det gik sydpaa. Her var et sikkert Marked for dansk Overproduktion. Paa den Maade blev disse Aar gode Tider for dansk Landbrug.

Og man forstod at udnytte dem. Det viser Gennemførelsen af *Trevangsbruget*, hvorved vandtes, frem for det tidligere Alsædsbrug, at Jorden fik Hvile hvert 3. Aar og samtidig Gødningen fra de græssende Kreaturer.

Men man ikke alene forbedrede Brugen af de gamle Dyrkningsomraader, man udvidede dem ogsaa, dels ved Udflytning paa Adelbyernes Overdrev, dels ved Rydning i Skovene. Her gik navnlig Herreklostrene i Spidsen. Især Benediktinerne var dygtige Landbrugere (og Haveelskere). Adskillige af deres Klostre blev ligefrem lagt paa Nyryd i Almindingskov, saaledes St. Peders- eller Skovkloster, der o. 1200 flyttedes ud fra Næstved til sin nuværende Plads (Herlufsholm).

Hvor meget hele denne Nybrydningsbevægelse var værd for vort Folk, forstaas, naar man betænker, at disse jævne Slidere ud af vort eget Land fik erobret saa megen Jord, at der i det store og hele var nok til for fire Menneskealdre siden, da det gamle Bondesamfund sprængtes. Vikingetidens Stormagtsbestræbelser ophørte, men disse Torpere vandt indad, hvad udad ikke kunde hævdes. Og selv forvandlede de under Sliddet fra raa og rovlystne Krigere til fredelige Bønder. De gav vort Folk, dets Virken og dets Sind, det Præg, som aldrig siden ændredes.

Den oprindelige Landsby bestod udelukkende af *Gaarde*. Det var jo Bolene, Enkeltgaardene, der var flyttet sammen. Gadehuse fremkom først efterhaanden. Hver Gaard havde sin *Toft*, der var Ejendommens Særjord og laa ved den Gaard, den tilhørte. Udmarkerne derimod var fælles for Landsbyen, de uopdyrkede Strækninger uden for disse igen var Almending, 3: alle Mands Eje. Retten til Brug af Almending, hvortil jo ogsaa de store Skove regnedes, var man meget øm over. Det maatte Knud den Hellige sande. En

væsentlig Grund til Oprøret mod ham var nemlig hans Forsøg paa at indsnævre denne Ret.

Synet paa den gamle Landsbys Ordning var tidligere det af Dr. P. Lauridsen fremsatte¹⁾, som Johs. Steenstrup havde givet sin Tilslutning i Danmarks Riges Historie I Kap. XI. I Følge denne Opfattelse fandt der en fuldstændig Omordning af Landsbyernes Forhold Sted i Valdemarstiden, idet alle Ejendomsgrænser i Bymarken slettedes, og Jorden nydeltes efter Princippet „Toft er Agers Moder“, saaledes altsaa, at Gaardene fik Part i Jorden efter Tofternes indbyrdes Størrelsesforhold. Samtidig indførtes med det saakaldte *Solskifte* en hel ny Ordning af Markerne. Først deltes disse i Strimler, *Aase*, efter Jordens Godhed, Aasene dernæst i saa mange *Agre*, som der var Gaarde i Byen, idet Agrenes Størrelse rettedes efter Botoften og deres Nummerorden efter Gaardenes Rækkefølge regnet fra Øst over Syd til Vest, altsaa solret. Heraf Navnet *Solskifte*. Den østligste Gaard fik altsaa første Ager i alle Aasene. Aasene samledes siden i større Driftsenheder, *Vange*. Paa Øerne var Trevangsbruget gennemført; man havde altsaa den dyrkede Jord delt i tre *Vange*, en med Rug, en med Byg, og en, kaldet *Fælleden*, til Græsning.

Historikeren Henrik Larsen har imidlertid paavist²⁾, at denne Opfattelse ikke helt holder Stik. Oprindeligt, mener han, foretoges der en periodisk Omdeling i Ejerlauget af de fælles Udmarker. Denne afløstes imidlertid af en fast Agerfordeling, hvor hver Ejendom fik flere sammenhængende *Agre* i hvert *Agerskifte*. Denne Ordning var bevaret mange Steder endnu ved Matrikuleringen 1682.

Omkring Aar 1000 blev imidlertid en ny Agerfordeling indført af Hensyn til Ledingen. Byerne inddeltes i *Bol*, *Lægd*, der alle var lige store. Hvert *Agerskifte* deltes mellem disse i lige brede *Dele*, og den *Del*, der tilfaldt et *Bol*, fordeltes mellem de *Gaarde*, der havde Part i *Bolet*. Agrenes

¹⁾ Aarb. f. nord. Oldk. & Historie, 1896.

²⁾ Aarb. f. nord. Oldk. & Historie, 1918, 177—293.

Fordeling mellem Gaardene i et Bol var altid den samme, derimod var Bolenes indbyrdes Rækkefølge i Agerskifterne forskellig. Denne Ordning blev almindelig paa Sjælland (ogsaa i Stevns) og Falster, i Skaane og nogle Egne af Jylland.

Senere indførtes i Jylland ved Jydske Lov (1241) en ny Agerfordeling. Det var Solskiftet. Dette blev almindeligt i visse Egne af Jylland, men naaede dog ogsaa andre Steder hen.

En Ejendommelighed ved den gamle Landsby var dens store Regelmæssighed i Grundplanen. Her findes i Virkeligheden kun tre forskellige Typer.

Der er først den sluttede By eller *Rundbyen*. Gaardene ligger her i en Kreds (hvis ene Ende kan være aaben: Lille Hedinge) uden om en Midtplads, Forten¹⁾). Her var Bystævnet og Gadekæret. Her samledes Kvæget Morgen og Aften, og herfra begyndtes Markarbejdet. Rundbyerne er gerne store Byer paa 15 til 30 Gaarde. De er mest almindelige paa Sjælland og i Østjylland. Den oprindelige Kreds er dog ofte forstyrret, dels af jordløse Gadehuse, dels af nye Gaarde, hvor Arv eller Salg havde foraarsaget en Deling af Botofterne.

Ogsaa *Kirken* med Præstegaard, Degnebol, Kirkelade og Kirkegaard kom til at forstyrre Byplanen. Nogle Steder var der Plads til at anbringe den i Botoftrækken (saaledes især i Østjylland). Men paa Sjælland laa Tofterne gerne saa tæt, at det var umuligt. Saa anbragtes den midt paa Forten, hvor den laa som Midtpunktet i Gaardenes Krans, som Hønen, der samler sine Kyllinger. Det blev en Hædersplads, et Udtryk for religiøs Ærbødighed. Men den kunde ogsaa lægges uden for Kredsen, ved en af Vejene; der voksede da gerne en Forstad op.

Langbyen har Botofterne ordnede i to parallelle Rækker langs en forholdsvis smal Gade. Forten, hvor Kirken faar Plads, findes i den ene Række. Rækkerne kan forlænges til begge Sider. Denne Type hører hjemme i Sydjylland, Slesvig

¹⁾ Af for + tá, gl. dansk = Vej, Plads. Samme Ord som Fortov.

og paa Fyen, men kendes ogsaa paa Sjælland (Strøby, Varpelev).

Terrænbyen er en enkelt Toftrække, liggende paa Skraaningens langs en Sø, en Aa, en Eng eller lignende. De træffes over hele Landet, hvor Naturforholdene foranlediger det.

Musæumsinspektør Jørgen Olrik har formodet, at al denne Regelmæssighed skyldes en Regulering i Valdemars-tiden. For Rundbyernes Vedkommende mener han, at vendiske Forbilleder har spillet ind, idet Typen er almindelig paa slavisk Grund, ogsaa ved Østersøens Sydkyst. Dette er muligt, men ingenlunde nødvendigt. Thi det er dog ganske naturligt, at man slutter Kreds om Forte og Bystævne, eller at man slaar sig ned i Række langs Vejen; dette er jo endda gammel Bebyggelsesform (Bronzealderens Høj-rækker). Og endelig den enkelte Række paa Brinken. Her behøvedes allermindst nogen kunstigt ordnende Haand, det laa jo lige for at bygge saaledes under saadanne Forhold.

Hvad selve Gaardene angaar, er den *firelængede* Bygge-maade jo nu overvejende paa de store Øer og i Østjylland. Men ældre end denne er den lange *Enestelænge* eller *Parallelanlægget*, hvorom det jydsk Ord „Frammes“ (ᵛ: Fram-hus) er et Vidne. Vikingetidens Bolig, ligesom Jernalderens Hus, var en Enestelænge, i Eddakvadene kaldet *Salen*. Hos den jævne Mand udgjorde dette Rum baade Opholdsrum, Sovekammer og Køkken. I Ældre Middelalder blev Salen med sin aabne Ild midt paa Gulvet imidlertid afløst af *Stuen*. Denne er vistnok kommet østfra. Ordet synes nemlig at være af slavisk Herkomst. Oprindelig betyder Stue en sten-sat Ovn, dernæst den med en saadan udstyrede Badstue. Badstueovnen fortrængtes dog hurtigt af den vesteuropæiske Kamin, i hvert Fald i mere velhavende Kredse. Allerede i 1157, da Knud dræbtes ved Overfaldet i Roskilde, fortæller Knytlingesaga, der her er god Kilde, at han døende segner om i en Skorsten (Kamin) i Gildesalen. Da Bilæggerovnen blev almindelig, vistnok i 16. -17. Aarh., forvistes Kaminen,

den aabne Skorsten, til Køkkenet. Bilaggen var oprindelig opbygget af en Slags Lerpotter, Kakler (Potteovn, Kakkelovn). Den havde ingen Aabning ind mod Stuen, Gløderne ragedes ind i den fra Skorstenen. Lütken skriver om den (1839¹⁾), at den betragtes som „et bekvemt og sikkert Gemmested for Køkkenilden, naar denne ej bruges.“

Det opvarmede Rum var som sagt oprindelig Husets eneste. Stue og Hus var altsaa enstydige²⁾. Først langt senere føjedes flere Rum til. Ejendommelig for den danske Husbygning er jo *Længen*, der naturligt fremkommer, naar Huset skal rejses Fag for Fag. Oprindelig kendtes kun Tværskillerum. Lave og smalle var Bygningerne, thi det danske Egetømmer kunde ikke i Længde maale sig med Skandinaviens og Nordtysklands Fyrrestokke. I disse Egne brugtes andre Byggemaader: det toetages skandinaviske Lofthus og den nedersachsiske langdelte, treskibede Bindingsværksbasilika.

Hvornaar den firelængede Gaard er opstaaet, kan ikke bestemt siges. Paa Sjælland var den dog vist til ved Middelalderens Slutning. Den laa altid solret, Stuehuset med Façade mod Syd, Langsiden mod Vejen eller Forten. Dette er ogsaa det oprindelige i vore Købstæder. De nu saa bemærkede senmiddelalderlige eller Renaissancegavlhuse skyldes yngre tysk Paavirkning.

Naar vi betænker, hvor uanseligt Byggesættet var (Længens Bredde ofte kun 5—6 m, Væggenes Højde 2 m), forstaaer vi bedst, hvor stateligt de nybyggede Landsbykirker med deres Stenmure maa have virket. —

Livet i disse gamle Landsbyer med deres udstrakte Selvstyre og det sluttede, paa gensidig Hjælp byggende Broderskab finder vi skildret i de gamle „Vider og Vedtægter“³⁾, Landsbyskraaerne, af hvilke der vel ikke i nuværende skriftlig Form kendes nogen ældre end 16. Aarh.'s

¹⁾ Landhusholdningsselskabets økon. Amtsbeskrivelser, XIII: Præstø Amt; 25 ff.

²⁾ Sml. Svensk: stuga = Hus (Stue: rum).

³⁾ Se Bjerger og Søegaard: Danske Vider og Vedtægter, 1904.

Slutning, men i Virkeligheden er de dannede langt tilbage i Middelalderen.

Dette *Selvstyre* vaagede Bønderne naturligvis nøje over. Man skal derfor helt frem til 18. Aarh., før der findes gennemgribende Spor af Herremændenes Indblanding deri. Udad ændredes Forholdene hurtigt, men indad saa lidet, at man endnu o. 1800—1850 kunde træffe middelalderlige Ordninger¹⁾. Allerede i Aarhundredet efter Valdemarerne blev Overgangen fra Selveje til Fæste hyppig; det betalte sig nemlig, man blev skattefri, som Herremanden selv var det. Først i Middelalderens Slutning begynder det trykkende ved Fæsteforholdet, da Storgodserne voksede frem, og Hove-riet begyndte. I Stevns var det navnlig Bispestolen, der saaledes samlede Fæstere. Roskildebispens blev efterhaanden en mægtig Jorddrot. Han ejede det faste Dragsholm, Hjortholm ved Furesøen og Gjorslev i Stevns. Dette sidste er bygget af Peder Jensen Lodehat, Biskop i Roskilde 1395—1416, Rigens Kansler og Dronning Margrethes fortrolige Raadgiver. Bygningen er ganske enestaaende i sin Art: et mægtigt Donjontaarn over et latinsk Kors, usædvanlig godt bevarede²⁾. Udfra „Fogediet Giordslef“ skrabede Bispestolen til sig fra alle Sider i Stevns. „Mandehovederne“ paa Smerup og Spjellerup Kirker³⁾ er synlige Minder derom. I Slutningen af 14. Aarh. ejede Bispen 2600 Bøndergaarde i Sjælland⁴⁾, i Slutningen af 15. Aarh. Fjerdedelen af dem alle.

En værre Fjende havde Landsbyen dog i Herremændene. Mange af de gamle Stormandsejendomme i Landsbyerne var

1) Om Landsbylivet i Mands Minde paa vor Egn: J. Olsen: Fra Sydsjælland, 1914; Ingvor Ingvorsen: Fortæll. om glt. sjæll. Bondeliv, 1919; Marie Christoffersen: Fra Hedeboegnen, 1922. Alle udgivne af Foreningen „Danmarks Folkeminder“.

2) Nærmere: Chr. A. Jensen i Danske Herregaarde, 1920; I, 1 ff.

3) Brasch: Vemmetofte I, 6 f.; III, 257.

4) Opregnede i Bispestolens Jordebog (Liber daticus Roschil-densis) i Scriptores rer. Dan. III.

ganske vist efterhaanden blevet opløst i almindelige Bøndergaarde. Men andre, baade i og uden for Landsbyerne, voksede sig store og det paa Landsbyernes Bekostning. 1682 forbødes det ganske vist strengt at nedlægge Bøndergaarde under Hovedgaarde, og det gentoges i Danske Lov 5-10-48. Men Bevægelsen mod stadig større Stordrift fortsattes alligevel væsentlig uforandret¹⁾. Det er Kapitalismen, der her dukker frem.

I Stevns findes mange Eksempler paa forsvundne Herregaarde, man behøver blot at blade Trap igennem for at se det. Storgodser, der har opslugt Landsbyer, er baade Vallø, Gjorslev, Vemmetofte og Juellinge (opr. Valbygaard).

Mens Landsbyens Salgsvare var Korn, der afsattes i nærmeste Købstad, blev Storbedriftens Kød, Stude. De gik navnlig til de i 16. og 17. Aarh. stærkt voksende Nederlande. Studehandelen er altsaa Forudsætningen for vore mange prægtige Renaissanceherregaarde.

Vi mangler endnu tre Ting at omtale, før vi har faaet den gamle Landsby trukket helt op, saaledes som den laa ogsaa i Stevns. Det er Smedien, Møllen og Kirken.

Haandværkere havde man ellers ikke meget Brug for. Grundmurede Huse brugtes udenfor Vestslesvig og tilgrænsende Egne ikke paa Landet før i Slutningen af 18. Aarh. Stolpeværk og Tag rejste man selv med Naboernes Hjælp. Pigerne klinede, Karlene kørte Ler til og takkede. Hver Gaard var jo en sluttet økonomisk Enhed, hvor det bærende Begreb var *Husflid*, taget i dette Ords baade almindelige og særlige Betydning.

Til *Smeden* havde man dog Ærinde. Vi har gamle Vidnesbyd om den Anseelse, han og hans Arbejde nød (Smedeværktøj i Grave fra den romerske Jernalder), og det bundet i endnu ældre Tider. Man ser ogsaa, at flere Steder

¹⁾ Henrik Pedersen: Nogle Træk t. Belysn. af Hovedgaardsbedriften i sidste Halvdel af 17. Aarh. Hist. Tidsskr. 8, VI.

samledes Grandestævnet ikke paa Gaden eller hos Oldermænden, men i Smedien. De mange Fortællinger om Smede, der kunde mere end deres Fadervor, der forstod den sorte Kunst o. s. v., er ogsaa et Vidnesbyrd derom.

Endnu et Sted her havde man Ærinde uden for Gaarden, det var til *Mølle*, hvis man da ikke paa Oldtidsvis malede Kornet hjemme paa en Haandkværn, hvilket endnu o. 1800 ikke var ualmindeligt. Ældst er Vandmøllerne, de nævnes i 12.—13. Aarh., men er rimeligvis ældre. Landskabslovene sætter nøje Regler for deres Brug, at de ikke skulde skade Engene. Var det kun en Vintermølle, skulde Stigbordet saaledes optages inden Korsmesse (3. Maj) og maatte ikke sættes igen, før alt Hø og Korn var inde.

Vindmøller begyndte man først med ved 14. Aarh.'s Midte. I 1346 hører vi om baade en Vand- og en Vindmølle ved Søholm; 1370 nævnes en Vindmølle paa Bispestolens Gods ved Gjorslev By. Helt almindelige blev de dog ikke før i 17. Aarh. Stubmøllen er ældst. Et smukt Eksemplar kunde tidligere ses fra Køge Landevej nær Karlstrup; den skal nu være overflyttet til Landbrugsmusæet.

Vi vender os slutteligt til *Kirken*. Hvordan Kristendommen vandt sin Sejr her i Landet, tvistes man om. At dens Indtrængen er sket som en jævn og langsom Indsiven, staar i hvert Fald fast; den har varet mere end to Aarhundreder. Prof. Grønbech mener saa, at denne Indsivens Enderesultat blev en samlet „Vedtagelse“ af Kristendommen, en officiel Overgang af hele Ætten. Men man kan ikke saadan uden videre træde ud af sit gode Skind og trække et andet paa. Overhovedet overvurderer Grønbech vistnok Ætfølelsen hos de gamle Nordboer. De var ikke alene Medlemmer af en Flok, men ogsaa Enkeltpersoner, ofte endda i høj Grad Personligheder. Ogsaa Selvstændighedsfølelsen maa der her regnes med. I det hele taget er den Opfattelse sikkert forkert, der mener, at et „germansk“ Folk ikke kunde vindes ved Enkeltomvendelser, men kun ved at Kongen lod

sig døbe, hvorefter man ved Tingbeslutninger herredsvis skiftede Religion. Her som overalt er det væsentlige sket gennem personlige Paavirkninger. Ogsaa i Danmark har Kristentroen formaaet at virke ved sin egen Kraft. Den bød jo ganske andre Værdier end Asatroen, der forøvrigt aldrig stak dybt. Forholdet her var alene et gensidigt Venskab, hvor Parterne var forpligtede til hinandens Afstivning: Menneskene behøvede Gudernes Hjælp, Snedighed og Kløgt; Guderne kunde ikke undvære Menneskenes Ofre. Der var intet som helst etisk i dette Forhold. Det hele var en Forretning, der i Menneskelivet ikke satte andre Spor end Frygten, Angsten for at Guderne skulde bryde Pagten. Saa snart man fandt at have Vished for, at Kristus var stærkere end Aserne, nærede man derfor ingen Betænkelighed ved at slippe disse. Respekten for dem var ogsaa i Forvejen undergravet. Heltesagnene viser os Mænd, der stolede ikke paa Guderne, men alene paa egen Kraft.

Anderledes var Forholdet til de hjemlige Guddomme, Husreligiøsitet, den sted- og slægtbundne Dæmon- og Dødedyrkelse¹⁾. Her turde man ikke saadan give Slip, thi her havde man Aanderne ind paa Livet. Men Forholdet til dem var iøvrigt af samme Art: Lige for lige, om Venskab skal holdes (Nissegrøden, Smør paa Husryggen som Soloffer, Øl, Mælk eller Salt i Ilden som Ildoffer o. s. v. Sml. ogsaa Smørslaastenen ved Baarse²⁾). Denne Hjemmereligiøsitet overlevede baade Katholicisme og Reformation. Først da Industrialismen slog det gamle Samfund, dets Former, Kultur og Aandsliv i Stykker, maatte Overtroen vige. Men endnu har Aviserne, Højspændingsværkerne og Fabrik møblerne da ikke faaet Livet helt af den. En Livsanskuelse knækker man ikke saa let Halsen paa. —

Et Hovedmiddel i Kampen for at bringe Kristendommen frem til Sejr har Anlæggelsen af lovligt anerkendte Daabskirker været. Dette naaede Ansgar i Jylland, og her ligger hans egentlige Fortjeneste af Kristendommen i Danmark.

¹⁾ Hans Ellekilde i Aarbogen 1920, 76 ff.

²⁾ Aarbogen 1920, 65.

Disse ældste Kirker har været af Træ og vel oftest byggede paa privat Grund. Den egentlige Kirkebygningsbevægelse begynder først i Slutningen af 12. Aarh., men i det Par Menneskealder er saa o. 90 % af samtlige vort Lands Kirker blevet opført. Man ledes ganske naturligt til at forbinde denne nye Virksomhed med det Opsving, Landbruget havde taget just i disse Aaringer. Der kan nemlig, mener jeg, ikke tvivles om, at *langt de fleste af vore Landsbykirker er blevet opført af Bønderne selv*. Eller rettere: disse har ladet dem opføre.

Der fandtes i Datiden en ikke helt lille Haandværkerstand her i Landet¹⁾, men den var ikke fastboende. Nogle havde Tjeneste hos en eller anden Stormand, hvis Kunstinteresse og Husholdning var saa stor, at han holdt egne Haandværkere: Bygningshaandværkere, Vaabensmede, Guldsmede o. s. v. Men de allerfleste drog fra Sted til Sted, hvor man havde Brug for dem. Det er disse løse, vandrende Haandværkere, der Aarhundreder igennem har præget dansk Haandværk; det er ogsaa dem, der har bygget vore Landsbykirker. At de i faglig Henseende ofte indtog et ganske højt Stade, vidner disse Kirker om. De første og betydeligste Hovedkirker er naturligvis byggede af fremmede og efter Planer og Tegninger udenlands fra. Men Landsbykirkerne er dansk Arbejde. Det viser ogsaa deres hele nationale Præg.

Dr. Mackeprang formoder²⁾, at Herremændene og Gejstligheden samt navnlig Kongerne skulde have spillet den væsentlige Rolle blandt Landsbykirkernes Bygherrer. Men dette er ingenlunde sandsynligt; thi selv om Kongen var „Landets største Jorddrot“, var de Byer, han besad, dog kun et ringe Faatal over for de selvstændige Frimænds. Og hvad Gejstligheden og Herremændene angaar, gælder om dem noget lignende. Man maa nemlig erindre, at Fæstebevægelsen tog ikke Fart før efter Valdemarernes Tid, altsaa efter Byggeperioden. Vore Landsbykirker skyldes sikkert i første Række Bønderne selv.

¹⁾ R. Berg: Det danske Haandværks Historie, 1919; 10 ff.

²⁾ Vore Landsbykirker, 1920; 11.

Naturligvis var der ogsaa andre Aarsager til denne stærke Byggebevægelse end Landbrugets Højkonjunkturer. En stærkt virkende Grund dengang som nu var Exemplet, de andre. Endvidere var det efter papistisk Opfattelse en fortjenstfuld Handling at opføre et Gudshus. Men ogsaa renere Motiver har været medvirkende. Der kunde ligge megen Fromhed gemt bag de middelalderlige Kirkeformer. Den har ogsaa virket i de Mennesker, der, saa snart de havde faaet Raad, byggede sig en Kirke.

Derfor gik det ikke altid fredeligt til med at faa Kirkerne anbragt og Sognegrænserne trukket. Det er sikkert gaaet Forfædrene med disse Spørgsmaal, som det gaar Nutiden med Jernbaneanlæg og Garnisoner: der var noget at slaas om, og man sloges. Forskellige Smaating tyder derpaa. Det er saaledes paafaldende, at Lille Taarnby ikke ligger i Taarnby, men i Haarlev Sogn. Navnet viser, at den er en Udflytterby fra Store Taarnby, men Frænde er Frænde værst; man var ikke tilfreds med, at de i St. Taarnby fik Kirke, saa sørgede man for at komme til Haarlev Sogn. Den Taarnby Sognepræst skulde dog ikke blive fed af Lille Taarnbyernes Tiende! Dr. Ussing har fremdraget en Række lignende Eksempler i Ringstedbygden¹⁾. Et andet Vidnesbyrd er maaske det i Aarbogen for 1920 (S. 112) anførte Sagn om Smerup Kirke, der egentlig skulde have ligget i Torøje. Vi har muligvis her Mindet om et energisk Torp, der i Kirkestriden sejrede over den hæderkronede Adelby — og haanede den bagefter.

Materialet i alle disse Kirker er Natursten, i Stevns — ja, overhovedet Øst for Linien Roskilde—Næstved—Vordingborg — især Limstenen. Undtagelser er kun St. Hedinge Kirke, der i meget afviger fra det almindelige, og Karise Kirke, som er lidt yngre end de andre. I St. Hedinge Kirke er foruden Limsten ogsaa anvendt raa og kløvet Kamp. Karise Kirke er af Teglst. Hertil kommer besynderligt nok Alslev Kirke, der er af skaansk Sandsten²⁾). Den udgør i

¹⁾ Aarb. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt, 1915.

²⁾ Nationalmusæets Undersøgelser; Musæets Arkiv.

saa Henseende sammen med Dalby, Ulse, Østeregede og Kongsted Kirker, alle i Faxe Herred, en lille særlig Gruppe. Hvilke Forbindelser de, eller en af dem, har haft langvejs henne, er ikke godt at vide.

De stevnske Kirker er med Undtagelse af Karise¹⁾, Højerup og Varpelev alle opførte i Valdemarstiden, altsaa i romansk Stil, Rundbuestil. Karise Kirke tilhører den saakaldte Overgangsstil, den synes at være bygget som en Gaardkirke. Højerup og Varpelev Kirker er gotiske, spidsbuede. At Højerup Kirke er bygget saa sent, kan efter dens Beliggenhed ikke forundre. Mærkeligt derimod, at man ikke har været tidligere paa Færde i Varpelev; her var dog gammel Rigdom (Jernalderfundene). Saa ung som den latinske Indskrift paa Nordvæggen²⁾ fortæller, er Højerup Kirke dog ikke. Det dér nævnte Aar maa hentyde til den Ombygning, der endnu kan spores.

Paa samme Tid som Landsbyen har staaet færdig i den Tilstand, vore Fædre husker, laa altsaa de nye hvide Kirker og skinnede ud over det flade Stevns, hver især med Andel i sin Bys Jorder. Det var, foruden Tienden, Præstegaarden, Sognepræsten væsentlig levede af. Kirkernes Gods øgedes forøvrigt stadig, navnlig i Middelalderens senere Tid, da man testamenterede dem Gaver for Afholdelsen af Sjælemesser. En Kirke kunde saaledes eje Strøgods adskillige Steder. En anden Hovedindtægt for Kirken var Kirketienden, hver 30. Kærv. Adskillige senmiddelalderlige Kirkelader er endnu bevarede (St. Hedinge, Magleby, Karise). Vi kan forstaa, at ved Middelalderens Slutning var baade Kirker og

¹⁾ „Stevns“ tages overalt i denne Afhandling, hvor intet andet siges, i Betydningen „Stevnsbygden“. Til denne hører, historisk talt, baade Karise, Spjellerup og Alslev. Vemmetofte Sogn er derimod en Udløber fra Skovbygden.

²⁾ I Oversættelse: „Da Valdemar IV regerede, og da han med stor Hæder havde ødelagt Holstenernes meget stærke Hær og fanget Grev Nicolaus i Fyen, blev denne Kirke paa Stevns Klints yderste Rand af Hr. Henrik Gertsen, Biskop i Roskilde, indviet til den hellige Johannes Døber og den hellige Clemens Martyr 11. September 1358.“

Præsteembeder i de frugtbare Egne ganske velhavende. Hvor al den Rigdom er blevet af, er det ikke let i Enkelt- hederne at udfinde. Men det er ikke Menighederne, der har brugt den.

Valdemarstidens Kirker saa dog ikke ud, som de gør nu. De manglede Hvælvinger, Vaabenhuse og Taarn, bestod altsaa kun af *Skib* og *Kor*. I Middelalderens Slutning begyndte imidlertid en ny Byggebevægelse: man forlængede Skibet mod Øst eller Vest, byggede Vaabenhuse og Sakri- stier til og rejste Taarne. Den nye Bølge er vistnok baade et Udtryk for Kirkernes Velstand og for gode Kaar i Menig- hederne. Ogsaa Middelalderens Slutning var nemlig en god Tid for Landbruget. Efter den store Opløsning havde jo Valdemar Atterdag gensamlet Riget, og hans Datter Mar- grethe havde ikke blot givet det indre Orden og Fasthed, men ogsaa ført det frem til Lederpladsen i Norden.

Kirkerne var blevet for smaa. Dengang gik man nemlig i Kirke og ansaa den, der ikke gjorde det, for en ugudelig Krop. Folkeviserne betragter det ikke at høre Messe om Søndagen som en stor Brøde. Og vi møder efter Reforma- tionen det samme Syn mange Steder, f. Eks. i Landsby- skraaerne, der fastsætter Straffe for Udeblivelse fra Guds- tjenesten¹⁾.

Middelalderen igennem vokser desuden Sansen for Pragt i Gudstjenesten og for Kirkens ydre Værdighed. Det er Tiggermunkenes Indflydelse, her spores²⁾). Den yngre Middelalders højt spændte Følelsesliv med dens Stræben efter, at „gwd's tienestæ maa øgess, oc Menneskens wert- skyld maa wordæ thess meræ,“ med de utallige religiøse Broderskaber, der drog Lægfolk til Andagt og Kærligheds- gerninger, og med den rastløse Helgenkultus har Tiggermun- kenes Prædikevirksomhed til Forudsætning. Forestillingen om Guds Straffedom havde vakt „en hysterisk Higen efter Graad

¹⁾ Bjerge og Søegaard: Danske Vider og Vedtægter; 174, 184.
— Sml. Aarbogen 1919, 21 f.

²⁾ Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark, 1909; 26 f.

og Sønderknuselse“¹⁾. Det var da en af Reformationens store Fortjenester, at den medførte et Stemningskifte fra Rædsel til Tro, fra bundløs Pessimisme til barnlig Tillid. Troels-Lunds Fremstilling i „Dagligt Liv i Norden“ er her ganske fejlagtig.

I Stevns var man naturligvis godt med ogsaa i denne nye Byggebevægelse. Allerede i Tiden 1350—1400 har saaledes baade Magleby og Holtug Kirker faaet Vaabenhuse, og af de 11 Kirker paa selve Halvøen har ikke mindre end 8 faaet Skibet forlænget, 1 (Strøby) mod Vest, de 7 andre mod Øst, saa de gamle Kor er forsvundne. Kun Havnelev, Ll. Hedinge og Højerup Kirker er ikke udvidede. Det er Teglen, der nu er Byggeemnet. Den havde været kendt længe, allerede paa Valdemar St.'s Tid, men først nu blev den det herskende Materiale. Endnu i Senmiddelalderen regnes den i Stevns for finere end Limstenen; vi kan finde Taarne med Tegl udvendig og Limsten indvendig.

Der er nogle af de stevnske Kirker, til hvilke der knytter sig særlige Forhold, Ejendommeligheder som staar i Forbindelse med Bygdens udsatte Beliggenhed. Her truede nemlig Farer ikke alene fra Havet, men ogsaa fra Aaen. Man maa jo erindre, at et saa betydeligt Vandløb som Tryggevælde Aa i Fortiden havde anden Betydning end blot den at sætte Skel. I de Dage, da selv de vigtigste Alfarveje kun var Vejspor, haarde at færdes paa baade for Folk og Fæ, oftere ufremkommelige end farbare, da var Vandet, der nu mest føles som noget adskillende, den allerbedste Landevej, magelig at fare ad.

Ganske vist har man overdrevet vore Aaers Betydning i saa Henseende. Endnu 3. Udg. af Trap fortæller f. Eks. (II, 907), at Susaa i gamle Dage har været sejlbær ikke alene til Tjustrup Sø, hvor der under Frederik II omtales en Havn ved Næsby, men helt op til Vrangstrup, en Mil fra Ringsted. En saadan Antagelse er paa Forhaand

¹⁾ Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark, 69.

usandsynlig, og er da ogsaa blevet afvist af Johs. Steenstrup¹⁾. Den Havn ved Næsby, her er Tale om, er ingen anden end Skibholm Havn ved Udløbet af Næsby Aa i Storebælt. Den blev i sin Tid benyttet af Slagelse som Ladeplads, indtil Korsør i 1664 fik Konkurrenten nedlagt.

Hvad Tryggevælde Aa angaar, kan Forholdet dog næppe betvivles, her er nemlig ikke Tale om saa store Afstande ind i Landet. Desuden var Aaerne noget rigeligere vandførende i Fortiden, navnlig fordi Klimaet var en Del fugtigere (Skovrigdommen). Aaen har altsaa været farbar for mindre Fartøjer et Stykke op. Og dette betyder jo, at ogsaa Fjender kunde komme den Vej ind i den rige Stevnsbygd. Sagnene mindes det endnu: Sørøvere, der gik i Land ved Varpelev²⁾, Fru Marthe paa Karisegaard³⁾, der blev plyndret og brændt, saa hun maatte søge Tilflugt paa Kirkens Korloft, „Fru Marthes Kammer“. Helt op til Smerup Kirke naar Sagnene. („Og hør du, Mikkell Rødsæg! Du kommer for nær min Kirkevæg“). Om der har kunnet sejles saa langt, er dog vel tvivlsomt.

Var Aaen saaledes en aaben Alfarvej, er det naturligt, at man har søgt ved Befæstninger at væрге Bygden mod

¹⁾ Hist. Tidsskr. 7, VI, 108 ff.

²⁾ Aarbogen 1918, 110.

³⁾ Historien kender hende ikke. Nogen Forbindelse mellem hende og „Østsjællands Helgen“, Margrethe fra Højelse, Absalons Slægtning, lader sig ikke spore, skønt nogen har ment det (Saaledes Aarbogen 1923, 12). Tallet paa saadanne folkekaarne Sogne-Helgener var i det hele taget stort. Foruden St. Martha fandtes paa denne Egn ogsaa en St. Svend (se Aarbogen 1920, 94) og en St. Søren, begge med Helligkilder, St. Søren desuden med et Kapel. Oftest var det Mennesker, som havde lidt en voldsom Død eller paa anden Maade var kommet i Ulykke. Folketroen gjorde dem da til Helgener, ud af sin dybe Trang til Hjælp i en aandeligt hjælpeløs Tid. Men kun hvis de var af fornem Byrd, eller andre særlige Forhold kom til, naaede disse folkekaarne Helgeners Ry ud over Sognegrænsen. Det skete med Knud Konge og Knud Hertug her, med St. Erik i Sverige og med St. Olaf i Norge.

Angreb herfra. Navnet Taarnby hentyder rimeligvis til en saadan Befæstning. Navnene paa -by tilhører i Almindelighed Vikingetiden, men kan ogsaa være yngre. Navnets Forled findes stavet dels som „Torn“, dels som „Taarn“. Begge Former er mulige. Men hvis den sidste af dem er den rigtige, hvilket er sandsynligst (o findes ofte brugt for aa), opstaar det Spørgsmaal, hvilket Taarn her hentydes til. Gunnar Knudsen tænker paa Kirketaarnet¹⁾, men det er ganske umuligt. Thi enten er Navnet fra Vikingetiden, og da fandtes ingen Kirketaarne, eller ogsaa maatte det, hvilket er meget usandsynligt, være fra en saa sen Tid, op imod Aar 1200, at man havde begyndt at bygge romanske Kirketaarne. Men selv om saa var, er intet derved vundet. Thi Kirken har ikke og har aldrig haft noget romansk Kirketaarn, hvad derimod adskillige andre Kirker i Egnen har. Byen har altsaa aldrig oplevet at eje et Kirketaarn, der var noget saa opsigtsvækkende, at det kunde foranledige en Navngivning. Tilbage bliver da den Forklaring, at „Taarn“ hentyder til en Befæstning fra Vikingetid eller Ældre Middelalder. At man har kendt til at forsvare Aaløbene, viser den store Voldplads Trælleborg, hvor Tude og Vaarby Aa støder sammen, c. 1/2 Mil fra Storebælt²⁾. Et saa storstilet Anlæg som Trælleborg har Befæstningen ved Taarnby dog ikke været, saa var den næppe helt forsvundet. Den har snarere været noget i Smag med de ældste Stormandsborge: en Midtbanke med en Sænkning om og uden for denne en Ydervold, paa Midtbanken et Trætaarn, tjenligt baade til Udkig og Kamp.

Paa Amager findes ogsaa et Taarnby. Om dette ved vi bestemt, at det tidligere hed Burgby. Paa Absalons Tid kaldtes Byen saaledes³⁾, og helt op til Aar 1400 forekommer dette Navn jævnsides med det nuværende⁴⁾. Hermed er

¹⁾ Aarbogen 1917, 87.

²⁾ Aarb. f. hist. Samf. f. Sorø Amt 1914, 77 ff.

³⁾ Olrik: Absalon II, 116.

⁴⁾ Velvillig Meddelelse fra Stednavneudvalget. Sml. Nicolaisen: Burgby paa Amager. En forsvunden Borg fra Valdemars-tiden. Aarb. f. Hist. Samf. f. Kbhs. Amt 1920, 66 ff.

Muligheden for den samme Forklaring af vort Taarnby endnu større.

Det er vel de vendiske Plyndringer, der har været værst. Saxo skildrer dem¹⁾: „Ved den Tid (c. 1152) havde Vikingernes Uvæsen sprængt alle Baand Det østlige og sydlige Sjælland laa ogsaa hen som øde Hede; thi Bønder var der ingen af, og Landet husede kun Røvere og Ransmænd Der var ingen, der kunde stole paa Vaaben eller paa Volde, men man spærrede Fjorde og Vige med lange Pæle, for at de ikke skulde yde Vikingerne Tilhold.“ Nu smører Saxo vel lidt tykt paa for rigtig at fremhæve Absalon, men alligevel: der bliver nok tilbage.

Det er ellers kun faa af vore Kirker, om hvilke det kan siges, at der ved deres Opførelse er blevet taget militære Hensyn. Det gælder i hvert Fald kun dem, der er byggede før c. 1175 (Arkonas Erobring 1169), og dem, der er opført i Hundredaaret fra c. 1250 til c. 1350 (de urolige Tider fra Abels Død, indtil Valdemar Atterdag faar Magt). Men de i dette Tidsrum byggede Kirker er kun et ringe Faatal over for dem, der er opførte i den egentlige Byggeperiode, Valdemarernes Storhedstid, da ingen ydre Fjende truede. Af „Forsvarskirker“ fra den første Periode kan dog nævnes Rundkirkerne paa Bornholm saavel som Horne ved Faaborg og Thorsager paa Djursland samt Esbern Snares Borgkirke i Kallundborg. Den er ganske enestaaende. De fem Taarne er Donjons, Forsvarstaarne. Ad en snæver Vindeltrappe naaede man op over de brandsikre Hvælvinger og derfra ad Stiger op i Taarnene, i hvis tre Stokværk der var Plads nok til baade Mandskab og Forraad. Øverst gik en udlagt Vægtergang af Træ.

Saadanne ligefremme Fæstningskirker er dog meget sjældne hos os. I Almindelighed var „Forsvarskirkerne“ kun beregnede som Tilflugtssteder, naar Fjenden kom. Men det er værd at bemærke, at saadanne sikre Skjul har Stevns besiddet overordentlig mange af, i hvert Fald naar Hensyn

¹⁾ XIV Bog (Olriks Oversættelse III, 222 f).

tages til, hvor sjældne de ellers var. De tre Kirker, her først falder i Øjnene, er *Lille Hedinge, Store Hedinge* og *Karise*¹⁾. Ll. Hedinge er rimeligvis ældst, saa det er den, der har afgivet Forbillede for de to andre. Dens Beliggenhed med vid Udsigt over den af Venderne truede Kyst gør ogsaa Forsvarsindretninger særdeles naturlige her. Skibet er meget højt, 8½ m, og har haft tre Stokværk. Den mellemste Etage har dog kun været godt 2 m høj. Hvert Stokværk havde kun eet Vindue i hver Side. Adgangen til de øvre Rum kunde kun ske ved Loftslemme og Stiger. Stokværksdelingen minder meget om Rundkirkernes. Der var ganske vist ingen Hvælvinger, de er senere indbyggede baade i Skib og Kor. Men der kendes adskillige svenske Rundkirker, som heller ikke havde Hvælvinger. Chr. A. Jensen formoder endda, at der oprindelig var fire Stokværk, idet Gavlene og det øverste af Langmurene synes ommurede i 14. Aarh. En Sammenligning med St. Hedinge og navnlig med Karise gør det sandsynligt, at Taget var fladt, altsaa til Forsvar.

Paa St. Hedinge Kirke, der med sin ottekantede Grundplan engang var en af de ejendommeligste i Sjælland, men som nu kun er en misforstaaet og mishandlet Rest, har Kormurene oprindelig været saa høje, at de dannede et Brystværn for Forsvarerne paa det flade Tag. Gavlene og Kronmuren er nemlig ikke opført før i Begyndelsen af 15. Aarh. Kronmuren havde Tinder og Vigskaar. Forsvarsanordningerne er altsaa her tydeligt kendelige.

Flade, eller næsten flade, Tage er ganske vist meget upraktiske i vort Klima. Men Karise Kirke leverer Beviset for, at de har været brugt, og gør det saaledes sandsynligt, at de to ældre Kirker ogsaa havde dem, før de ombyggedes i den senere Middelalder.

Ll. og St. Hedinge havde Strandens Farer i Nærheden, St. Hedinge i hvert Fald Mindet om Fortidens Hærgninger. Karise Kirke havde Aaens. Den tilhører nemlig den anden

¹⁾ J. B. Löffler i Aarb. f. nord. Oldk. & Hist. 1894, 398 ff.; Chr. A. Jensen s. St. 1918, 1 ff.

Ufredstid, Borgerkrigenes. Da dens Opførelse saaledes falder senere end den egentlige Byggeperiode, er den rimeligvis en Herremands Gaardkirke, bygget som Enkeltmands Værn mod indre Fjender. Den skylder vel Karisegaards Ejer sin Tilblivelse, den Pæter Olafsen de Kalveriis, der 1261 testamenterede St. Nikolai Kirke i København store Gaver til Bod for et uopfyldt Løfte om at tage Korset. Kirken maa nemlig være bygget ved Midten af 13. Aarh., det viser Stilen, den saakaldte Overgangsstil: romansk Grundplan, rundbuede Døre og Vinduer, men Vinduerne meget store og hele Rummet dækket af oprindelige og alligevel spidsbuede Hvælvinger. Denne Stils Hovedmonument hos os er Roskilde Domkirke. At Kirken er bygget paa denne Tid fremgaar yderligere af Peder Olafsens Testamente fra 1261, hvor det bestemmes, at han skal „jordfæstes i min Kirke Kalwæriis, til hvem jeg overdrager 12 Mark denarii *til dens Indvielse*“¹⁾).

Det fremgaar af gamle Murlinier i Korets Vestgavl, at Taget oprindeligt var næsten fladt og havde Brystværn over Langmurene. Man har altsaa kunnet færdes over Taget fra den Dør, der endnu findes i Taarnets Østmur, til den tilsvarende Dør i Korets Overrum, Fru Marthes Kammer. Højt oppe i dette Rums Vestgavl ses et Vindue, hvis Plads viser, at Korgavlen fra Begyndelsen rimeligvis var endnu højere end nu. Et tilsvarende Vindue fandtes tidligere ogsaa i Østgavlen²⁾).

Den eneste Adgang til Taget og dermed til Fru Marthes Kammer skete ad Taarntrappen, der paa romansk Vis ligger i selve Murtykkelsen. Dennes Dør er ganske vist nu udvendig, men oprindeligt var Adgangen fra selve Kirkerummet, hvor der ses en lille, forlængst blændet, Rundbuedør.

Et lignende Overrum som Ll. Hedinge Kirkes Skib, St. Hedinge Kirkes Kor med „Munkegangene“ og Fru Marthes Kammer har ogsaa det mægtige Taarn ved *Frøslev* Kirke afgivet. Hertil maa lægges de usædvanligt mange senromanske

¹⁾ Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder til 1450; 8 f.

²⁾ Høyens Oplysning fra 1832.

Taarne vi træffer paa Egnen (Varpelev, Herfogle, Haarlev, Spjellerup, Alslev, Lyderslev, Havnelev, Frøslev). Af adskillige er der dog kun Rester tilbage, fordi de i Yngre Middelalder er blevet ombyggede. De var, i Modsætning til de andre Dele af Ældre Middelalders Kirker, udstyrede med Hvælvinger, som jo var brandsikre. En Adgangsdør til Korets Overrum har sikkert ogsaa været almindelig. Den oprindelige romanske Dør ses endnu i Haarlev Kirke. Men alle de Steder, hvor Skibet er forlænget imod Øst, lader de oprindelige Forhold sig jo ikke mere paavise. Alligevel er der dog Ting nok tilbage, som viser, at Stevnsboerne havde gjort deres Erfaringer om Bygdens udsatte Plads. Og at deres Forsigtighed ikke var overflødig, fremgaar af, at der endnu i 14. Aarh. kunde kæmpes om sjællandske Kirker. 1333 blev saaledes Ubby Kirke belejret af Grev Gert og 1342 Helsing Kirke opbrændt af Holstenerne, hvorved mange Bønder, der havde søgt Tilflugt i Kirken, blev indebrændt eller dræbt¹⁾. Ogsaa de skydeskaarformede Glugger paa Køge Kirketaarn²⁾ og de beslægtede Former paa Taarnet i St. Hedinge, samt de nedadrettede Glugger, „Skoldehuller“, paa Tranebjerg Kirkes Taarn (Samsø) samt en Række Kirke-taarne i Aarhusegnen, der alle er sengotiske, viser, at Tidernes Uro ikke forsvandt saa snart.

Vi har nu søgt at fremstille Stevnsbygden i dens Ejenommelighed paa Baggrund af den almindelige Historie. Men efter at vi her har prøvet at finde alle de væsentlige Enkeltheder frem og sætte dem sammen til en Helhed, var der maaske Grund til afsluttende at følge denne Helhed lidt frem i Tiden.

Det er altsaa den samlede *Storbygd*, her nu bliver Tale om, *Herredet*, der føler sig som en Enhed over for Skovboerne hinsides Aaen; thi denne var en skarp Grænse. De kulturelle Udløbere paa den anden Side havde den efterhaanden skaaret fra. Kun bag Aaen var man eet Folk, den aabne, gammeltdyrkede og gammeltrige Bygds fremskredne Folk.

¹⁾ Script. rer. Dan. I, 191.

²⁾ Sml. Fra Arkiv & Museum V, 417 f.

Det interessanteste er, at denne Grænse staar endnu den Dag i Dag. Endnu er det ikke lykkedes Industrialismens Sjælløshed at slette Skellene og gøre hele vort flade Land til een forskelløs Kedsommelighed. Og det lykkes vel heller ikke, saa længe vor Bondestand kan lade være at skære sine Rødder over.

Forskellen er endda større, end mange tror. Ikke blot Øbo, for ikke at sige Københavner, og Jyde er forskellige, men ogsaa Øboer indbyrdes, ja, Sjællændere indbyrdes, „Kulsvieren“ og Midtsjællænderen f. Ex. Ogsaa Stevns er endnu noget for sig. Gid der levede en rodfæstet Stevnsbo, der kunde give os noget som Marie Christoffersens „Fra Hedeboegnen“ (Danm. Folkem. Nr. 26). Den gamle Stevnsbygd er det værd¹⁾.

Den, der færdes ad Amtsvejen langs Aaen, forstaar, at her var ikke blot en Alfarvej, her er ogsaa en Grænse, et Bygdeskel af næsten uoverstigelig Art. De milelange Enge er uden for Høsletten ganske mennesketomme, og der er langt mellem Spangene; Færdselen tværs over er kun ringe, og Genboerne kender kun lidet til hverandre, Stevnsboerne er ét Folkefærd, Skovbygdens Folk et andet. Forskellene bunder i ældgamle Forhold, og Modsætningen kan bestandig spores op gennem Tiderne. Vi har et usædvanligt malende Exempel fra 1677; det staar i Forbindelse med Slaget i Køge Bugt²⁾. Den store svenske Flaade havde i flere Dage krydset ud for Stevns. For at afværge mulige Landgangsforsøg var der paa Sjælland, da hele den regulære Hær stod i Skaane, dannet Landeværnskompagnier. Stevns, Faxe og Bjeverskov Herreder havde formeret hver tre. De holdt Udkig fra Kystskanser og Bavnevagter. Om Morgenen den 1. Juli, Slagdagen, løb et stort svensk Skib paa Grund neden for Eskesti. Niels Juel sendte et Kommando, der skulde bemægtige sig Skibet. Det

¹⁾ Denne Afhandling er skrevet Efteraaret 1923. Sidste Aarbog bragte os jo Chr. Olsens Artikel. Men der maa være mere endnu.

²⁾ Nærmere: K. C. Rockstroh i Aarbog f. Hist. Samf. f. Kbh. Amt 1911, 40 ff.

lykkedes, men da Skibet stod fast, blev kun Admiralens Sekretær og 4 Matroser om Bord. Stevnskompagnierne ankom nu til Strandingsstedet og satte Mandskab ud for at styre den c. 260 Mand store Besætning, som havde drukket sig dødfulde; det lykkedes dog efterhaanden at faa dem i Land. Ved Solnedgang ankom ogsaa Bjæverskovkompagnierne, og de overtog saa Nattevagten, men kom meget hurtigt i Klammeri med Stevnsboerne. Der strømmede stadig flere til, nu ogsaa Folk fra Faxe Herred, alle fulde af Iver efter at plyndre om Bord. Men bestandig søgte det ene Herreds Folk at hindre de andre i at faa noget. Da Sagen siden kom for Retten, søgte man gensidigt at vælte Skylden over paa de andre Herreders Folk. Det staar dog vist fast, at Stevnsboerne stjal Broderparten. Men en Kræmmer i Køge stod heller ikke tilbage. Han drog hjem med flere Vognlæs.

Endnu i vor Tid lever Modsætningerne. De viser sig i Smaating, gensidige Skæmtesprog f. Ex., eller gensidigt Nag. Ogsaa Drengeslagsmaalene er Tegn. I Strøby har Drengene saaledes deres Arvefjender i „Taar(n)bisterne“ hinsides Aaen¹⁾.

Men der er flere Midler endnu til at se Bygdeforskellene. Sagnstoffet er værdifuldt, særlig Ophavssagnene. Man har hørt Trækfugtenes Skrig de mørke Høstnætter og fundet, det lød, som en Jæger for gennem Luften med sine Hunde. Odinsjægeren kalder de ham i Jylland. I Stevns hedder han Klintekongen eller Ellekongen. I Sydsjælland Kong Vollerman. Det mærkelige ved begge disse — og deres Brødre i andre Bygder — er, at deres natlige Færden er nøje begrænset til den Bygd, de hører hjemme i. Ellekongen saaledes rider altid samme Strækning: langs Tryggevælde Aa, ad Strøby Jerne og langs Stevns Klint. Han ligefrem indkredser sit Omraade²⁾. Og inden for dette taaler han ingen anden Fyrste, ej heller Fjender. I 1807 standsede han Engænderne paa Prambroen³⁾. Men Kristian V's Besøg havde

¹⁾ Th. Gravlund: Dansk Bygd II, 39 f.

²⁾ Nærmere: Hans Ellekilde i Aarbogen 1920, 76 ff.

³⁾ Tang Kristensen: Danske Sagn II, 8 f.

han dog maattet finde sig i, i Følge Sagnet, der tillægges, at det var paa Peder Syvs Opfordring, Monarken drog derind¹⁾). Dengang, det var i 1685, har Troen paa Ellekongen altsaa været lyslevende, siden Peder Syv søgte at aflive den, og den er næppe helt død endnu.

Ogsaa Sproget, Dialekterne, hjælper til at vise Bydgrænserne. Sjællandsk er jo ikke ens overalt paa Øen, og P. K. Thorsen har i en Afhandling²⁾) paavist, at Bebyggelse og Dialekt er afhængige af hinanden. Hvor Dialektgrænserne gaar, har vi gamle Bydgrænser. Det passer ogsaa ved Tryggvælde Aa. Derfor maa man ikke tro, at Dialekterne skulde være lige saa gamle som Bydterne. Endnu ved Aar 1000 var Forskellen mellem de nordiske Sprog kun smaa. Spirerne til Dialekterne inden for Dansk træffes først ved Valdemarstiden. Naar Dialekt- og Bydgrænser følges, viser dette derimod, at Bydgrænserne har været levende langt op i Tiden, og at de er det endnu.

Men var end Stevnsboer og Skovboer Fjender, eet Sted mødtes de, og det var, naar de kom til *Købstad*. Skovboerne havde ingen hos sig selv, Stevnsboerne heller ingen, der var til at regne med. Weinwich siger om St. Hedinge 1776³⁾): „Byen er for nærværende Tid den mindste og sletteste Kiøbstæd i Siælland. Dens Borgere ere bedre Agerdykere end Borgere.“ Og Molbech 1811⁴⁾): „Man ved ikke ret, om man er i en Købstad eller i en Landsby.“ Skulde man handle, maatte man altsaa til Køge. Her kom ogsaa Hedeboerne til Bys, men man blandede sig ikke med hinanden. Køge var altsaa en Skelby, her mødtes Stammerne. Ringsted f. Ex. derimod en Midtby, omgivet af sin egen Bygd. Det var lettere at være Købmand i Ringsted end i Køge, siger

¹⁾ Aarbogen 1918, 92.

²⁾ Den berømteste Dialektgrænse i Danmark (Festskr. fra Gjedved Seminarium 1912).

³⁾ Hist. Efterretn. om Stevns Herred, 42 f.

⁴⁾ Ungdomsvandring I, 78.

Gravlund¹⁾. I Ringsted kunde man nøjes med at føre een Klæde vare, i Køge maatte man have tre, thi de tre Folkeslag havde hver sin Smag og Skik.

Et samlende Udtryk for Skovbygden har vi i *Herredsnavnet*. Ordet „Herred“ betyder oprindelig Mængde, Skare, en Sammenslutning af Personer inden for et vist Omraade²⁾. Fra at betyde Indbyggerne gik det efterhaanden over til at betyde det af disse beboede Omraade, Bygden, og ud fra denne sidste Betydning fik det atter sin tekniske Værdi som en statslig Inddeling, en Jurisdiktion. Denne juridiske Herredsinddeling er først opstaaet i Danmark, hvorfra den efterhaanden har bredt sig til Sverige, Finland og Norge.

I Stevns er Herredsgrænserne skarpe: Havet og Aaen. Men dette var til at begynde med ingenlunde altid Tilfældet, især ikke i Skovegne. Vi ser det med Faxebygden. Dens Grænse over for den sydsjællandske Skovbygd er ganske usikker. Hans Ellekilde siger saaledes³⁾, at Kong Vollerman kun er kendt syd for Vildbanegrøften, her skulde altsaa Grænsen være. Men helt oppe ved Mørkebjerg kendte de ham⁴⁾.

Herredsdannelsen har taget lang Tid. Den er begyndt ikke meget senere end Folkevandringstiden og sluttede først i 13. Aarh. Dog var de fleste Herreder til Stede før Kristendommens Komme og Torpbevægelsens Begyndelse. Ingen af dem bærer nemlig Navne af kristen Paavirkning eller efter Torphyer, mens derimod Odins Navn indgaar som Forled i tre Herredsnavne, og Adelbyer, der var historiske eller geografiske Midtpunkter (f. Ex. Faxe) ofte har givet Herreder Navn.

Hvad man i Herredet samlede om, var dels *Forsvar*,

¹⁾ Dansk Bygd II, 53.

²⁾ Nærmere S. Tunberg: Skandinaviens äldsta politiska ind- delning. Upsala 1911.

³⁾ Aarbogen 1920, 80.

⁴⁾ Velvillig Meddelelse fra Læge J. P. Rasmussen, Faxe.

dels *Retspleje*, hvormed sammenhører den *officielle Gudsdyrkelse*.

Denne var fra Begyndelsen knyttet til hellige Steder, Naturforhold. Vi finder nogle af dem i Stednavnene: Tisvilde (Tyr's Væld), Torssø. Onsbjerg (Odin), Frølund, Torøje (1406 skrevet Thorøwe). Brasch fortæller¹⁾, at der paa hans Tid ved Torøje, paa Grænsen mod Smerup, laa et Hus, kaldet Høvehuset. Det er aabenbart et Minde om de sløjfede Offerhøje. Navnet findes endnu paa Generalstabskortet 1: 20,000 fra 1909²⁾. Allerede i Vikingetiden høres dog om Gudshuse, *Hov*. Deres Indretning ligner Kirkernes: 2 Rum (Skib og Kor) og er vel paavirket derfra. At være Offerpræst, Gode, var en meget anset Stilling.

Herredstinget var altsaa forbundet med et Hov. Vi ser det endnu i Faxe Herred, hvor Herredsbyen Faxe i sin Nærhed har et Hovby. Det er vel Kilden med det rindende, levende Vand, der har foranlediget, at Hovet er blevet lagt saa langt (c. 2 km) fra Tinget. At Kilden nu hedder St. Hans Kilde, betyder intet. Katholicismen søgte nemlig overalt at knytte de gamle Helligsteder til sig.

Om derimod Stevns Herredsting nogen Sinde har haft Tilknytning til Helligstedet Torøje, kan ikke siges. Første Gang vi træffer Tinget, holdes det i St. Hedinge³⁾.

Til Tingsted, Herredets Samlingspunkt, valgtes helst et højtliggende Punkt, der ofte siden gav Herredet Navn: Faxe, Baarse (opr. Burghus; Borg 3: høj Bakke), Hammer (egl. Klippe, sml. Hammershus), Tybjerg (egl. Folkebjerg). Men

¹⁾ Vemmetofte I, 10.

²⁾ Ogsaa Sagnet om Kirken, der skulde være bygget i Torøje, men maatte lægges i Smerup, viser, at Helligstedet er ægte nok (Aarbogen 1920, 112).

³⁾ 1609 befales (Kancelliets Brevbøger), at Faxe og Stevns Herredsting, der nu holdes i Faxe og St. Hedinge, skal flyttes til mere belejlige Steder. For Faxes Vedkommende var dette befalet allerede 1588 uden at blive gennemført, og det gennemførtes formodentlig aldrig nogen af Stederne. Smugkroerne var for behagelige Naboer. I St. Hedinge drev man yderligere Brændevinsbrænding i stor Stil.

Stevns ejede ingen saadan samlende Højde, og dets gamle Tingplads synes hyllet i Mørke. Da Ordren kom i 1609, at Stevnstinget skulde flyttes fra St. Hedinge, befaledes¹⁾, at det skulde flyttes til „Kidtshøj uden for Kongskovs Grøft.“ Vi ser altsaa, at man søgte til Højderne, om ikke andet fandtes, saa til en Gravhøj

Om Bjevverskov Herredsting ved vi²⁾, at det allerede 1307 holdtes i Herføgle. At Herføgle var Herredsby passer godt med, at dette Sogn er det paa Oldtidsminder rigeste i Herredet. Her er altsaa et gammelt Midtpunkt.

Den Ordning af Herredstingene, vi kender fra senere Tider³⁾, gør et saa primitivt Indtryk, at man maa tro, den gaar langt tilbage. Selve Tingstedet, der jo var under aaben Himmel, betegnedes ved 4 Stokke, som liggende paa 4 Hjørnesteen dannede en Firkant. Paa disse Bjælker sad Herredsfogeden og Stokkemændene, mens Forbryderen anbragtes i Midten. Fra den Tid, da man altsaa var ganske udsat for Vind og Vejr, stammer de mærkelige Posebind, en Slags beskyttende Skindposer til Lovbøgerne⁴⁾. Kristian II befalede vel Indretning af Tinghuse i alle Herreder, men først i Løbet af 16.—17. Aarh lykkedes det Regeringen at faa det gennemført, — samtidig med at man indhøstede adskillige nye Erfaringer om Kroerne som Naboer.

1) Kancelliets Brevbøger .¹²/; 1609.

2) Scriptorum rerum Danicarum IV, 511.

3) Navnlig C. Testrup: Relation om Thingene o. s. v.; 1747.

4) Dumreicher m. fl.: Nyt og gammelt fra Universitetets Bibliotek og Arkiv, 1920.

Af Magleby Skoles Historie.

Af Lærer, cand. phil. *Olaf Carlsen.*

Det Billede, der af vore Historikere er tegnet af den danske Almueskoles Tilstand i Slutningen af det 18. Aarh., staar for os med alt andet end lyse Farver. Skolelærerne rekruteredes lige fra omstrefjende Studenter og ned til Skomagere og Bønder, — i Reglen lidet heldige Subjekter. Intet Under at mange af dem næppe selv kunde læse, skrive eller regne. Slige Skoleholdere var naturligvis ikke i Stand til at skaffe Respekt for Skolens Arbejde og at hævde Skolevæsenets Anseelse. Til det slette Indre, til Aanden i Skolens Arbejde, svarede de ydre Rammer kun alt for godt. I Befolkningen var der under disse Forhold liden eller slet ingen Forstaaelse af Skolens Gerning, og ofte ansaa Bønderne det for mere nyttigt at lade deres Børn blive hjemme og gøre Gavn end at sende dem til Skole.

Lyspunkterne i dette Billede var de Forsøg, der af Oplysningstidens Reformvenner, især filantropiske Godsejere som Reventlowerne, Schimmelmänn og A. P. Bernstorff, blev gjort for at ophjælpe og forbedre Landsbyskolen.

Den Kommission til „de danske Skolers bedre Indretning“, der i 1789 blev nedsat, var derfor i høj Grad paakrævet. Biskop Balle havde allerede i 1785 indgivet Forslag herom til Kancelliet, og antagelig har den Episode,

der her skal skildres¹⁾), tilskyndet baade ham og Kancelliet til at fremme Arbejdet paa en Skolereform.

Præsten i Magleby paa Møen, Hr. Sandal, havde længe gjort sig store Anstrengelser for at hindre den Masse Forsømmelser blandt Sognets Skolebørn, der — som det hed — var rent ud sagt uhyggelig; men alle hans Formaninger havde været forgæves. Følgen var en grov Uvidenhed hos de Børn, der meldte sig til Konfirmationsforberedelse. Dernæst havde Præsten søgt ved Lokkemidler at komme Ondet til Livs. Af egen Formue, — men uden at nævne sig selv, — havde han udsat Belønninger for de Børn, der ved flittig Kirkegang søgte at raade Bod paa de manglende Skolekundskaaber, — dog heller ikke det havde hjulpet.

Disse Skoleforsømmelser var imidlertid ikke Børnenes eneste Brøde, de gjorde sig tillige skyldige i andre „Uordner“. Saaledes hendrev de „baade Løverdags og Søndag-Aften, almindeligviis til lang Tid paa Natten, under Skrig og Støi ved deres Spille- og Kastegilder.“ En daarlig Disciplin har nok ogsaa været medvirkende Aarsag til Børnenes Van-kundighed, saa Skolelederens manglende pædagogiske Evne var ikke uden Skyld i de slette Tilstande.

Da det altsaa ikke kunde nytte at tage dem med det gode, besluttede Præsten sig til at gaa strengere til Værks og at anvende et skarpere og mere afskrækkende Middel.

I Aaret 1787 var der anmeldt 21 Børn til den Konfirmation, der skulde afholdes ved Paasketid det følgende Aar; men ved Prøven havde Præsten fundet dem alle saa uvidende, at han ved Gudstjenesten paa Mikkelsdag havde set sig nødsaget til fra Prædikestolen at maatte bekendtgøre, at den forestaaende Konfirmation paa Grund af Børnenes slette Forberedelse vilde blive aflyst. Det synes unægtelig at have været i god Tid; men enten maa Børnene have været saa umulige, at Præsten intet Haab har haft om i Løbet af den til Konfirmationsforberedelsen tilmaalte Tid at

¹⁾ Jvfr. Edv. Holm: Danmark—Norges Historie VI, 2, S. 514, Henvisning 4.

kunne bringe dem tilstrækkeligt vidt, eller ogsaa, — hvad der vel er sandsynligere — har han mistet Taalmodigheden og bestemt, at nu skulde Slaget staa.

Denne Præstens aggressive Adfærd vakte den største Harme og Forbitrelse blandt Sognets Bønder. De indgav en Klage til Biskop Balle, som derefter indhentede Præstens Erklæring, inden han lod Sagen gaa videre til Kancelliet.

Det har desværre været umuligt at finde disse Akter, der sikkert indeholder interessante Enkeltheder. Hele den Pakke, der indeholder Indlæggene til Oversekretærens Brevbog for Februar 1788, er nemlig ikke paa sin Plads i Rigsarkivet. Skulde den engang atter komme for en Dag, var Klageskriftet fra Bønderne maaske nok værd at offentliggøre. Foreløbig maa vi derfor nøjes med at bygge paa Kancelliets Supplikprotokol¹⁾, hvor Biskoppens Indstilling er refereret, og paa Kancelliets Brevbog²⁾ der indeholder Kancelliets Svar til Biskop Balle og en lignende Skrivelse til Amtmanden.

Kancelliet fandt intet at indvende imod Præstens Forhold, men mente dog, det havde været bedre, om han ikke fra Prædikestolen havde tillyst, at der ingen Konfirmation vilde blive, men at han i Venlighed havde henvendt sig til de Forældre, hvis Børn han havde fundet at være ude af Stand til at blive konfirmeret. Havde de saa ikke villet føje sig med det gode, da havde han været i sin fulde Ret til at vise dem bort. Aarsagen til, at Præsten ikke først havde forsøgt en saadan venskabelig Forhandling, fandt Biskoppen — og det vel ikke uden Grund — i „hans Frygt for en eller anden Grovhed af Forældrene i sit Hus.“ — Om denne „Grovhed“ vilde have kunnet udarte sig til mere end til Skænderi, er jo ikke godt at vide. Gemytterne synes i hvert Fald at have været tilstrækkeligt ophidset til, at man nok kunde vente det værste. For slige Eventualiteter, der i saa

¹⁾ Supplikprotokol 1788 I, Nr. 357.

²⁾ Brevbog 1788, Nr. 293. — Kancelliets Reskript er delvist trykt i Fogtmann: Kgl. Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve. VI Del, 4 Bind, S. 281 f.

høj Grad vilde krænke Præstens Embedsværdighed, turde han naturligt ikke udsætte sig.

Som det vil ses, var Kancelliets Kritik af Præstens Optræden meget svag; det anerkendte vel Motivet til hans Handling, men kunde have ønsket en lempeligere Fremgangsmaade. Hovedsagen var dog, at Skolegangens Nødvendighed blev gjort indlysende for Bønderne, og i den Henseende kunde Afvisningen af Konfirmanderne ikke være uden Virkning.

Der kunde efter Biskoppens Mening — saaledes som Begivenhederne nu var indtruffet — ikke være Tale om at paabyde Præsten alligevel at afholde Konfirmationen, da det kun vilde virke til at „svække den ham uundværlige Embedsanselse.“ — Den kunde han under disse Forhold unægteligt ogsaa have Behov i dens fulde Udstrækning.

Kancelliet fulgte i et og alt Biskoppens Indstilling, og denne fik da Ordre til at tilkendegive Præsten, at han skulde fortsætte med Undervisningen til næstkommende Mikkelsdag saa tit, som han havde Lejlighed dertil, og da konfirmere alle eller saa mange, som han for sin Samvittighed kunde forsvare.

Man ensaa det imidlertid for nødvendigt, at Præsten fik al mulig Støtte fra Myndighederne, hvad der efter det forefaldne jo ogsaa nok kunde gøres nødigt. Amtmanden anmodedes alvorligt om at paabyde Menigheden, at den sendte Børnene til Skole, — og det under Trusel om, at ved første Klage over ny Vrangvillighed vilde Straffen ikke udeblive. Samtidig fik Godsets Fuldmægtige Befaling til at være Præsten behjælpelige med Undervisningen og med at opretholde den tilbørtige Orden, „hvis de da ikke vilde drages til Ansvar for det Mislige, der kunde indløbe som Følge af deres Forsømmelse.“

Hermed var Freden mellem Præsten og hans Menighed naturligvis ikke sluttet. Et godt Forhold lader sig vanskeligt oprette efter en saadan Konflikt, hvor Oppositionspartiet i den Grad har faaet Øvrighedens Magt og Vrede at føle. Uden Tvivl har Bønderne følt sig i deres gode Ret — vel ikke til at forsømme Skolen, men til at klage over Præstens

Adfærd, som de i deres Klageskrift sikkert har betegnet som ukristelig. Formodentlig har de da ogsaa skumlet over Kancelliets Afgørelse og opfattet den som et nyt Bevis paa den gamle Historie om, at enhver holder Haanden over sine egne. Der er derfor intet mærkeligt i, om Hovedmændene for Bøndernes Opposition har fortsat Krigen paa anden Maade og søgt at gøre Præsten Livet i Magleby saa broget som vel muligt. Herpaa synes det at tyde, naar Præsten allerede Aaret efter søgte og fik et andet Kald¹⁾.

Det Eksempel paa Skoletilstanden i en dansk Landsby i 1780'erne, der her er fremdraget, passer kun alt for godt ind i det almindeligt kendte Billede, saaledes som det i Indledningen med faa Streger er ridset op. Det har sin Værdi, fordi det virker illustrerende. Det er interessant at se, at Godsets Fuldmægtige, Herregaardsskriverne, skal fungere som Lærere. — Det giver os et Indtryk af den slette Oplysning blandt Bønderne og af deres manglende Forstaaelse af Skolens Opgaver; Materialismen synes at have haft et kraftigt Tag i dem. Men hertil kommer en vis Friheds- og Selvstændighedsfølelse, Modstandslyst og Trang til at protestere, naar de føler sig forurettet. Forestillingen om den forkuede og vanrøgtede Tilstand, i hvilken Bønderne efter en tidligere Tids Opfattelse, der var præget af det 19. Aarhundredes politiske Kamp, skulde være nedsunket, da de store Landboreformer løste dem af Trælleaaget, holder efter de nyere historiske Undersøgelser jo heller ikke Stik. Deres Viljesliv, deres Trang til Selvhævdelse var ikke kuet; de skulde blot under den gode Skoles Røgt og Pleje. — Ogsaa kun under denne Forudsætning forstaar man den danske Bondestands stærke aandelige og materielle Udvikling i det følgende Aarhundrede.

¹⁾ Blev Sognepræst paa Kronborg og Præst for den tyske Kirke i Helsingør. — Sjæll. Registre 1789, Nr. 730.

løvrigt synes han at have været en stridbar Natur. — Jfr. hans opsigtsvækkende Breve om forskellige helsingørske Forhold i Maanedsskriftet „Iris“ for Aarene 1791—92.

Sortebrødreklosteret i Næstved.

Af Kommunalærer cand. phil. *R. Nielsen.*

Kort efter at Dominikanermunkeordenen var stiftet (1215), kom den til Danmark, hvor der i Byerne blev oprettet Klostre. Munkene skulde prædike og leve af Almisse. De blev derfor i Almindelighed kaldt Prædikebrødre (fratres prædicatorum). I Danmark blev de kaldt Sortebrødre, fordi de gik med sort Kappe og Hætte.

Pontoppidan meddeler (1741) i „*Annales ecclesiae Danicae*“ (I, S. 656) og (1763) i „*Danske Atlas*“ (III, S. 99), at Sortebrødreklosteret i Næstved blev stiftet 1242; men det er sandsynligvis urigtigt; thi det var her næppe 1254, da det ikke nævnes i „*Acta*“ (1254), hvori ellers alle andre ældre Klostre omtales¹⁾. Det var nemlig ikke saa let for Sortebrødrene at komme til Næstved, idet Skovkloster havde Jurisdiktionen over Byen og ejede Størsteparten af Ejendommene her. Det er muligt, at de kom til Næstved 1242 under Protest fra Munkene i Skovkloster; men de har først senere faaet Lov til at bygge Klosteret, der altsaa ikke har været paabegyndt 1254. Naar Grunden til det blev lagt, vides ikke; men 1277 stod Klosteret her, hvor meget Skovkloster saa end modsatte sig det; thi det hedder, at Aar 1277 skødede Magister Rano, Kannik i Roskilde, i Erik Glippings Nærværelse Skovkloster 2 Gaarde og 1 Mølle i

¹⁾ Hist. Tidsskr. 7. Ræk. V, 360.

Botorp i Mogenstrup Sogn, for at Prædikebrødrene i Næstved i Fred kunde beholde den Grund, som de beboede¹⁾).

Det ældste Sortebrødrekloster laa mod Øst lige op til Næstved Købstad (eller maaske paa Byens Grund) nærved Riddergade; thi der siges 1431, at Strædet, som ligger Østen ved Sortebrødre, der er indhegnet, er „Kongens herstræde“ (c: Riddergade), og der nævnes endvidere, at Oleff Sappe Aar 1440 skødede Skovkloster sin Gaard, der laa hos Sortebrødre yderst paa Købmangegade østerst²⁾).

Dette Kloster var sandsynligvis en Bindingsværksbygning med lerklinede Vægge. Norden for det laa dets Kirkegaard; der nævnes 1435 et Stræde, der løber norden ved Sortebrødrekirkegaard. Syd og Øst for Klosteret laa dets Frugthave paa Sortebrødrevænge, og Østen for den var Vejen til Aaderup (c: Vordingborgvej).

Forstanderen for Klosteret kaldtes Prior. En af de første Priorer var Munken Olaus (Oliverius), der var en udmærket Skribent. Som Provincialprior styrede han 1282—1302 Provinsen Danmark. Han døde 1308 i Næstved³⁾).

1291 betænktes Sortebrødrene i Peder Uths Testamente med 5 Mk. Penninge.

Det kunde se ud til, at Sortebrødreklosterets Kirke ikke er blevet fuldført før henimod 1300; thi 1292 giver Gythe, Hr. Skjalm Bangs Datter, 3 Mk. Penninge til Kirkens Bygning og 2 Mk. til dens Kapitel.

1341 giver Ingerd Pedersdatter dem 2 Sk. Grot, 1350 Biskop Jacob af Roskilde en Læst Korn og 1398 Ida Pedersdatter 1 Mk. Sølv⁴⁾).

1342 forærer en Kvinde Sophia Prædikebrødrene en Vandmølle ved Susaa mellem Braaby og Hesede, og 1404 skødede Niels, Prior for Prædikebrødrene, den til Roskilde Domkirke⁵⁾).

¹⁾ Scrip. rer. dan. IV, 389.

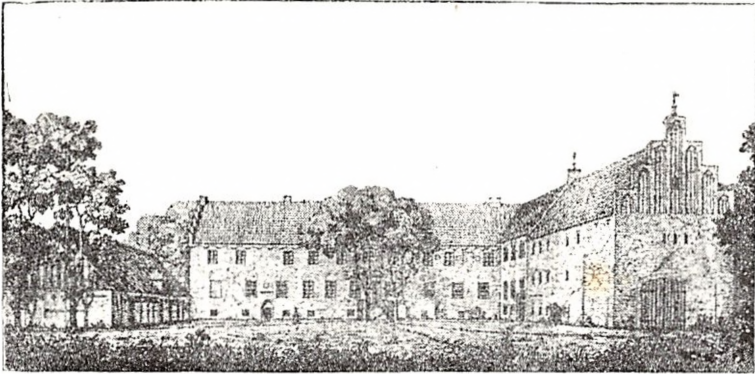
²⁾ samme, 374.

³⁾ Hist. Tidsskr. 7. Ræk. V, 362.

⁴⁾ Erslev: Testa. S. 35, 37, 58 og 166.

⁵⁾ Erslev: Danm. Breve fra Middelald., 1955 og 4620.

Der var gennem næsten hele Middelalderen til Midten af 15. Aarh. Stridigheder mellem Sortebrødrene og Munkene i Skovkloster. Anledningen hertil var bl. a., at Sortebrødrene, der var Tiggermunke og derfor skulde leve af Almisse, samlede Jordegods i Næstved, hvoraf de ikke vilde give „Bys Tyngte og Toftegæld“ til Skovkloster. Det stævnedes dem saa for Sjællands Landsting, der (1426) afsagde den Dom, at enhver, der har Jord i Købstaden Næstved, skal betale Toftegæld deraf. 1427 afsagde Landstinget den Dom, at hvis der ligger Jord i Købstaden et Aar, uden at der

Sortebrødregaard 1825.

betales Toftegæld deraf, skal der bødes 1 Mk., ligger den 2 Aar, bødes der anden Gang 3 Mk., ligger den 3 Aar, er den forbrudt til Kongen¹⁾.

Imidlertid opstod der i 1431 Strid om Husvolden, en Bakke, der var (og er) en Udløber fra Sandbakken mod Syd til Aaen og laa (og ligger) Syd for Næstved (der, hvor nuværende Kirkegaard m. m. er). Abbeden i Skovkloster havde nogle Aar før 1431 forlenet daværende Prior i Sortebrødreklosteret, Peder Arildsen, og Ridderen Valdemar Bydelsbak med Husvolden „i Venskab og god Tro“. Imidlertid vilde Jens Olufsen, der 1431 var Prior i Sortebrødreklosteret,

¹⁾ Scrip. rer. dan. VI, 363.

ikke svare nogen Afgift af Husvolden, men mente, at den tilhørte Sortebrødre. Abbed Niels Ravn i Skovkloster stæv- nede ham da 1431 for Næstved Byting. Til Stede i Bytinget var: Byfoged Jesse Pætherssøn Munk, Broder Jens Olufsen, der var Prior for Sortebrødrekloster, Jeip Jenssøn, Sogne- præst ved St. Peders Kirke, Borgmester Hemming Laurentssøn, Heming Sappe, Mawens Smet, Pether Gulsmet, Jesse Niels- søn, Pether Herlugssøn, Jeppe Smet, Oleff Krogh og Jens Lang. Disse Mænd afsagde ikke selv Dom, men udvalgte en uvillig Mand, som saa selv skulde vælge sig 11 „gode Mænd“, der nøje skulde undersøge Forholdene vedrørende Husvolden. Disse 12 Mænd gik „ud af Tinget og igen ind inden 4 Tingbænke og fremsagde, at de havde hørt og spurgt og var dem vel vitterligt,“ at Abbeden i Skovkloster for nogen Tid siden „i Venskab og god Tro i Laan havde forlenet Prior Peder Arildsen og Hr. Valdemar Husvolden,“ og desuden vidnede de 12 Mænd, at Husvolden er Skov- klostrets rette Ejendomsjord og hører til den Udmarksjord, som Bymændene har til Leje¹⁾.

Skønt denne Dom gik Sortebrødrene imod, synes de endnu ikke helt at have bøjet sig; thi 1435 afsagde Lands- tinget en ny Dom om, at hvis der ikke blev betalt Tofte- gæld og Midsommergæld af Købstadjord, kan den forbrydes til Kongen²⁾.

Inden denne Dom faldt, synes der at være blevet For- soning mellem de to Munkesamfund; thi der skete i al Venskabelighed (1434) nogle Mageskifter mellem dem. Skov- kloster fik af dem en Bod i St. Mortens Sogn østlig fra et Herberge, som kaldtes Skæriseld, og en øde Gaard i samme Sogn i østre Ende af Købmandsgaden. Sortebrødrene fik til Gengæld et Vænge udenfor Østerport ved Vejen, der fører til Aaderup, samt en Grund mod Syd nær deres Frugthave. I Stedet for at give Toftegæld af disse Grunde, skulde en Sorte- broder prædike i Skovkloster, naar Abbeden forlangte det³⁾.

¹⁾ Erslev: Danm. Breve fra Middelald. 6508.

²⁾ Scrip. rer. dan. IV, 363.

³⁾ samme, 374.

Efter 1435 hørte Fjendtlighederne mellem de to Kløstre op, og Munkene indgik Broderskab med hinanden.

En ejendommelig Stilling synes Niels Jacobsen med Tilnavnet Sappe at have haft, idet han en Tid baade var Borger i Byen og Munk i Sortebrødre. 1386 nævnes han som Borger i Næstved og Ejer af flere Huse, bl. a. et Stenhus ved Aaen, og 1414 i Anledning af Salget af sin Bod ved den nordre Side af Raadhuset. 1423 er han Munk, ja maaske Prior i Sortebrødreklosteret, idet Sortebrødrene paa hans Vegne sælger Stenhuset ved Aaen til Jens Ipsøn¹). Den i 1404 nævnte Prior Niels er maaske ovennævnte Niels Jacobsen. 1419 nævnes Prioren Galmundus.

Niels Pedersen Gyldenstjerne til Aagaard og Bregentved giver i sit Testamente (1456) sin Hest og Harnisk til Sortebrødreklosteret, hvori han har valgt sig sit Lejersted (c: Gravsted), og Prioren faar hans Sølvskede²).

I al Venskabelighed mageskiftede Sortebrødre og Skovkloster følgende Ejendomme (1507): Skovkloster fik et Hus med Jord Nord for Bytinget ved Torvegaden (c: ved Hjørnet af Vinhusgade og Kirkestræde). Sortebrødre fik et Jordstykke, der laa uden for Sortebrødrevænge „synden nest op til det strede, som løber ud af Klosteret og ud til Adelvejen, man færdes til Aaderup.“ Desuden fik de et Hus med Jord, der laa paa et Hjørne ud til Aaen mellem tvende Stræder, hvoraf det ene kaldes Fiskerstræde (svarer nærmest til Møntergade og Kompagnistræde³).

1508 solgte Sortebrødre en Gaard i Slagelse. 1509 fik de 2 Pund Korn af Fru Kirstine Eriksdatter Rosenkrands⁴).

1513 fik Skovkloster af Sortebrødre en Gaard i Taalstrup, Baarse Herred, mod at Sortebrødre fik et Vænge og en Eng, der laa Syd for deres Kloster, samt et Jordstykke,

¹) Scrip. rer. dan. IV, 371, 372.

²) Dan. Magazin, 3. Ræk. III, 298.

³) Scrip. rer. dan. IV, 372.

⁴) Ældste Arkivr. IV, 242, og Dan. Magazin, 1 Ræk. IV, 187.

der laa „synden op til deris gaarde, som Hans Skindere og Oleff Maleræ ibo¹⁾).

I Begyndelsen af 16. Aarh. blev Klosteret ombygget og maaske flyttet lidt mod Syd. Det bestod saa af en grundmuret tofløjet Bygning i to Stokværk, der efter en Indskrift var bygget 1527. Paa den ene Fløj stod: 1527. Domus hæc in Jesu Christi nomine est constructa (∴ Dette Hus er bygget i Jesu Kristi Navn). Paa den anden Fløj stod: Jielp Jesus Maria Anna²⁾). Dette Kloster er næppe blevet bygget færdigt; ingen ny Klosterkirke blev opført. Luthers Lære bredte sig nemlig paa denne Tid i Danmark, og det blev en trang Tid for Tiggermunkene, der ikke synes at være afholdt af Borgerne i Byerne. 1531 plyndrede Næstved Borgere Klosteret³⁾).

Det bestod dog endnu 1535 under Ledelse af Prioren Folmer Lauritsen, saa dets Ophævelse maa først være sket efter Reformationen (1536).

1536 kom det under Kronen og blev en lille ufri Herregaard, der solgtes 1564 til Sibille Gyldenstjerne, Eskild Gøyes Hustru. Derefter er der forskellige Ejere, indtil den 1823 solgtes til den Ostenfeldske Stiftelse, der (1840) lod den gamle Klosterbygning nedbryde, og en ny toetages Bygning opførtes paa dens Plads.

De eneste Minder, der nu er tilbage om Sortebrødre-klosteret, er Sortebrødreanlægget, Sortebrødregade og Sortebrødrestræde.

¹⁾ Scrip. rer. dan. IV, 393.

²⁾ Hofm. Fund. III, 390.

³⁾ Heldv. Sylva Chron. II, 89.

Præstø Amts Bebyggelse.

Af Henrik Larsen.

Allerede meget tidligt i Stenalderen var Præstø Amt beboet af Mennesker, idet man i Sværdborg Mose har fundet en meget gammel Boplads. Fra den følgende Tid, den ældre Stenalder, Skaldyngernes Periode, findes kun faa Minder, men dette kan komme af, at Befolkningen da levede ved Kysterne, og de daværende Kyster ligger, da Landet senere har sænket sig, nu under Vand. Fra den yngre Stenalder, Stendyssernes og Jættestuernes Tid, findes eller fandtes mange Mindesmærker, og siden da har Amtet vel ingensinde været uden Beboere.

Befolkningen maa dog endnu i Bronzealderen have været meget ujævnt fordelt. Særlig synes Egnene ved Kysterne at være foretrukne af Befolkningen, saaledes paa Møen, i Baarse Hd. og paa Stevns; dog ogsaa i Tybjerg Hd., langs Susaaen og Tystrup-Bavelse Sø, findes der mange Høje, der knytter sig til Bebyggelsen i det vest for liggende Øster Flakkebjerg Hd. Derimod synes den øvrige Del af det Indre af Amtet at have haft en meget ringe Befolkning, idet der er meget faa Mindesmærker fra Stenalderen og Bronzealderen her. Det har sandsynligvis da været bevokset med udstrakte Skove.

Fra den førromerske Jernalder haves kun faa Minder, og dette kan muligvis skyldes, at der ved Bronzealderens

Slutning har fundet store Udvandringer Sted. Ved den Tid, i Aarhundrederne før Kristi Fødsel, udbredte Germanerne sig over Sydtysskland og Dele af Gallien, Goterne og andre Folk befolkede Landene ved Østersøens sydlige Kyst, og da fandt ligeledes Kimbrernes og Teutonernes Udvandring Sted fra Nordjylland; det er sandsynligt, at mange af Nordens andre Folk har deltaget i disse Vandringer.

Helt er Landet dog næppe blevet blottet for Beboere, thi der vil altid være nogle, der af Alderdom, Svagelighed, Kærlighed til Hjemmet eller anden Aarsag ikke deltager i Udvandringen. Fra den romerske Jernalder og Folkevandrings-tiden, Perioden nærmest efter Kristi Fødsel indtil c. 450—500, har man igen mange Minder om, at der atter har boet Mennesker her i Amtet, det er især Grave, som man nu finder, og de der gravlagte er ofte pragtfuldt udstyrede med kostbare romerske Varer, som vidner om, at betydelig Rigdom har været til Huse hos dem.

Om dette giver Arkæologien os Underretning, men det er ogsaa muligt gennem Studier af vore Landsbynavne, Landsbyerne selv og alle de Navne, som findes paa deres Marker, at faa Oplysning om Bebyggelsen i ældre Tid, muligvis saa langt tilbage som til vor Tidsregnings Begyndelse.

Før Udskiftningen boede Hovedparten af Landets Befolkning i Landsbyer. Kun paa Bornholm og enkelte Steder i Jylland fandtes der enlige Gaarde i større Mængde. Paa Sjælland var det kun Herregaardene, og det endda ikke altid, der laa for sig selv samt enkeltvis nogle Huse og Møller. Dette er i Overensstemmelse med Forholdene overalt paa Jorden, idet Landsbyen er den almindelige Bosættelsesform, hvor Jorden da er i Stand til at ernære en større Menneskemængde paa et Sted. Enlige Gaarde findes kun faa Steder og maa betragtes som en Undtagelse. De maa ofte betragtes som en mere fornem og aristokratisk Bosættelsesmaade, thi Høvdinger og Stormænd har altid haft Skik at isolere sig fra almindelige Mennesker.

Men at en Landsby nu er en Landsby, bør dog

ingenlunde forlede os til at tro, at den altid har været en Landsby. Mange Herregaarde er lige saa store som Landsbyer, og blev en stor Gaard nedlagt paa en Tid, da der endnu var megen Jord, der kunde indtages til Dyrkning, kunde der let blive en stor Landsby ud af den senere. Hvorledes det forholder sig med de sjællandske Landsbyer med Hensyn til dette Spørgsmaal, har jeg søgt at klare i en Afhandling i „Sjællands Landsbyer og Landsbynavne“¹⁾, og skal her give et kort Referat af Resultatet og senere nærmere undersøge Spørgsmaalet for Præstø Amts Vedkommende, samt iøvrigt henvise til Afhandlingen.

Ifølge denne skulde de Landsbynavne, der ender paa -inge, betegne de gamle Bondebyer, hvad enten de beboedes af Selvejere eller Fæstere. Navnene paa -sted skulde være givne de til et Stormandsæde hørende Huse eller mindre Landbrug, beboede af Tyendet eller andre Høvdingen nærtstaaende Personer; Endelsen -løse skulde betegne Gaarde bestemte til Kvægavl. Disse Navneendelser skulde stamme fra den romerske Jernalder og Folkevandringstiden, muligvis er nogle af -inge-Navnene [og maaske -sted] endnu ældre. Ved Folkevandringstidens Slutning ophører fuldstændig de rige Grave, og man staar næsten uden paaviselige Grave fra den følgende Tid. Dette skulde efter Forfatterens Mening skyldes, at en ny Kongeslægt (Skjoldungeslægten) er kommen til Magten ved at fordrive den gamle samt den tidligere Overklasse; dennes Ejendomme har Kongerne da uddelt til sine Mænd. Disse eller Bønderne har da opkaldt de Byer, som disse fik, efter den nye Ejer, idet de har betegnet den som hans „lev“, der muligvis her betyder Gods, overdraget til Arv og Eje. Paa denne Maade er Navnene paa -lev opstaaede, selve Byerne maa derimod være ældre og have heddet noget andet tidligere. Fra Tiden efter denne Erobring stammer de Navne, der ender paa -tofte, der skulde betegne Stormandens Særejendom. De efterfulgtes af Navnene paa -by, som skulde være givne Avls- eller Brydegaarde, og af

¹⁾ Fortid og Nutid, IV, 89—146. Kbhvn. 1923.

Naturnavne, der blev baaret af den af Ejeren selv beboet Gaard, de sidste Navne bæres dog ogsaa af Landsbyer beboede af fri Bønder. Disse Navne, de paa -by og Naturnavne, skulde stamme fra Tiden før Vikingetiden, de sidste er endnu stadig i Brug. Endelsen -torp, stammende fra Vikingetiden, eller muligt endnu ældre, bæres af Brydegaarde og kom i Brug, da Ordet „By“ fik sin nuværende Betydning Landsby eller Købstad, i Stedet for den gamle, „Gaard“.

Man maa dog her bemærke, at det kun er Landsbynavnets Alder, der omtales her; Byerne er ofte meget ældre, end Navnet angiver, idet Navnet paa en Storgaard i eller ved Byen er overført paa denne. Som Følge heraf kan man heller ikke af Navnet se, om en By er en oprindelig Landsby, eller om den er fremkommet ved Deling af en Gaard. Det maa derfor antages, at mange flere Landsbyer end de med Endelsen -inge er oprindelige og gamle Byer, og dette kan rimeligvis gælde selv Landsbyer med den yngste Endelse -torp.

Af Byer med Endelsen -sted findes i Amtet kun een, Hellested, desuden ligger ved Næstved og tidligere i Tybjerg Hd. Holsted. De øvrige Byer, der nu ender paa -sted, Dysted, Børsted, Geldsted og Kongsted har oprindelig haft Endelsen -tved; Kongsted skrives dog et enkelt Sted i Roskildebispens Jordebog fra c. 1370 Konungstath, men det beror vel paa en Fejltagelse, andetsteds i samme Jordebog skrives Navnet Konungsthwet. Af disse Byer ligger Hellested midt inde i Stevns Hd., medens de øvrige Byer ligger i en Halvkreds omkring den langs Kysten og tildels skilte fra den med Skove og nu forsvundne Overdrev. Denne Beliggenhed betegner den utvivlsomt som Høvdingeby for Bebyggelsen paa Stevns; dette bestyrkes ved, at der lige nord for Byen er fundet en stor kostbar Guldhalsring fra den ældre Jernalder, og ved at Byen er den oprindelige Herredsby for Herredet, idet der paa Marken 1682 nævnes i Nørremarch: Tinghøys stumper og Tinghøes agre, der viser, at Herredstinget engang maa være blevet holdt her. Men en Høvding fordrer Undersaatter, og de kan ikke have boet

andetsteds end i de Byer, som ligger ved Kysten, saa at i alt Fald mange af dem allerede da maa have eksisteret, uanset kun faa bærer et Navn, der kan være samtidig eller ældre end Navnet Hellested, nemlig de 5 Byer paa -inge, som findes i Herredet. Holsted ejedes delvis af den Stormandsslægt, der stiftede Klostret i Nestved, Byen ligger, hvor Vejen fra Ringsted møder den fra Køge, muligvis er her et gammelt Overfartssted over Susaaen. Hellested laa forøvrigt ikke langt fra den gamle Landevej, der fra Køge over Tryggevælde, Lensmandssædet fra den yngre Tid, og ikke langt fra Byen, førte til Vordingborg. Holsted ligger ligeledes omgivet af Overdrev og Skove og en lignende Halvkreds af Byer, som ved Hellested, synes ogsaa her at være tilstede.

Det er sandsynligt, at der har været flere Høvdingebyer paa -sted, der senere har skiftet Navn, men hvilke disse er, vil jeg ikke her komme ind paa.

Byerne paa -inge, de gamle Bondebyer, findes spredte omkring i Amtet, selv om de mangler i et Herred, Tybjerg Hd., medens der paa Møen kun findes to, Bissinge og Røddinge, og dog var disse Herreder paa sine Steder godt befolkede i Bronzealderen, ligesom der ogsaa der er gjort Gravfund fra den ældre Jernalder. De oprindelige -inge-Byer her maa altsaa have skiftet Navn. Disse Byer er ofte store, men enkelte er dog temmelig smaa, saaledes havde Krømplinge 1682 kun fire Gaarde, medens Størlinge var paa seks, og Sprettinge i Sæder Sogn var en Enestegaard. Disse er alle beliggende i Amtets Indre, i Skovegne.

Medens denne Navnemaade stod i sin bedste Blomstring, er den Stormandsklasse opstaaet eller indvandret, hvis Ben og Gravudstyr man finder i de rige Skeletgrave fra den romerske Jernalder og Folkevandringstiden. Gravene finder man overalt i Amtet og synes ikke særlig knyttede til bestemte Navne paa Byer, de findes selv ved Byer, hvis Navn ender paa -torp. Derimod synes det, at disse Stormænds Boliger kan sættes i Forbindelse med de Marknavne, der begynder med Tune og i Reglen er sammensatte med Bjerg,

Mose eller Kær. Paa Grumløse Mark ligger paa Originalkort Nr. 1 i Matrikuls-Arkivet c. 400 mt. nordvest for Byen Tunekiers Agre, i Markbogen fra 1682 Tunekiers aaszen, paa samme Bys Mark er syd for Byen gjort et Gravfund fra Folkevandringstiden. Paa Nestelsøgaards Mark er gjort Gravfund fra samme Tid i eller ved noget som kaldes Tosbjerghøj, som muligt er lig det, som i Markbogen kaldes Taaste bierges agere, og paa O. K. Nr. 1 Torste Berg, i Nærheden midt paa Matr. Nr. 10 nævnes paa Kortet Tune Kier, i Markbogen Tune kiers støcker. I Havnelev nævnes 1682 Thone biergs aas, der laa i Storemarken, nord eller nordøst for Byen; paa Byens Mark er gjort to Gravfund fra den ældre Jernalder, det ene lige syd og det andet langt syd for Byen. I Store Hedinge Østermark nævnes i Markbogen Stached Tunekier og Lange Tunnekier og sydøst for Byen er der gjort et Gravfund fra Folkevandringstiden. Paa Lyderslev og Lunds fælles Mark nævnes i Markbogen Tune moes stumper, vistnok liggende i Nærheden af Lund By, noget øst for i Nabogaarden Højstrups Skov er der gjort et Fund fra Folkevandringstiden. Navnet og Fundet kan godt staa i Forbindelse med hinanden, skønt det ikke er samme By. Lund har Markfællesskab med Lyderslev og er utvivlsomt en Udflytterby fra denne. Højstrup skiller Gevnø fra Stranden og er sikkert en Torp, anlagt fra denne By, men Lyderslev og Gevnø synes at maa staa i Forbindelse med hinanden og engang at have udgjort en Ejendom eller vel snarere et Gods. I Kongsted Tornemark er gjort et Jernalderfund og ved Hyllede By, der ligger lige ved Skellet til Kongsted Tornemark, findes paa O. K. Nr. 1 nævnt det lidt mærkelige Navn Tunemands Kier, i Markbogen Tunemandtz tofft. Foruden disse Navne findes i Amtet 1682 nævnt i Dalby en Thuennebiergs marck, vistnok syd for Byen, og i Lystrup en Thunne moes aasz, paa Kortet Tunemosen beliggende syd for Gaarden ved Hovby og Kongsted Marker. Ved disse to Steder kender jeg ingen Grave, men de kan maaske findes. Tunet bruger man paa Island om Marken lige ved Gaarden, og her i Landet har det vel haft en

lignende Betydning. Boligen maa altsaa søges et eller andet Sted i Nærheden af Navnet. Nogle af disse Tuner ligger et Stykke fra Gravene, men Begravelsen kan jo godt være sket et Stykke fra Boligen. Ofte finder man forøvrigt flere Grave paa samme Bys Mark liggende langt fra hinanden, hvad der synes at bekræfte dette.

Disse Stormænd maa sikkert have ejet største Parten af de gamle Landsbyer, de synes dog desuden paa egen Haand at have drevet Kvægavl i stor Stil og til dette Brug indtaget store Strækninger af de gamle Byers Græsgange og Overdrev og derpaa oprettet deres Kvægavlsgaarde, der fik Navne, der endte paa -løse, muligvis fordi disse Gaardes Tilliggende blev løst fra eller fraskilt de Byer, hvortil det tidligere hørte.

Foruden By- og Marknavne paa -løse finder man enkelte Bynavne, der ender paa -bo, og en Mængde Marknavne, der begynder med Bo eller et Ord, der ligner det og kan antages at betyde det samme. Vallebo hed c. 1370 Vallæbothæ, og det er at antage, at Bo-Navnene ogsaa oprindelig er sammensatte med Bod. Nogle af disse Navne kan være af meget sen Oprindelse, men nogle er utvivlsomt ældgamle og hentyder til Kreaturboderne paa Stormændenes Gaarde eller Løser. Til disse Gaarde, og muligvis ogsaa til Byen, paa hvis Grund de var anlagte, synes der at have været Steder, hvor man ofrede Smør, sandsynligvis til Solen og rimeligvis for at faa Smør igen. De Marknavne, der begynder med Smør og Sol, hentyder vist til disse Ofringer, i alt Fald naar de er sammensatte med Bjerg, Høj eller et lignende Ord. I Markbogen for Baarse nævnes to Aase, benævnte efter en „Smørslaasten“, paa et Kort fra 1770 kaldes Aasen Smørslag og ligger sydøst for Byen, lige ved nævnes paa samme Kort Nederste og Øverste Korsagrene, der synes at sige, at denne Kultus er fortsat endnu efter Kristendommens Indførsel. I samme Mark antagelig syd for Byen nævnes i Markbogen Boesz pille stycker (læs: Boespield), der kan minde om Boderne paa en Løse, der har ligget her. I Værløse Ebbeschoug march nævnes 1681

Smørekulds ager, der kan have været knyttet til den Løse, som Byen har faaet Navn efter. Jeg skal i det følgende nævne Bo-Navnene i et Par Herreder, i alt Fald nogle af dem, uden at jeg dog vil staa inde for, at de alle er ægte eller ældgamle.

I Tybjerg Hd. ligger der 4 -løse-Byer, Tyvelse, Træløse, Spragelse og Bavelse [-gaard], forhen hørte desuden Vridsløse til dette Herred. Desuden nævnes i Markbogen Røgge løes march i Nødholm. Af Bo-Navne kan nævnes i Engelstofte ifølge Markbogen Boesz kroeg, i Sandby Lange Bous agre og Bous høfder samt et Skifte, der hedder „i Bou“, disse laa i Lillewangen, i Dadismarken nævnes Bousiø høfder, hvor de har ligget vides ikke; i Atterup i Kellewangen Boosz aaszen.

I Stevns Hd. nævnes i Markbogen for Strøby Boes lund liggende i Eigeds marchen, der laa mod Nord, paa Byens Mark, men mod Sydvest er gjort Gravfund fra den ældre Jernalder. I Havnelev nævnes i Mkb. Bodekiers spiell i samme Mark som Thone biergs aas, her er som omtalt ogsaa gjort Gravfund. I Lille Hedinge nævnes paa O. K. Nr. 1 Boes Dahl, beliggende ved Stranden, nu Bosdal. I Frøslev Boagger aas, her er paa Byens Mark gjort Gravfund; i Tømmestrup Buesz agre, O. K. Nr. 1 Buusagre beliggende ved Sigerslev Skel. I Højrup, hvor der er gjort Gravfund, paa O. K. Nr. 1 Buus Agre lidt nordvest for Byen. I Hellested nævnes i Markbogen Baads agre, O. K. Nr. 1 Baadsagre liggende øst for Byen, i Taastrup Boes agre, O. K. Nr. 1 Baadsager Mark liggende sydøst for Byen og i Arnøje i Markbogen Bugs aesz, Beliggenhed ubekendt. I Gevnø nævnes i Markbogen i Østermark Bogs aggre og i Nørremark Buszehøy aasz. I Renge nævnes paa O. K. Nr. 1 Buds Agre, liggende vest for Byen. Derimod er der ingen -løse-Byer i dette Herred.

Saafermt alle disse Bo-Navne virkelig stammer fra denne Periode, maa de her liggende Kvægavlsgaarde senere enten være blevne nedlagte, hvad maa antages at gælde for dem, der laa ved de større Byer, f. Eks. Strøby,

Frøslev, Havnelev o. s. v., eller have fortsat sig i en Gaard eller By, der bærer et andet Navn, f. Eks. de formodede Løser i Engelstofte, Tommestrup, Højrup o. s. v. Atterup By, hvor der findes et Bo-Navn, ligger ved Bavelsegaard, og det kan tænkes, at Løsen her, der senere er fortsat i Atterup, er det egentlige Bavelse, hvis Navn er overført paa en oprindelig Bondeby. Noget lignende kan ligesaa godt være Tilfældet med andre af de nuværende -løse-Byer, men saaledes at den oprindelige Løse her er nedlagt, efter at Navneovergangen er sket. Paa Grumløse Mark nævnes i Markbogen Booebergs aasz, paa O. K. Nr. 1 kaldet Store og Smaa Baabiergs Agre, liggende mod Syd i Marken, dette kan være et Minde om den egentlige Løse.

Ved Folkevandringstidens Slutning, omtrent ved Aarene 450—500, skulde efter min Mening Skjoldungeslægten have erobret Landet og uddelt dets Byer til sine Mænd, selv om store Strækninger stadig forblev hos Kongen som Kongelev, det er Krongods, f. Eks. paa Stevns „Hedding“, Store og muligvis Lille Hedinge, den store Skovstrækning Stensved mellem Vordingborg og Kallehave, Kongsted efter Navnet at dømmes og formodentlig mange flere Byer og Skove. De nye Ejere kan næppe i den første Tid, paa Grund af de Fordringer, Erobringen stillede til dem, have haft megen Tid til at beskæftige sig med Landbrug eller Kvægavl, og dette er vel Grunden til, at mange Løser er blevne nedlagte. Da de senere erhvervede sig Jord til Dyrkning, blev de nye Ejendomme benævnte Toffer, det er Jord, der er Særejendom. Af Byer med Endelsen -tofte findes kun forholdsvis faa, her i Amtet bl. a. Engelstofte, Vemmetofte og Rødstofte. Paa den førstes Mark fandtes et Bo-Navn, og Byen er formodentlig en Fortsættelse af en Løse, Vemmetofte er nu en Gaard, men forhen var her tillige en By, da denne synes at have været temmelig stor, Vemmetofte er nu c. 120 Tdr. Htk., er -tofte-Navnet muligvis overført paa en Bondeby.

Stormændenes Bolig i denne Tid benævnte man, som det synes, Sal, og man finder enkelte Steder Marknavne, der kan antages at være sammensat med dette Ord og at

stamme fra denne Tid, f. Eks. i Buske ifølge Markbogen Sallager wroo, i Rønnede Sald aggre, i Arnøje Salagre paa O. K. Nr. 1 Salagre nordvest for Byen ikke langt fra Skellet til Hellested Mark; muligvis hører Sallebrands aaes i Strøby, O. K. Nr. 1 Sale Brand, ogsaa herhen. Et lignende Navn Sallebrand findes ifølge Markbogen i Stensvedlille nord for Køge Aa.

Mange af disse førnævnte Landbrug paa Tofterne ude paa Marken er dog senere forsvundne og har ikke efterladt sig andre Minder end nogle Marknavne. I Strøby nævnes paa O. K. Nr. 1, ikke saa langt fra Sale Brand Agerskiftet, Toft-Hoys Agre. Nordvest for Lille Taarnby ude i Marken ligger ifølge Kortet Toftshøisagre, muligvis har her i Nærheden tidligere ligget en Løse, thi i den Vang til Store Taarnby, som ligger mellem denne By og Lille Taarnby, nævnes 1682 Solebiers aasen. Paa Faxe Mark nævnes paa Kortet ved Hovby Skel Lange Tovels Toft og paa Højrup Mark i Stevns i Nærheden af Buus Agre Toft Agre.

Senere blev Beboelsen vel mere fast og Landbruget mere omfattende, man finder nu to andre Navnearter anvendt paa Gaarde, Naturnavne, f. Eks. Bjæverskov, Hammer, og Navne med Endelsen -by, der jo oprindeligt havde Betydningen Gaard. Det synes, at man nogle Steder kan følge denne Udvikling fra Tofte til By. Toften paa Lille Taarnby Mark kan saaledes være Oprindelsen til Lille Taarnby, og muligvis Lange Tovels Toft ved Faxe til Hovby. Toften paa Strøby Mark den første Oprindelse til den Gaard, som Strøby har faaet Navn efter. Dette sidste Tilfælde viser et Eksempel paa, at Stormandsgaarden flyttes fra Marken ind til Landsbyen, hvad maaske skyldes, at Landbruget nu spillede en større Rolle og fordrede mere Arbejdskraft, og denne skulde Landsbyens Beboere yde.

Disse nye da opstaaede Gaarde kan undertiden findes i fuld Drift den Dag i Dag, f. Eks. Sandbygaard, Næsbyholm nu liggende for sig selv, men tidligere beliggende i Næsby og havde tildels Jord sammen med Byen, Tybjerggaard o. s. v. Andre nævnes endnu i Middelalderen, f. Eks.

havde Roskildebispen en Hovedgaard i Magleby i Stevns, som maaske nu er afløst af Søholm. Denne Hovedgaard gav 1370 tilligemed 6 øde Gaarde i Afgift 40 Pund Korn [= 160 Tdr. Byg eller 133 $\frac{1}{2}$ Td. Rug]. Selv om de øde Gaarde var paa 3 Pund Skyld hver, hvad ikke er nogen lille Gaard, bliver der dog c. 20 Pund i Afgift til Hovedgaarden, hvad der vil svare til 6 Bøndergaarde. Det har altsaa været en stor Gaard, og man har med Rette kunnet kalde den Magleby, det er Storgaard. Da Magleby ikke er større end Nabobyen Strøby i Areal og Hartkorn og mindre end den efter Landets ældste Matrikul, Bolansættelsen, thi Strøby var med sine c. 16 Bol en af Sjællands største Byer, bekræftes herved, at Endelsen -by i Navnet ikke betegner den som Landsby, men som en Gaard, hvis Navn senere er overført paa den nærved liggende Landsby.

Andre Steder er den gamle Storgaard blevet delt i mindre Gaarde, der er gaaet over til at være Bøndergaarde, men som Rester af tidlig Storhed endnu omtrent til Udskiftningen delvis havde deres Jord beliggende for sig selv, selv om de ogsaa havde Part i den Jord, som de øvrige Gaarde havde. Dette er de saakaldte Ornummer eller Ornummebol, som man finder f. Eks. i Baarse, Hammer og Bjæverskov, og saa maa betragtes som forhenværende Storgaarde. Men ofte minder kun Beliggenheden ved Kirken om, at en middelalderlig Herregaard ofte er meget ældre end den Tid, da den først nævnes, og at den muligvis gaar tilbage til Oldtiden.

Af disse Navne, Naturnavne og dem paa -by, synes de første at betegne den af Stormanden selv beboede Gaard, medens de sidste skulde være Navne paa de af en Bryde eller Forvalter drevne Gaarde, altsaa nærmest en Slags Avlsgaarde. Naturnavne kan dog ofte bæres af de af Udflyttere beboede Byer. I alt Fald synes Lund, der havde fælles Marker med Lyderslev, at være en Udflytterby fra denne.

Den talrigste Klasse af vore Landsbynavne er de, der tidligere endte paa -torp, men som nu i Reglen ender paa

-rup, -strup eller lignende. Som oftest er de sammensatte med et Personnavn, men der er mange Undtagelser, f. Eks. Nyrup, Orup af Ore, Navnet svarer til de nordsjællandske Ordrupper, Sørup o. s. v. Mange af disse Navne bæres af Enkeltgaarde eller Landsbyer med kun faa Gaarde, men enkelte er dog store Landsbyer f. Eks. Kirkebyen Spjellerup, der 1682 havde 19 Gaarde. For de Byers Vedkommende, der er sammensatte med et Personnavn, maa Navnet oprindelig være baaret af en enkelt Gaard, den, som beboedes af den Person, hvis Navn har givet Torpen Navn. Dette er saa blevet overført paa de alt værende Gaarde eller, hvis denne Gaard var en Udflyttergaard, paa de senere tilkomne.

Disse Navne stammer fra Vikingetiden og den efterfølgende Tid, flere af dem er sammensatte med kristne Navne, f. Eks. Mogenstrup, Jenstrup o. s. v.; et enkelt Erikstrup ved Store Hedinge er en langt senere Dannelselse fra det 17. Aarh.; enkelte Navne er muligvis endnu ældre, idet nogle af Torpene utvivlsomt er en Fortsættelse af en Løse, f. Eks. Højrup og Tommestrup i Stevns Hd., Atterup i Tybjerg Hd. o. s. v., idet der findes Bo-Navne paa deres Marker.

Mange af Torpene er forøvrigt saa unge, at de havde deres Jord i Fællesskab med en anden By i dennes Marker, undertiden havde de desforuden ogsaa en Mark eller noget Jord for sig selv. Det var saaledes Tilfældet med Stubberup, der havde Jord i Faxe Bys Marker, med Tokkerup og Ebbeskov, der laa i Markfællesskab med Værløse. Det samme var Tilfældet med Skuderup og Storby, Taagerup og Alslev, Olstrup og Pebringe, Olstrup og Ulsø, derimod synes Nielstrup at have haft sine egne Marker, skønt dens Jord nu gaar lige ind til Ulsø Kirke. Sølperup og Brøderup laa i Markfællesskab med Siolte, Tokkerup med Vollerslev, Herfølge Torp ligeledes med Herfølge, medens derimod Snesere Torp og Snesere havde hver sine Marker.

Af andre Byer end de hidtil anførte kan nævnes dem med Endelserne -mark, -rød og -bølle. Disse Navne er vist alle af sen Oprindelse, selv om der findes enkelte Kirkebyer,

f. Eks. Fensmark, Lidemark, mellem dem. Endelsen -mark synes særlig at høre hjemme paa Møen, hvor der findes 7 Byer med den, deraf de 3 omkring Magleby. Endelsen -rød siger, at Stedet er ryddet for Skov, og findes baade i By- og Marknavne. Byerne ligger vistnok alle ved Skov, Gummerød er omgivet af Skov paa de 3 Sider, Kannerød ligger vest for Vallø Storskov og Bunderød ved et nu forsvundet Overdrev opkaldt efter den, Taagerød ligger ved den nuværende Skov af dette Navn, Gjederød, en lille By i Allerslev Sogn, ligger omgivet af Skov. Vinterbølle og Bakkebølle ligger i den nu tildels forsvundne Skov Stensved, og Mosebølle er en lille By i Roholte Sogn, beliggende lige ved Skov.

Vore Landsbyer har som Regel ikke fra Begyndelsen af været saa store, som de nu eller i alt Fald før Udskiftningen var; eftersom Befolkningen er vokset, er Gaardantallet ligeledes forøget og som Følge deraf ogsaa Omfanget af deres Marker. Ofte har Gaardene oprindeligt ligget i en Række, med deres Tofter og den bagved disse liggende Agermark til den ene Side og Overdrevet eller det udyrkede Areal til den anden. Siden, eftersom Beboernes Antal forøgedes, blev der saa bygget paa det udyrkede Areal lige overfor de alt værende Gaarde, hvorved Byens Gade opstod, senere er saa ofte komne nye Gaarde til beliggende ved Vejene til Byen. Som oftest er Byens Gade bebygget paa begge Sider nu, dog bestod Arnøje endnu ved Udskiftningen af een Række Gaarde liggende i Syd og Nord, mod Vest var Marken, her laa Gade Agrene, mod Øst laa Byens Gaarde med deres Tofter bag sig. Mod Øst gik ligeledes en Sidegade, ved hvilken der laa et Par Gaarde. Ofte fandt nye tilkomne Gaarde Plads ude paa Marken, og derved er ofte det tidligere omtalte Markfællesskab mellem to Byer opstaaet.

Naar en Stormændsgaard blev anlagt ved en By, kom den undertiden til at ligge lidt fra de øvrige Gaarde, det var Tilfældet i Barse, hvor Gaardene ved Kirken er opstaaede af en saadan, de er skilte ved Agerjord eller Tofter fra den sydlige Del af Byen, den egentlige gamle Bondeby.

Senere er formodentlig de 3 Gaarde, som laa lidt nord for Byen, blevne udflyttede eller opstaaede. I Fensmark ligger et Par af Byens Gaarde tilligemed Kirken noget nordligere end de øvrige. Da der nord for laa nogle Agre, som hed Store Gade Agre, er det rimeligvis en gammel Forte, det er Kreaturdrift til Overdrevet, som disse Gaarde er anbragte ved. Fensmark hedder c. 1370 Fænædsmarke, som maaske er Navnet paa Marken eller Overdrevet her, som saa disse eller denne ny Gaard har faaet, der saa senere er overført paa den gamle Del af Byen. At det snarest har været een større Gaard, der har ligget her, vidner muligvis Kirken om.

Eftersom Gaardantallet forøgedes, maatte Agerlandet ogsaa tiltage ved, at ny Jord maatte tages under Plov. Var det en Stormandsgaard, der blev anlagt ved Byen, saaledes som ved Barse, paa det hidtil udyrkede Areal, forblev i Begyndelsen dens Mark ofte for sig selv, dette var Tilfældet i Barse, hvor de Gaarde, som er opstaaede af den tidligere Storgaard her, har en Del Jord for sig selv, beliggende ved den Side af Byen, hvor disse Gaarde er beliggende. Senere, eftersom Opdyrkningen tiltog, blev dog Gaardens og Byens Jord blandet sammen. Aarsagen hertil var nemlig den, at Storgaarden ligesom Byen skulde have Del i den senere opdyrkede Jord, muligvis skyldes det ogsaa Indførselen af Trevangsbruget. Det var dog ikke alle Herregaarde, hvis Jord delvis laa for sig selv, de fleste af Middelalderens smaa Herregaarde havde vistnok som oftest deres Jord liggende Side om Side med Bøndernes.

Ikke al en Bys Jord var under Plov, ikke alene afgik der store Strækninger paa Grund af, at Jorden var fugtig, var Mose eller Kær, men til Landsbyerne hørte i Reglen ogsaa Skov, ofte under Navn af Heste- eller Kohaver, samt Overdrev eller Part i saadanne, thi de var ofte fælles for de Byer, hvis Marker stødte op til dem. Det var derfor ikke altid, at en Bys Mark mødtes med en andens, Overdrev og Skove skilte dem. Bymarkerne laa som smaa ryddede Pletter i Skoven, der engang maa have dækket store Dele af Amtet.

Allerede i Sten- og Broncealderen maa Rydningen være

begyndt, og den er fortsat i Jernalderen, muligvis har Anlægene af Løserne sinket Opdyrkningen noget, men den maa atter være skredet frem med fornyet Kraft, da i Tiden før Vikingetiden Storgaardene begyndte at vise sig, og man begyndte at opdyrke Løserne. Det er dog tvivlsomt, om der i Vikingetiden blev taget megen ny Jord under Plov, og senere har vel Vendertogene heller ikke været Agerdyrkningen gunstig her i Amtet, der jo laa særlig udsat. Men da disse var forbi, fandt der igen under Valdemarerne en ny Blomstring af Landbruget Sted.

Imidlertid var Amtet helt ned til Udskiftningstiden et af Landets skovrigeste. Saaledes finder man paa Kortene fra den Tid endnu Stevns Kyster tildels bedækkede med Skov eller Krat, f. Eks. i Strøby, Holtug, Sigerslev, Højrup o. s. v. Ligeledes var der langt mere Skov mellem Vordingborg og Kallehave, hvor den store Skov Stensved laa, der fra gammel Tid af var Krongods. Baarse havde mod Nord store Skove, og af Byerne ved Tryggevælde Aa, hvor der nu er skovløst, havde Lille Lindet og Haarlev hver sin Hestehave.

Amtet var desuden rigt forsynet med Overdrev, der vel engang maa have været skovbevoksede. I Stevns laa Store Hedinge Overdrev, med det tilstødende Taastrup Overdrev, samt Frøslev Overdrev. Men det største var vel det saakaldte Brændte Overdrev i Faxe Hd. mellem Værløse og Børsted og strækkende sig fra Pebringe og Olstrup i Øst til Viverup og Druestrup i Dalby Sogn i Vest.

Hvor der har været tidligst opdyrket ses vel bedst af Bynavnene og af Byernes Størrelse. Paa Stevns fandtes 1682 7 Torper, foruden det senere Erikstrup, der i Reglen enten ligger ved Kysten eller ved Overdrevene i det Indre. Her er mange store, ja endog meget store Byer, saaledes havde Strøby 1682 ikke mindre end 60 Gaarde, 5 andre, Magleby, Sigerslev, Holtug, Lille Hedinge og Frøslev, mellem 30 og 40. I 5 af Sognene var der kun Kirkebyen. I Bjæverskov Hd. fandtes 21 Torper foruden 3 Byer eller Gaarde med Endelsen -rød, her er endnu store Skove, dog vidner

endel Byer paa -lev om, at der dog tidligt maa have været endel Bebyggelse. Faxe Hd. havde 35 Torper, det højeste noget Herred i Amtet har, og mange af dem er Enestegaarde eller ganske smaa. Byerne er som Regel smaa, kun Faxe og Hovby, hver med 22, har over 20 Gaarde. Dette Herred har sikkert været meget tyndt befolket i Oldtiden. Baarse Hd. havde 19 Torper, der mest fandtes i dets nordlige Del, derimod var der kun faa ved den store Skov Stensved mod Syd. Her findes derimod mange Byer med Naturnavne, f. Eks. Kallehave, Langebæk; dette kan tyde paa, at Bebyggelsen her ikke er sket med Bryder, men ved selvstændige Landbrug. I Tybjerg og Hammer Herreder fandtes i hvert 18 Torper, men disse Herreder har endel gamle Byer, i Tybjerg Hd. paa -løse, der forudsætter en -inge-Beboelse, i Hammer Hd. paa -inge; Møen har kun 6 Torper, dette Herred er sikkert tidligt blevet opdyrket.

Som Følge af Skovene, Overdrevene o. s. v. var det ofte kun en ringe Del af en Bys Omraade, der laa under Plov. I de bedst opdyrkede Byer kunde dette naa over Halvdelen af Byens Omraade (saaledes som dette var ved den sidste Matrikulering). F. Eks. var i Vrangstrup af 748 Tdr. Land c. 425 Tdr. under Plov, af disse siges dog udtrykkeligt noget i Markbogen at være forhenværende Skovjord. I Baarse, hvor der mod Nord var endel nu ryddet Skov, var kun c. $\frac{1}{3}$ af Arcalet opdyrket. I Kongsted Sogn var i Kirkebyen af 1432 Tdr. Land c. 545 Tdr., i Aastrup af 626 Tdr. c. 250 Tdr. og i Eskildstrup af 1217 Tdr. kun c. 300 Tdr. under Plov. Andre Steder var der endnu mindre, i Everdrup Sogn var i Taageskov af 559 Tdr. Land kun c. 100 Tdr., største Delen af Marken er paa O. K. Nr. 1 betegnet som Skov eller Krat; i de gamle Byer Størlinge af 641 Tdr. de c. 170 Tdr., her var noget Skov, og Krømplinge af 268 Tdr. c. 105 Tdr. under Plov. I Spragelse, hvor der er og var endel Moser, var af 1034 Tdr. Land kun c. 185 Tdr. under Opdyrkning.

Men alt dette var ikke aarlig under Plov. I Reglen havde Byerne tre Vange, hvoraf de to blev besaaede og en

hvilede. Undertiden som i Baarse var der 4 Marker, men saa regnedes de to for een og dyrkedes sammen. Nogle Byer havde kun 2 Marker, f. Eks. Stensby og Langebæk i Stensved, samt Øerne syd for Sjælland: Masnedø, Farø, Tærø og Langø. Andre havde kun een eller kun Vænger eller Indelukker, der blev besaaet aarlig, f. Eks. Tjørnehoved, Rekkende og Gederød østlig ved Kysten i Allerslev Sogn, formodentlige nye Byer ryddede i Skov, og Vinterbølle, Bakkebølle og Vestenby i Stensved.

Men ikke alt den til en By hørende Jord blev dyrket i sædvanlig Trevangsbrug: et Aar Byg, et Aar Rug og derefter et Aars Hvile. Det var i Reglen kun den nærmest ved Byen liggende Del af Marken, hvor dette var Tilfældet, længere ude traadte Havre i Stedet for de nævnte Kornsorter. Ofte lod man Udmarksjorden hvile længere end et Aar, undertiden saaedes den kun med lang Tids, 15—20 Aars Mellemlum. Dette forringede jo det Areal, der aarlig var under Plov, og kom dertil Krig og efterfølgende haarde Skattepaalæg, sank det endnu mere.

Holmegaardsfundet fra den ældste Stenalder.

Foredrag holdt i det kongelige nordiske Oldskriftselskabs Møde den 25. Marts 1924
af *H. C. Broholm.*

Nationalmuseet har i de senere Aar modtaget flere, meget betydningsfulde Fund, hvoraf de vigtigste er bleven forelagt her i Oldskriftselskabet. I 1920 kom det interessante Gravfund fra Hoby paa Laaland med de smukke store Sølvskaale, som af Dr. K. Friis Johansen er bleven publiceret i Nordiske Fortidsminder II, 3. 1921 fandt en Gaardejer i Jylland den allerede vidt bekendte Egekiste med den sjældne og velbevarede Kvindedragt, som Inspektør Th. Thomsen har forevist Selskabet, og samme Aar begyndte Konservator G. Rosenberg i Mosen Hjortespringkobbelpaa Als Undersøgelsen af Baaden, som afsluttedes i Løbet af Efteraaret 1922¹⁾. Allerede før den Tid havde Inspektør Kjær paabegyndt Udgravningen af Bopladsen i Ginnerup, hvor der i 1922 fandtes en velbevaret Tomt af et Hus, der i Oldtiden er gaaet op i Luer. Ogsaa for disse to Fund er der gjort rede her i Selskabet; det sidste vil endnu være i

¹⁾ Om Egtved og Hjortespringkobbelfundene foreligger foreløbige Meddelelser af Th. Thomsen og G. Rosenberg i Tidsskriftet „Nær og Fjern“, Sept. 1923. med flere Illustrationer.

frisk Erindring, idet det jo kun er nogle faa Maaneder siden, det blev fremvist.

Alle disse Fund stammer fra Bronzealderen og Jernalderen; store Fund fra Stenalderen var ikke indkommen til Nationalmusæet siden 1917 og 1918, da Dr. Friis Johansen undersøgte Bopladsen fra den ældste Stenalder, Maglemose- eller Mulleruptiden, i Sværdborg Mose, nær Vordingborg¹⁾.

Som bekendt blev denne rige og interessante Kulturperiode, der ligger forud for Køkkenmøddingernes Tid, den ældre Stenalder, først rigtig belyst i arkæologisk og geologisk Henseende ved det epokegørende Fund i Maglemose ved Mullerup, som Georg F. L. Sarauw fremdrog i Aaret 1900²⁾. 1917—18 fandtes den anden store Boplads fra denne Tid som sagt i Sværdborg Mose, og for de der fremdragne Oldsager er der gjort udførlig Rede af Dr. Friis Johansen i Aarbøger for Nord. Oldkyndighed 1919. Allerede 1922 havde Museet det Held at faa Lejlighed til at undersøge den tredje store Boplads fra denne fjerne Tid, for hvilken Dr. Jessen i Aften har redegjort med Hensyn til de geologiske Forhold.

Inden vi nu gaar over til at betragte de fundne Oldsager, maa jeg sige et Par Ord om Findestedet og om Metoden ved Undersøgelsen.

Holmegaards Mose, ca. 1 Mil Nord for Næstved, i hvilken Fundet gjordes, er en Del af et meget stort Mose- drag, der strækker sig fra Tybjerglille til Fensmark og fra Hæsedede Skov til Viborggaard. Mosen, der i sin Tid har været en Indsø, er nu tilgroet med Tørv og overalt fast og tør, hvor ikke Tørven er opgravet, og bevokset med en ret frodig Smaaskov af El, Pil, Birk og Hæssel. (Se Fig. 1).

At der i denne maatte findes Boplads fra Stenalderen kunde man ane efter et i 1903 fremdraget Fund. Under den

¹⁾ K. Friis Johansen: En Boplads fra den ældste Stenalder i Sværdborg Mose. Aarbøger for Nord. Oldkynd. og Hist. 1919, 106 ff.

²⁾ Georg F. L. Sarauw: En Stenalder Boplads i Maglemose ved Mullerup. Aarbøger for Nord. Oldkynd. og Hist. 1903, 148 ff.

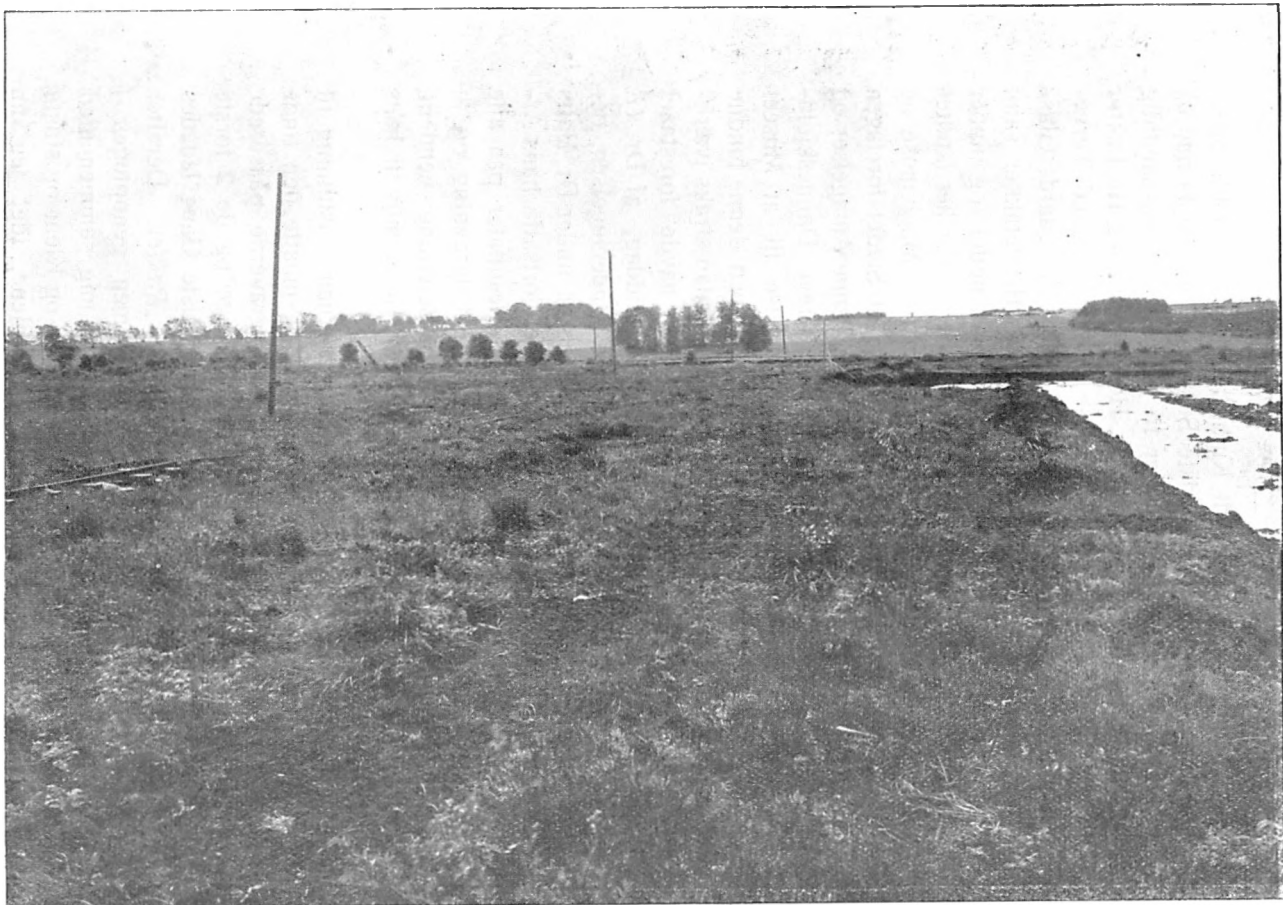

Fig. 1. Findestedet i Holmegaard Mose. (Udsigt mod Fensmark).

mægtige Tørvemasse, 1,75—2,25 m under Overfladen, fandtes paa Undergrunden et tyndt Kulturlag, der indeholdt Sager af Flint af den for den ældste Stenalder typiske Form, og i Juni Maaned 1922 indløb der til Museet omtrent samtidig fra Hr. Driftinspektør K. Schlüter, Holmegaard, og Hr. Lektor Ferdinand, Herlufsholm, Meddelelse om, at der ved Tørvegravning nogle Hundrede Meter NV. for Holmegaards Glasværk, var fundet Flintoldsager, Dyreben, Hjortetakker samt Oldsager af Ben og Tak i saa store Mængder og under saadanne Forhold, at man maatte formode, at der her fandtes en Boplads af samme Art og Alder som de i Maglemose og Sværdborg fremdragne. En Besigtigelse af Stedet foretagen ved Inspektør *C. Neergaard* bekræftede denne Antagelse, og efter at Mosens Ejer, Hs. Excellence Greve Danneskjold-Samsø beredvilligt havde givet Tilladelse til at Museet maatte foretage en Undersøgelse og at de ved denne fundne Oldsager maatte indgaa i dette, blev en saadan straks iværksat og lededes. efter at Inspektør Kjær havde forestaaet Opsamlingen af Sagerne den første Formiddag, af Dr. *G. Hatt*, som udarbejdede den Plan for Undersøgelsen, der senere fulgtes af Museets andre Mænd, som under Dr. Hatts Sygdom og senere Fraværelse i Udlandet fortsatte hans Arbejde. Jeg ønsker at sige, at Dr. Hatts Resultater paa alle Punkter blev bekræftede ved den senere Udgravning og at jeg skylder hans instruktive og klare Beretning uendelig meget. Jeg har paa alle Punkter kunnet slutte mig til hans Opfattelse af Forholdene.

Da Undersøgelsen maatte foregaa i nær Tilslutning til Tørvegravningen, der ikke kunde afbrydes, maatte den finde Sted med visse Mellemlag, naar Tørvegraverne passerede Bopladslaget. I 1922 skete dette 3 Gange og de 2 første Gange ledede Dr. Hatt Undersøgelsen; sidste Gang lededes den, da Dr. Hatt blev syg, af Kustode *Raklev*. Derefter standsedes Arbejdet i August Maaned, men genoptoges i April 1923. Undersøgelsen lededes da af mig sammen med Stud. mag. *Klem*, senere af Dr. *Brøndsted* og *Klem* og sidste Gang i Juni Maaned af Student *Klem* alene, idet jeg om

Aftenen tilsaa Arbejdet, naar jeg kunde komme fra min Udgravning i Sværdborg Mose, der var iværksat for at skaffe et nyt Materiale fra denne Boplads.

I alle Undersøgelserne deltog Museumsbud *Køhlert*, samt et Par Dage i 1922 Stud. juris *Erik Westerby*.

Paa det Sted, hvor Bopladsen fandtes, havde der tidligere været skaaret Tørv; men først 1921 var man begyndt at grave tilbunds. Tørvegravningen foregik paa den Maade, at et Hold paa 6—7 Mand med Spader løsnede Tørvejorden, der ved en Elevator, som blev skubbet langs Gravens Rand, blev hejset op i en Tipvogn, som bragte Jorden til Æltemaskinerne. Herved havde man bortgravet en Del af Bopladsen, uden at man blev opmærksom paa, hvad Grunden til de mange Flintsten og Dyreben kunde være. Afgravningen foregik saaledes, at et 7—9 m langt 2—2,50 m bredt Felt blev bortfjernet, hvorefter et lignende Felt paabegyndtes; Museets Mænd maatte da med 1 eller 2 Arbejdere undersøge det nederste Lag, hvori Oldsagerne fandtes, medens Tørvegraverne bortgravede det øverste af det næste Felt, hvorpaa dette undersøgtes. Arbejdet maatte foregaa saa hurtigt som muligt, da Vandet fra de omliggende Tørvegrave stadig strømmede til og lagde Hindringer i Vejen for at opholde sig i Feltet og for at finde de der liggende Oldsager. Man maatte derfor opgive den sædvanlige ved Bopladsundersøgelser benyttede Fremgangsmaade, at undersøge hver m² for sig. Felterne nummereredes, og Oldsagerne fra hvert Felt holdtes for sig, idet der tillige bemærkedes paa Indpakningen, om de stammede fra den sydøstre eller den nordvestre Del af Feltet; en Metode, som ogsaa maatte anses for fuldt tilstrækkelig under de forhaanden værende Forhold.

Det viste sig nu, at Bopladsen, som strakte sig i Retning SV—NØ, bestod af to forskelligartede Dele, der indbyrdes var af forskellig Karakter, men maa være absolut samtidige. I den sydvestlige Del bestod Kulturlaget, hvis Tykkelse var 1—10 cm., udelukkende af meget iltet Flint, der var tilstede i rigelig Mængde. I den nordøstlige Del,

som laa betydelig lavere, var Laget 30—40 cm. tykt og indeholdt kun lidt Flint, men store Mængder af Dyreben og Redskaber af Ben og Tak samt Nøddeskaller i saa store Mængder, at man kan tale om ligefremme Dynger. „Benlaget“, som Dr. Hatt kaldte dette Lag, hvilede paa en i Vand afsat Sneglegytje og gik gennem en Grænsezone over i „Flintlaget“, der hvilede paa et ca. 70 cm. tykt Tørvelag. Der er ingen Tvivl om, at dette Forhold, som Dr. Hatt har fremhævet, maa forstaas saaledes, at Menneskene har boet paa en Holm i den fordums Sø, hvori de har udkastet kassererede Sager og Affald, der da er bleven beskyttet mod Forvitring af Vandet og Humusstofferne, hvorimod de paa den højere Del af Holmen efterladte Redskaber af Ben tillige med Dyrebenene er smuldret bort i Aartusindernes Løb; medens Flinten er forvitret og har faaet den sprøde hvide Overflade, som ogsaa er bleven jagttaget paa Flintsagerne fra Sværdborg Mose. Naar Menneskene har boet paa Holmens Nordside skyldes det sikkert, at der paa dette Sted har været lettere Adgang for Baade eller andre Fartøjer, som skulde lande ved Lejrpladsen. At saadanne har været i Brug kan med Sikkerhed siges. Det viser den smukt forarbejdede lille Padleaare, som Stud. Klem var saa heldig at finde. Denne Opfattelse bekræftes fuldkommen af Dr. Jessens Undersøgelse, som fandt Sted samtidig med Museets. Interessant er det at lægge Mærke til, at Menneskene, naar Søbredden var tør om Sommeren, har optændt Baal paa denne. Saaledes maa to forbrændte Pletter sikkert opfattes, og herfor taler ogsaa de store Mængder af Trækul, der fandtes overalt paa Lejrpladsen, hovedsagelig af Fyr, som maa være bragt ud i Søen fra de omliggende Skove, da Fyrretræet efter Dr. Jessens Oplysning ikke har vokset paa Mosen. Bopladsen har strakt sig over et betydeligt Areal. Ialt undersøgtes 2044 m² og dens Udstrækning i N—S var 65 m og har i Ø—V i hvert Fald været mindst lige saa meget.

Medens Museets Undersøgelse foretoges, blev det konstateret, at der omtrent 2½ km. Øst for denne Boplads fandtes en anden i Nærheden af den saakaldte „Svenskevej“.

Desværre havde der været gravet over den i længere Tid, og en Undersøgelse kunde nu ikke mere foretages. Det kunde dog konstateres, at Forholdene paa denne Boplads har været ganske af samme Art som paa den foregaaende med et højtliggende „Flintlag“ og et dybere liggende „Benlag“, hvori der fandtes store Mængder af Nøddeskaller. De fundne Oldsager, som skænkedes til Museet, viser, at de to Bopladser maa være i alt væsentligt samtidige.

Fundet bestod af Dyreben, Trækul og Oldsager af Sten og Ben samt af Hjortetak og Træ. Alt var meget velbevaret, for Dyrebenenes og Benredskabernes Vedkommende maa man endog bruge Betegnelsen sjældent godt bevaret, idet de, naar de toges op af Kulturlaget, var saa friske og haarde, som om de kun havde ligget i Mosen i faa Aar og ikke i flere Aartusinder. Der fandtes ialt 4584 Stk. utildannede Dyreben, som alle er eller vil blive afgivet til Zoologisk Museum. Hele Udbyttet af Gravningen i 1922, nemlig 3666 Stk., afgaves straks og er bleven bestemt af Viceinspektør *Herluf Winge*, som herved for sidste Gang kom til at yde den forhistoriske Arkæologi sin højtskattede, fortrinlige Hjælp, der i de kommende Tider sikkert ofte vil blive savnet. Wings Bestemmelse af Dyrebenene viser, at Faunaen i Holmegaardfundet ganske stemmer overens med den i Maglemose og Sværdborgfundene konstaterede. Der fandtes følgende Dyr:

Gjedde.	Blishøne.	Pindsvin.	Skovnaar.	Urokse.
Sumpskildpadde.	Trane.	Bæver.	Grævling.	Vildsvin.
Stokand.	Sort Stork.	Vildkat.	Odder.	Elsdyr.
Skeand.	Skarv.	Ræv.	Raadyr.	
Stor Lappedykker.	Havørn.	Hund.	Kronstyr.	

Denne Overensstemmelse mellem Dyreverdenen i de tre store Fund er et Forhold, som man maa tillægge stor Betydning ved Bedømmelsen af Fundets Alder.

Af de 32 Dyrearter, der fandtes i Maglemose, genfindes de 18 i Holmegaard. Odderen, som ikke fandtes i Maglemose, konstateredes derimod i Sværdborg. Ny er for den ældste Stenalderes Vedkommende Pindsvinet, der dog vides

at have levet her i Landet i den ældre Stenalder, idet det er paavist i Ertebølle, Klintesø og Lejreaa Dyngerne og ogsaa har levet paa Jæderen, hvor det nu er uddødt, idet det af Winge blev paavist i det bekendte Fund fra Visteholm. At Skeanden, Blishønen og den sorte Stork ikke heller før er paavist i den ældste Stenalderes Fund skyldes maaske en Tilfældighed; saaledes fandtes Tjuren ikke i Maglemose, hvorimod den findes i Sværdborg. Det er jo meget naturligt, at Blishønen, der endnu hører til vore almindeligste Fugle i Indsøer, ogsaa har levet her i Stenalderen. Om Tiden for Bopladsens Benyttelse giver Dyrebenene fra Holmegaard ligesom Benene fra Sværdborg en Oplysning af Interesse, idet Tilstedeværelsen af Fugleunger og unge Fugle viser, at Stedet i hvert Fald har været benyttet om Sommeren. Særlig tydeligt taler her de unge Traners Knogler, idet Tranen efter Wings Udsagn var en udpræget Sommergæst, den Gang den endnu ynglede hos os. Paa den anden Side viser de mange Nøddeskaller, der fandtes, at Stedet har været beboet hen paa Efteraaret; om Vinteren har Vandet derimod sikkert staaet for højt til, at den lave, fugtige Holm kan have været anvendelig som Lejrplads.

Redskaber af Sten.

Paa ganske faa Undtagelser nær var de i Holmegaard fundne Stenredskaber af Flint. Af denne Stenart var kun anvendt Knolde af sort, graa, blaa, hvid og stribet Farve, medens den røde og gule Flint ikke fandtes; ogsaa i denne Henseende stemmer Fundet ganske med Maglemose- og Sværdborgfundene samt med Fundene paa de norske Flintpladser.

Inden jeg nu gaar over til at nævne de forskellige Redskabtyper, der fremdroges, skal jeg forudskikke den Bemærkning, at kun en ringe Del af den store Mængde Flintaffald, der fandtes, blev opsamlet og medbragt til Museet. Det meste af Flinten i „Flintlaget“ bortgravedes nemlig af Tørvearbejderne, og at foretage nogen Optælling af Resten vilde derfor være uden Interesse.

Af Redskaber af Flint fandtes paa de to Bopladser

ialt 5135 Stk., ligesom i de tidligere Fund henhørende til ganske faa Typer.

Flækker. Ligesom i Sværdborg var Flækken meget almindelig og forekom dels i brede, dels i smalle Eksemplarer. Ialt optoges 3936 Flækker uden sikre Spor af Tildannelse, de fleste beskadigede, overbrudte, og kun til Stede i Brudstykker. Ca. 2000 var ret store, indtil 13 cm. lange og 2,5 cm. brede. Resten var ganske smalle og foreliggende med friske, ubeskadigede Ægge, medens de brede Flækker viste tydelige Spor af Benyttelse. Kun faa af Flækkerne var bleven tildannede til særlige Redskaber.

Flækkeskraberen fandtes kun i 23 Eksemplarer og *Flækkekniven* i 2 Eksemplarer. Nogen Erstatning for Flækkeskraberen ydede *Skive- og Spaanskraberne*. Af den første Slags er Antallet dog kun ringe. Der findes egentlig kun 3 typiske Stykker, 5 andre kan maaske betegnes som Skiveskrabere, men maa vel snarest henregnes til Spaanskraberen. Mærkeligt er det, at den lille runde Skiveskraber, der var saa almindelig i Sværdborgfundet, og hvis Lighed med Azilienkulturens Skrabere Friis Johansen har paavist, fuldstændig mangler i Holmegaard. At opfatte dette som et Tegn paa en Tidsforskel mellem de to Fund lader sig dog næppe gøre. Snarest maa det betragtes som en ren lokal Forskellighed af samme Art, som naar Flækkerne kun er til Stede i ringe Tal i Maglemose, men i rigelig Mængde i Sværdborg og Holmegaard. Saadanne Smaaforskelligheder kan ogsaa konstateres paa andre Punkter.

Spaanskraberne er af ringe Interesse; de er dannede af ganske tilfældige Spaaner, der ved nogle faa Slag er bleven forsynede med en Skrabeæg.

Mikrolither. Af større Interesse er de talrige smaa af fine Flækker dannede Miniaturredskaber, som fandtes i et Antal af 192 Stk. De slutter sig i Form og Tildannelse ganske nøje til Sværdborgfundets Typer. Fremtrædende er især den trekantede Spids med fin Tillugning af en, to eller alle tre Sider. Men ogsaa lancetformede Spidser fandtes foruden nogle Stykker, der utvivlsomt maa betegnes som

Forarbejder, idet de viser en ganske utypisk Tildannelse. Disse smaa Redskaber, der i høj Grad præger Sværdborgfundet, og som findes over hele Jorden, frembyder stor Interesse, idet de er knyttede til et tidligt Stadium af den neolithiske Tid. De danske Fund med deres Rigdom af Redskabsformer faar derved en overordentlig Betydning, idet de viser denne Kultur gennem store sluttede Fund, til hvilke der ikke forefindes Sidestykker i Udlandet. Desværre er det endnu ikke lykkedes at finde noget skæftet Stykke; men Friis Johansens Antagelse, at de har været anbragt paa Siden af et langt Skaft, forekommer mig at være den rimeligste.

Blokke og Knuder. Ligesom paa Bopladsen i Sværdborg Mose fandtes Blokke og Knuder i Holmegaard i store Mængder. Foruden talrige Fragmenter, der bortkastedes sammen med Flintaffaldet, fandtes 746 Stk. At underkaste disse en vidtgaende Behandling turde være overflødigt. Kun enkelte for Holmegaardfundet typiske Enkeltheder skal her fremdrages. En skarp Sondring mellem Flække- og Spaanblokke lader sig selvsagt ikke foretage. 348 Stk. maa dog nærmest betegnes som Flækkeblokke, og af disse har kun de 19 været anvendt til Fremskaffelse af større Flækker. Resten viser kun Ar af mindre Flækker, naturligvis fordi de store Blokke efterhaanden blev ophuggede og anvendtes til Frembringelse af smaa Flækker. Der forekommer i dette som i de andre Fund 2 forskellige Typer: „Kegleformede Blokke“, som findes repræsenteret af 47 Eksemplarer, og „Blokke med Haandtag“ (Fig. 3), der findes i mindst 260 Eksemplarer. Disse sidste, som er dannede af en overhugget Flintknold, hvis Skorpe er afskrællet, og som derefter benyttes til Flækkefrembringelse saaledes, at kun den ene, undtagelsesvis begge Ender tages i Brug, medens Resten af Blokken holdes i Haanden, er særlig typiske for den ældste Stenalder og særlig da for Holmegaardfundet. Intet andet Fund har givet saa mange Haandtagsblokke; alle er de af samme Form, idet de forneden ender i en skarp Kant, medens Oversiden er en glat Slagflade. Knuderne frembyder liden Interesse. De er dannede af knækkede og kasserede Blokke,

Fig. 2. Kerneøkse.

Fig. 3. Haandtagsblok.

og mange Stykker viser Spor af Knusning paa Kanterne, et Forhold, der ogsaa iagttages i Sværdborgfundet.

Bor. Medens der i Maglemosefundet fandtes 6 Bor, forekom Redskaber med Borespids ikke i Sværdborg. I Holmegaardfundet er saadanne ogsaa meget sjældne. Kun 3 Stykker, der alle maa betegnes som tykke Bor, fandtes. Det ene er dannet af en ret kraftig skorpedækket Skive, paa hvilken der ved Tilhugning fra begge Sider er frembragt en kraftig tresidet Borespids. De to andre Stykker er begge ringere Eksemplarer og viser stærke Spor af Benyttelse.

Økser og Mejsler. Redskaber med Huggeæg er i den ældste Stenalder Fund lidet fremtrædende. I Holmegaard fandtes paa begge Bopladser ialt kun 62 Stykker, medens Køkkenmøddingen ved Ertebølle ydede 374 Skivespaltere og 415 Kerneøkser. Man indvender ikke, at en stor Masse kan være gaaet tabt; netop den Art Redskaber, der er forholdsvis store, hørte til dem, som ikke let undgik Opmærksomheden.

Af disse 62 Stk. kan nu de 8 betegnes som Skivespaltere, selv om det maa indrømmes, at 3 af dem er lidet typiske og maaske med lige saa stor Ret kunde henregnes til Kerneøkserne. Sammenligner man Skivespalterne fra den ældste Stenalder med Køkkenmøddingernes Eksemplarer, træder baade Lighed og Forskel tydeligt frem. Skivespalterne med den brede Æg med de kraftige Hjørner, mangler saaledes i den ældste Stenalder Fund; men iøvrigt maa baade Tilhugningen af Skiven og Tildannelsen af Æggen siges at være foretaget efter samme Princip. 12 Stykker maa betegnes som Fragmenter af Kerneøkser. De øvrige 42 er typiske Kerneøkser (Fig. 2), der hverken i Form eller Tildannelse afviger fra de tidligere kendte. En eller flere Sider er skorpedækkede, Tilhugningen grov og med stærk Knusning af Partiet, hvor Slaget er faldet. Det har aabenbart været mere magtpaaliggende at skaffe et kraftigt Arbejdsredskab end et pynteligt. Formerne varierer noget, idet snart den ene, snart begge Bredsiderne er hvælvede og gaar over i

Fig. 4. Dolk af Albuben.

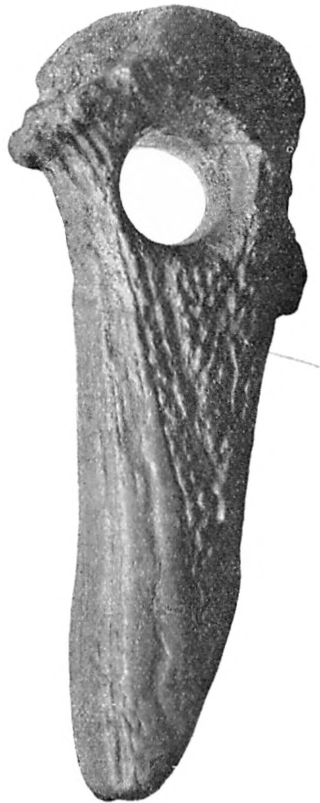

Fig. 5. Økse af Hjortetak med
skraa Ægflade.

Fig. 6. Økse af Hjortetak med Skærpebue.

Fig. 7. Benskaft.

Sidekanterne med mere eller mindre tydelig Tendens til at give Stykket en firkantet Form. Tre Smaastykker med smal Æg maa nærmest betegnes som Mejsler.

Slagsten. Til alle Tider har en Sten af passende Størrelse været anvendt af Menneskene som Hammer eller Kølle. Af saadanne Sten med Mærker af Brug fandtes i Holmegaardsfundet 36. En nøjere Beskrivelse af dem er overflødig. Gennemgaaende har man valgt en rundagtig Sten af saadan Størrelse, at den nemt kunde holdes i Haanden. Derimod har man ikke brudt sig om, af hvad Materiale denne Sten var. Baade Granit, Flint og andre Stenarter anvendes i Flæng. Hvad Stenene iøvrigt har været anvendt til, skal jeg ikke udtale mig om. Kun skal jeg minde om, at Bankning af spiselige Rødder er en af de mange Arbejder, Kvinderne hos Naturfolkene maa udføre.

Af Redskaber dannede af andre Stenarter fandtes der som sagt yderst faa. Af særlig Interesse er en *Økse* af en blød Stenart med *Skafthul*. Øksen, der i Oldtiden er knækket i Skafthullet, er en Tværøkse, i Form mindende om Hjortetakøkserne, og næppe bedre egnet til haardt Arbejde end disse. Et stort Hjørne af Æggen er saaledes afsprungen ved Brugen. Desværre blev den ikke funden ved Museets Undersøgelse, men fandtes af Arbejderne paa Bopladsen ved „Svenskevejen“. To andre smaa Stenstykker med Gennem boring er af ringe Interesse; man kan ikke engang afgøre, af hvilke Redskaber de er sprungne.

Slibesten. Som Slibesten maa derimod rimeligvis en Del flade Sandstensplader betegnes. De fandtes i Kulturlaget og er utvivlsomt samtidige med dette. Det ene Stykke er overbrudt og de to Brudstykker fandtes med flere Meters Afstand i samme Felt.

Da Slibning af Flint jo var fuldkommen ubekendt for Holmegaardsfolkene, ligger det nær at formode, at Stenene har været anvendt ved Tildannelsen af Hjortetakøksernes fint slebne Æg og ved Pudsning af Benodde eller lignende. I norske Fund er fundet smaa Stykker af Pimpsten, der aabenbart har været anvendt til dette Arbejde.

Fig. 8. Slagvaaben af Hjortetak. Fig. 9. Tilspidset Redskab af Hjortetak.

Redskaber af Ben og Hjortetak.

Som bekendt er det Sagerne af Ben og Hjortetak, der i særlig Grad maa siges at præge Fundene fra den ældste Stenalder, og som har bevirket, at den svenske Forsker *Sune Lindqvist* har givet denne Tid Navnet „Benalderen“. I Henseende til Righoldighed staar Holmegaaadsfundet ikke tilbage for de to tidligere Fund, og de fundne særdeles velbevarede Sager tilhører samme Typer, som fremdroges i Maglemose og Sværdborg.

Økser. Af Økser fandtes foruden nogle faa Fragmenter 20 hele og velbevarede Stykker. 2 af disse er af den sjældne Form, som Sarauw har kaldt „Øksen med Skafrør“, 3: den dannes af en stor Rørknogle, i hvis ene Ende et vinkelbøjet Skaft stikkes ind, efter at Ledenden er fjernet; den anden Ende afskæres paa skraa og tjener som Æg. Af de andre, som alle er af Hjortetak, er de 8 af Typen med skraa Æg dannet paa samme Maade som Benøkserne, 2 er Retøkser, (Fig. 5), 6 Tværøkser, medens 10 er af Typen med lige afskaaret Ende, hvori der er dannet en Hulhed til Indsættelse af et Skærpe af Sten, Vildsvinetand eller Hjortetak (Fig. 6). To af Økserne er af særlig Interesse, idet der i Skaftullet findes bevaret en Stump af Træskaftet.

Af Hjortetak er endvidere et lille smukt *Spidsvaaben*, der er ornamenteret med et afstregt Baand (2 lignende er afb. i Fig. 8 og 12), og de saakaldte *Slagstokke*, som fandtes i 42 Eksemplarer. Den egentlige Bestemmelse af disse med stump Spids forsynede Redskaber, er endnu ikke ganske klar. Men at de ikke har været anvendt paa samme Maade som Køkkenmøddingernes Slagstokke, viser Spidsens friske Udseende (Fig. 9).

Huggetandsknive. Et meget yndet og fortrinligt Materiale til Knive og Skærpe til Hjortetaksøkser udgør Vildsvinets Hugtænder. 17 saadanne Knive fandtes ved Udgravningen samt to Skærper af Svinetand til Hjortetaksøkser. Som Kniv eller rettere som *Dolk* er ogsaa *Alubenet* anvendt. Der fandtes dog kun eet Eksemplar, hvis Spids er noget beskadiget; ogsaa denne Type findes i Køkkenmøddingerne (Fig. 4).

Benodde. Af særlig Interesse er de mange Benodde

Fig. 10. Benod med Modhager.

Fig. 11. Glat Benod.

Fig. 12. Vaaben af Hjortetak.

med eller uden Modhager, der fandtes her som i Sværdborg og i Maglemose. De er hyppigt dannede af en Rørknogle, hvis Ledender er fjernet, hvorpaa Knoglen er flækket paa langs og glatskrabet, og derefter ofte forsynet med Modhager. Undertiden er Ledenden først afskaaret efter, at Rørknoglen omtrent er gennemskaaret paa langs. De glatte Benodde, der fandtes i et Antal af 83 Stykker, henhører til 2 forskellige Typer, en flad og en trind, som ogsaa optoges i Sværdborg. Benodde med Modhager, som ofte er dannede af et flækket og glatskrabet Ribben, er repræsenteret ved 50 Stykker. Mærkeligt nok er Benodden med Flintægge, der fandtes i Sværdborg, ikke repræsenteret i Holmegaardsfundet. Betegnelsen Harpuner, som almindelig anvendes, er næppe rigtig; snarere maa disse Redskaber opfattes som Lystre til Fiskefangst (Fig. 10 og 11).

Benskafter. Som Benskafter, enten til Smaaknive, eller til Synaale eller Prene, hvortil de trinde Benodde kan være anvendt, kan to Stykker betegnes. Det ene frembyder ved sin Ornamentik en særlig Interesse. Det er nær den afskaarne Ende prydet med en kraftig indskaaret Zigzaglinie. Iøvrigt er Ornamentikken i Holmegaardsfundet meget sparsom og indskrænket til de to nævnte Stykker (Fig. 7).

Hvad de smaa *Horntriller* har været anvendt til, kan ikke afgøres, og muligt er det, at det kun er kasseret Materiale. Saadant fandtes nemlig i stor Mængde baade af Hjortetak og af Ben; men paa dette Sted er der ingen Grund til at ofre disse Ting nærmere Omtale. Mærkeligt er, at Tandperler, som ikke var sjældne i Sværdborg og Maglemose, ikke fandtes i Holmegaardsfundet.

Redskaber af Træ.

At Sager af Træ maa have udgjort et vigtigt Supplement til Stenalderfolkets andre Redskaber, kunde man roligt gaa ud fra. Imidlertid havde Bopladserne i Maglemose og Sværdborg, trods de gode Betingelser, hvorunder Sagerne var aflejret, saa godt som intet ydet af Træsager. Her har nu Holmegaardsfundet bragt et velkomment Materiale. Ca

50 forarbejdede Træstykker optoges i Holmegaards Mose; men de fleste af disse var kun tilspidsede Pinde og Pæle, en Del af dem sikkert Fortøjningspæle; dog fandtes der ogsaa Stykker af stor kulturhistorisk Interesse. Det tilsyneladende saa lidet interessante flade Træstykke, hvori der findes to svedne Huller, kan muligvis opfattes som anvendt ved Frembringelsen af Ild, der hos Grønlændere og Australiere endnu den Dag i Dag frembringes ved Boring. At man i Oldtiden herhjemme har frembragt Ild ved Hjælp af Flint og Svovlkis, ved man af mange Fund.

Nogle tilspidsede Pinde, der er bleven tildannede ved Ild, idet Pinden er bleven glødet og det svedne Parti lidt efter lidt afskrabet, maa utvivlsomt betegnes som Træspyd af samme Art, som endnu mange Naturfolk bruger. Tildannelsen ved Svidning findes ogsaa hos disse og yder den Fordel, at den er lettere at foretage end Tildannelse med en Flintkniv og at Træet hærdes, saa Spidsen ikke knækker.

Paa samme Maade er de to Køller med det skæve Skaft og det rundagtige Hoved dannet. Her er anvendt en simpel Naturgren, som havde en passende Form, og Tildannelsen indskrænker sig til det mindst mulige. Men at betvivle, at det er Køller, Kastekøller, er næppe muligt. Dertil er Ligheden i Form og Tildannelsesmaade med Naturfolkenes Køller for stor. Kulturhistorisk er dette Træk af stor Interesse, og som jeg straks skal omtale, giver disse Redskaber en vigtig Forbindelseslinie til den efterfølgende Tid.

Men det vigtigste af alle de i Fundet fremdragne Træsager er dog den lille smukke *Padleare*, som Stud. Klem var saa heldig at finde i den Bunke, der endnu stod tilbage fra Tørvegravningen i 1922. Da den blev optaget liggende i urørt Kulturlag er dens Alder sikkert bestemt. Beskadigelsen skyldes Tørvegraveres Færden paa Bopladsen, hvorved Aaren er knækket i flere Stykker. Kun ganske lidt af Bladet mangler, ellers er den fuldstændig bevaret. Den giver for første Gang Bevis for, at Baade eller Fartøjer har været anvendt i vor ældste Stenalder. De mange i Moserne fundne Dobbeltaarer er desværre aldrig fremdraget sammen med Sager, som

daterede dem. Efter dette Fund turde det nok være tilladt at betegne de svære Pæle, der endnu stod opret, som Fortøjningspæle.

Skaale eller Kopper af Træ fandtes ikke; at saadanne maa have været i Brug tør med ret stor Sikkerhed forudsættes. Lerkarindustrien var jo endnu ikke kommen til os; men forhaabentlig vil fremtidige Fund her give Oplysning og føje nye Træk til ligesom Holmegaardsfundet.

Tidsstilling og Kulturforhold.

Efter denne Gennemgang af det i Holmegaard fundne Oldsagmateriale ligger det nær at spørge: hvad lærer nu dette Fund os om Danmarks Kultur i den fjerne Tid? Takket være det rige Materiale kan Svaret gives med stor Sikkerhed.

De fundne Dyreben og Oldsager viser, at vi her staar over for en *Jægerkultur* af primitiv Art. Paa en Holm i Søen har engang for Aartusinder siden en Flok Mennesker slaaet sig ned. Deres eneste Husdyr var Hunden, Føden har de skaffet sig ved Jagt paa Skovens vilde Dyr, navnlig Sturvildt som Uroksen og de store Hjortearter, Elsdyr og Krondyr. Af deres Skind har de rimeligvis lavet Klæder, Kødet har tjent som Næringsmiddel, og Benene ydede Materialer til Vaaben og Fangstredskaber. Men ogsaa fra Søen har de hentet Føde; det viser Geddernes og Sumpskildpaddernes Knogler. Heller ikke vegetabilsk Næring har Holmegaardsfolket forsmaaet; Vidnesbyrd herom er de store Mængder af Nøddeskaller. Saadanne er ogsaa fundne i Sværdborg og i Maglemose, og endelig fandtes et lille Forraad af den gule Aakandes Frø, der efter Dr. Jessens Udtalelse maa være samlet af Mennesker, næppe af Dyr.

Tidspunktet for denne Boplads' Benyttelse, lærer den geologiske Undersøgelse os, falder sammen med Maglemose og Sværdborgbopladsernes Tilblivelse. Den stammer fra den saakaldte Ancylostid, da Sjælland var landfast med Skaane, Østersøen et Ferskvandshav og Landet beklædt med store Fyrreskove. En Sammenligning med Oldsagerne fra de to

nysnævnte Bopladser viser en saa ensartet Kultur, at vi paa flere Punkter kan tale om absolut Identitet i Redskabs typer. Det siger intet, at enkelte Typer findes i et Fund og mangler i de andre; det kan bero paa fuldstændig Tilfældighed. En Tidsforskel inden for de tre Bopladser lader sig ikke konstatere ad arkæologisk Vej; saa stor Overensstemmelse er der mellem Fundene indbyrdes.

Det er forlængst erkendt, at Maglemosefundet som Baggrund har den vesteuropæiske Kultur, — herpaa tyder Benoddene og andre Redskabsformer; — særlig er det den sidste Fase af den vesteuropæiske Kultur, *Azylienkulturen*, hvormed der findes Lighed; men ogsaa Forskellighederne træder frem, saa man sikkert maa afvente flere nye Fund særlig af Azylienbopladser, før man fuldstændig kan klare det Forhold, hvori disse to Kulturgrupper staar til hinanden. Det er navnlig Landene omkring Østersøens Sydkyster, Mecklenburg, Pommern, Brandenburg, Øst- og Vestpreusen, hvor denne Kultur findes; men iøvrigt kan den paavises fra Frankrig og lige til det østlige Rusland. Med god Grund er denne Kulturgruppe betegnet som særlig Baltisk. Fra Landene omkring Østersøens sydlige Del trænger den frem til Sjælland, hvorfra den breder sig mod Vest, særlig paaviselig gennem Benoddene med Modhager, og mod Nordøst til Skaane og Norge, hvor dens Redskabstyper synes at holde sig endog ned i yngre Stenalder.

At Maglemosekulturen ikke er Danmarks ældste Kultur, viser de tre Hakker eller Økser af Rensdyrtak, hvoraf den ene er funden i Vejleby i Horns Herred paa Sjælland, en anden i Odense Kanal og en tredie ved Nørre Lyngby i Vendsyssel. Fra samme Sted stammer ogsaa en ejendommelig ofte omtalt Pilespid, der efter Fundforholdene maa henføres til en tidlig Del af Skovperioden og rimeligvis hidrører fra samme Tid som den ene af de tre Økser, der sikkert maa opfattes som stammende fra den Tid, da Rensdyret levede sammen med Mennesket i Danmark. Efter Dr. V. Nordmanns Undersøgelser fandtes Rensdyret her i en tidlig Del af Skovperioden.

Dette er i Virkeligheden alt, hvad der med Sikkerhed kan siges at være ældre end Maglemosetiden. Lignende Redskaber er fundne i Tyskland, og den norske Geolog *Øyen* og den tyske Arkæolog *Schwantes* har ud fra dette Materiale søgt at paavise en særlig Kultur, Nørre Lyngby Kulturen, som skulde være indvandret til Danmark fra Øst eller Sydøst. Hvorvidt dette er rigtigt eller ej, maa Tiden vise, naar nye Fund kommer frem; men af Interesse er det, at lignende Redskaber kan spores i Egnene omkring Østersøens Kyst, netop i Egne, hvor Maglemosekulturen særlig hører hjemme. *Schwantes* drager for øvrigt ud fra dette sparsomme Materiale vidtgaaende Slutninger, og idet han hævder, at Øksen med Skaft ikke findes i Vesteuropas palæolithiske Stenalder, ligesom den heller ikke forekommer hos de paa samme Kulturtrin staaende Naturfolk, sætter han „Lyngby-øksen“, som efter hans Mening er den ældste Økse, der findes, som den Redskabstype, der betegner Overgangen mellem den palæolithiske og neolithiske Kultur.

Jeg nævner disse Ting, fordi *Schwantes* Resultat i sig selv er meget interessant og fortjener Overvejelse fra Geologers og Arkæologers Side, dels fordi det viser, at det danske Materiale, trods sit ringe Omfang, har stor Betydning i Diskussionen om den neolithiske Tids Begyndelse.

Med Hensyn til Maglemosekulturens Forhold til den efterfølgende Tid, *Køkkenmøddingernes Tid*¹⁾, lader sikrere Holdepunkter sig fremdrage. Ganske vist træder ved første Beskuelse Forskellen mellem de to Kulturer meget stærkt frem. Paa den ene Side de talrige Sager af Hjortetak og Ben, der havde givet Perioden Navnet Benalderen, Mangelen af Lerkar osv. Paa den anden Side de store Lerkar og den store Mængde af Flintsager, særlig af Økser, samt den lidet fremtrædende Anvendelse af Benredskaber. Men Ligheds-punkter findes, baade i de almindelige Redskabstyper, som Økser af Flint og Hjortetak, Flækkeskrabere, Skive-

¹⁾ Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark, undersøgte af A. P. Madsen, Sophus Müller, Carl Neergaard og flere.

spaltene, Huggetandsknive osv., og i de ældste Køkkenmøddinger findes Udløbere af Mikrolitherne. Ornamentikken er om ikke ens saa dog meget lignende, baade Zigzaglinier og afstregede Baand forekommer, og endelig har vi i Kasketkøllen fra Holmegaard en primitiv Redskabsform, som man næppe vil gøre Fejl i at sætte som Forbillede eller Prototyp for Bummerangen, der som bekendt findes i det store Fund fra den ældre Stenalder, der fremdroges ved Brabrand. Denne Udvikling er beviseligt foregaaet hos enkelte Naturfolk, navnlig hos Australierne. Set under denne Synsvinkel bliver Køkkenmøddingskulturen ikke et uforstaaeligt Fænomen, som kun kan forstaaes ved Antagelsen af en Indvandring af et nyt Folk, men en i Aarhundredernes Løb udviklet Kultur, tilpasset til de nye Naturforhold, som var fremkomne ved den store Landsænkning, Littorinasænkningen, der havde fundet Sted efter Ancylustiden¹⁾.

Endnu en Ting turde det maaske være berettiget at fremføre ved Betragtningen af disse Forhold. De Bopladser, som vi kender fra Maglemosetiden, er alle Indlandsbopladser; det ligger i, at Kystbopladserne nu er sænkede i Løbet af den ældre Stenalder; hvorvidt der i disse har været Træk, som adskilte sig fra Indlandets Kultur og viste Forbindelse med Køkkenmøddingernes, er det os saaledes ikke muligt at afgøre; men det er jo tænkeligt, at nye heldige Fund paa dette Punkt vil uddybe vor Viden og yderligere fylde den Kløft, man finder mellem de to Tidsaldr. Under alle Omstændigheder er en Indvandringsteori et misligt Middel at gribe til for at forklare et Kulturfænomen, naar der ikke ogsaa er Forskel i Gravskikke og i anthropologiske Forhold, der styrker den. Bronzealderens og Jernalderens Indtræden er jo søgt forklaret paa samme Vis, og den Forklaring har ved Fundenes Vækst vist sig at være fejlagtig. Jeg tvivler ikke om, at nye Fund yderligere vil lade Sammenhængen

¹⁾ En udførlig, rigt illustreret Publikation af Holmegaardsfundet og andre Fund fra den ældste Stenalder vil i Løbet af kort Tid foreligge fra min Haand i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1924.

mellem Maglemosetid og Køkkenmøddingtid træde frem, saa Hullerne mere og mere vil udfyldes. Holmegaardfundet har i denne Henseende givet et vigtigt Bidrag; men iøvrigt har det paa den smukkeste Maade bekræftet Rigtigheden af Dr. *Sarauws* og Dr. *Friis Johansens* lagttagelser, og vi maa være taknemlige, fordi vort Nationalmuseum, der i Forvejen rummer saa mange Skatte, atter har faaet et stort og rigt Fund. Det viser, at den danske Jord endnu gemmer Oldsager af Værdi, som efterhaanden vil lade vort Fædrelands Forhistorie træde klarere frem for vort Blik.

En fattig Præst.

Af *Henning Jensen.*

Der findes i Landsarkivet en Pakke Breve, som Sognepræsterne i Allersløv til forskellige Tider har modtaget om Forhold i Sognet. Pastor *Borchsenius*, som var Sognepræst fra 1817 til 1840 modtog saaledes følgende Gavebrev:

„Er Bydigst P. M.

Jeg skiengger herved til Allers Løv sogns Fattige 5 Rdl. for den Barremhiertihed jeg af gud er vederfaren, at gud kalte min lille Søn af denne Verden, som var bleven en Krøblin, da han var 23 Uger gammel kom han i en Svær Sydom hvor hans smaa Lemmer brød i stykker, og siden den tid ikke har været Noget sundt ved hans Lægeme, og nu var det guds Behagelige villie at sende ham til sig, som er den beste Læge, Efter at han havde lit sit døde-Leie i 16 Dage og lit meget undt og døde den 9de i denne Maaned som han nu var 5 Aar og 10 Maaneder og 25 Dage gammel.

Ugledie den 13. September 1818.

Er Bydigst
H. Christensen,
Arrestforvarer.

Til

Deres velærværdige Hr. Borgsinus, Rekkende.

Pastor Borchsenius havde i Begyndelsen af sin Embedstid store økonomiske Vanskeligheder at kæmpe imod. Det paalaa i hin Tid forskellige Præstekald — deriblandt ogsaa Allerslev — at holde en Artillerihest. I November 1819 blev Pastor Borchsenius nu idømt en Bøde af 10 Rdl. i Sølv, fordi den paagældende Hest ikke var mødt til Mønstringen. For at slippe for denne Bøde indgav han til „Det høikongelige Danske Cancelli“ en „underdanigsk Promemoria.“ — Han gør her opmærksom paa, at da han kom til Allerslev, var der overhovedet ingen Artillerihest. Cancellisekretær *Petersen* paa Engelholm havde nemlig haft den Godhed at overtage Hesten for den forrige Præst. Pastor Borchsenius skulde altsaa enten „tilforhandle sig denne Hest eller anskaffe en ny.“ Cancellisekretær *Petersen* vilde nu paa ingen Maade skille sig af med Hesten, — altsaa skulde Pastor B. købe en ny. Men, skrev han, „mine Finantser er i den høieste Uorden.“ Flytningen fra hans forrige Embede i Vestjylland til Allerslev havde været meget kostbar. „Nu er der,“ skrev han, „to Maader at købe en Hest paa — enten contant eller paa Credit.“ Og ingen af disse, skriver han videre, „kunde jeg gøre Brug af, da mine gentagne Forsøg om Laan eller Credit vare allevegne frugtesløse.“ -- Han fik dog købt en Hest, „som en snu Hestehandler havde paasnakket mig. Men denne Hest blev kasseret. Hvis man altsaa ikke „vil fordre umulige Ting af mig,“ saa haaber han, at der vil blive vist „retfærdig Skaansel“ imod ham ved Eftergivelse af Mulkten. Han vilde saa, — i den kasserede Hests Sted — ved den forestaaende Session, „fremstille en anden sort Hest med lovbefalet Høide og Alder, haabende at denne maa findes tjenlig til sin forestaaende Bestemmelse.“

Da „Stedets høje Amtmand Hans Excellence Greve af Danneskjold-Samsø“ havde anbefalet at Mulkten blev eftergivet, tør man haabe, at Pastor Borchsenius slap for denne Udgift.

Men i Maj 1820 kom der en ny uventet ekstraordinær Udgift. Han fik nemlig fra Provsten Meddelelse om, at der

paahvilede Allerslev Sognekald en aarlig Afgift til Stiftsbiblioteket i Roskilde paa 4 Rdl. i Sølv. Han skriver til Provsten: „At dette Bibliothek er til og at det skal have Indflydelse paa mine Finantsers Forringelse, var mig hidtil ukendt.“ Han anmoder derfor om at maatte slippe for denne Udgift, da han ikke uden „et nødvendigt men vanskeligt Laan“ kan skaffe Penge til de talrige Byrder, der hviler paa Embedet. Han fremhæver, at „Biblioteket i Roskilde ikke kan, formedelst min fjerne Afstand, være eller komme mig til mindste Nytte, men ved mine Udgifters Forøgelse snarere er mig til mere Skade end Gavn.“

For at anskueliggøre for Cancelliet, hvor fortvivlede hans økonomiske Forhold er, giver han en interessant, detailleret, Beskrivelse af sine Indtægter og Udgifter i Aaret 1821. Denne sørgelige Opgørelse ser saaledes ud:

Alle mine Indtægter:

a. Tienden:		
40 Tdr. Rug à 16 Mark	106 Rdl. 64 Sk.	
106 Tdr. Byg à 2 Rdl.	212 — 00 —	
85 Tdr. Havre á 9 Mark	127 — 48 —	
	Udgør	446 Rdl. 16 Sk.
b. Offeret	150 — 00 —	
c. Smaaredsel	50 — 00 —	
d. Forpagtningsafgift	130 — 00 —	
	Tilsammen	776 Rdl. 16 Sk.

Mine faste Udgifter:

1. Rest fra ifjor af Kgl. Skatter	34 Rdl. 60 Sk.	
2. Kgl. Skatter iaar.	167 — 00 —	
3. Enkepension for sidste Halvaar	42 — 48 —	
4. dito iaar.	85 — 00 —	
5. Rentepenge og Afdrag af en paa Kaldet hvilende Gæld.	18 — 00 —	
6. dito dito iaar	36 — 00 —	
7. Rentepenge til Creditkassen	11 — 00 —	
8. Landemodsudgifter	8 — 62 —	
	Udgør i Sølv	402 Rdl. 70 Sk.
Hertil Quartalsvis.	100 — 66 —	
	Udgør i Sedler	503 Rdl. 45 Sk.

	Overført	503 Rdl. 45 Sk.
9. Rentepenge af min Gæld		84 — 00 —
10. Folkeløn		150 — 00 —
11. Gaardens Vedligeholdelse		40 — 00 —
	Udgør	777 Rdl. 45 Sk.

Efter denne Beregning havde Pastor *Borchsenius* altsaa i Aar 1821 overhovedet intet som helst at leve af, men tilmed en Underbalance af 58 Øre. Han skriver derfor med Rette:

„Da foranførte faste Udgifter saaledes opsluger alle mine visse og uvisse Indtægter, saa beholder jeg ikke en Skilling til Købmanden, Smeden, Hjulmanden, Skomageren, Sadelmageren, Bødkeren, Skrædderen, Doktoren, Apothekerne. Endnu mindre faar jeg til at betale min Plukgæld 94 Rdl. Under et saa stort Underforhold af Indtægter imod Udgifter vil den strengeste Økonomi dog komme tilkort. Det kan derfor ikke med Billighed bebreides mig, at jeg søger mig forskaanet for enhver nok saa liden Udgift.“

Men hertil kom, at han i Efteraaret ikke kunde faa nogen Køber til sit Tiendekorn, — som dengang leveredes in natura — efter Kapiteltaksten. Han maatte derfor lade det ligge paa Loftet, hvor ingen vilde købe det uden til Spotpris.

Endelig d. 21. Marts 1820 fik Pastor *Borchsenius* den velkomne Meddelelse fra Amtmanden, at Cancelliet havde eftergivet ham Mulkten for Artillerihesten.

Om Pastor *Borchsenius* fik eftergivet de 4 Rdl. i Sølvtil Stiftsbiblioteket i Roskilde har jeg ikke kunnet faa oplyst. Men den usalige Artillerihest blev ved at volde ham Kvaler og Udgifter — indtil han endelig 1825 fik fat paa en Resolution fra Cancelliet af 8. September 1801, som tydeligt viste, at det var slet ikke Allerslev Præstekald, der skulde holde Artillerihesten, men derimod Herregaarden Oremandsgaard.

Efter en Forordning af 24. Juli 1822 skulde Præsterne til Amtmanden indgive Anmeldelse om Løsgængere. Det stod ikke straks Præsterne klart, hvad der skulde forstaaes

ved en „Løsgænger“. Efter Pastor Borchsenius' Opfattelse maatte der ved en Løsgænger forstaas, „enhver af Bondestanden, der ei er Gaardbruger, Bolsmand eller Husmand, ei heller er gift eller ernærer sig ved bestandig Dagleie, eller underholder sig ved at drive et Haandværk.“ Hvis denne hans Opfattelse var rigtig, mente han at Betegnelsen „Løsgænger“ i høj Grad passede paa følgende Tilfælde:

„Ved Skiftetid, November 1822, ankom fra Beldringe Sogn til *Hans Storms* Enke i Tjørnehoved en Fruentimmer, der under Foregivende at være Stedets Tjenestepige, lader mig med største Grund formode, at hun lever i aabenbart Skørlevned med bemeldte Enkes fjollede Søn, som i hende er bleven til Galskab forelsket. Denne Dame er forsynet med tvende og muligens med flere udenfor Ægteskab avlede Børn, som hun agter at bringe sin fjollede Elsker og Sognet til indbringende Medgift. Lovbestemt Skudsmaal er — uagtet min Anmeldelse herom til Stedets Politimester — mig endnu ikke af hende forevist. — Paa Fattigvæsenets Vegne og til dets Tarv i Fremtiden maa jeg ønske hende enten tilbage til det Sogn, hvorfra hun er kommen, eller i en anden sædelig og fast Tjeneste.

Ovennævnte Enkes Søn, *Peder Nielsen*, maa ligeledes regnes for Løsgænger. Denne Herre, fjantet i Sindet og foregivende svag paa Legemet, har ved Opholdet hos sin Moder fundet det mageligere at søge sit Underhold ved lidt Fiskeri paa Stranden end ved Bondearbejde, hvori han aldeles ingen Øvelse har søgt at erhverve sig. — Afskediget ifjor som uduelig til Krigstjeneste, hvortil han var indkalden, falder Tiden ham lang. Denne agtede han, — uden fast Bopæl og uden grundet Udsigt til at kunne, ved sine magerlige Hænders Gjerning, forskafe sig og Familie Livets første Fornødenheder — forkortet ved at indlade sig i Ægteskab med foranmeldte dydige Dame. Hindret heri lever han med foregivne Tjenestepige i den Forbindelse, der i en ordnet Stat næppe finder Lovens Tilladelse eller Beskyttelse. Skal dette Onde, — som det efter min, maaske feilende Overbevisning bør — med Rod oprykket, da skønnes ikke rigtigere end at hans Madonna bør udfeies og han tilpligtes at tage Tjeneste som Rygter og hans sygelige og gale Moder antages til behørig Forsørgelse af Sognets Fattigvæsen.“

Forøvrigt fik Pastor Borchsenius flere af sine Anmeldelser om Løsgængere underkente af Amtet. Han havde

saaledes anmeldt Ole Pedersens Datter, Kathrine, i Tjørnehoved som Løsgænger, fordi hun „under Navn af Skrædderpige har behaget at tage Ophold hos sine fattige Forældre.“ Ligeledes havde han anmeldt Johan Gjelds Datter Stine i Tjørnehoved, „der efter sidste Skiftetid har behaget at indquartere sig i Niels Kulds øde Gaard fra Allersløv. Saavidt jeg skønner er Lyst til Magelighed ene Grunden til denne af hende valgte Stilling.“

Det forekom Amtet, at Pastor Borchsenius ikke havde gyldig Grund til at betragte disse to Kvinder som „Løsgængere“, og det tilskrev derfor Birkedommer *Møller* i Præstø om at undersøge Sagen nærmere. Denne indhentede da Oplysning hos Sognefoged *Rasmus Jørgensen*, som meddelte, at ingen af de to Fruentimmere kunde betragtes som Løsgængere. Catrine Olsdatter var hjemme hos sine Forældre som syg og sengeliggende, og Stine Johansdatter kunde ikke paatage sig Tjeneste, hvor strengt Arbejde fordredes. Derfor havde hun paataget sig Tilsyn med en Gaards Kreaturer paa Oremandsgaard Gods hvor Fæsteren *Niels Hemmingsen Kull* er udsat af Herskabet.“

I Henhold hertil mente Amtet, at de paagældende ikke kunde betragtes som Løsgængere.

Men nu blev Pastor Borchsenius vred paa Amtet og sendte det en temmelig skarp Skrivelse i Maj 1829. Det var aldeles ikke nødvendigt, at Catrine Olsdatter opholdt sig hos sine Forældre, „og hendes Skrædderi betyder aldeles intet.“ — „Hang til urosværdig Magelighed og Forældrenes utidige, dem selv og Datteren forarmende, Kjællingeri, ere — saavidt min Overbevisning strækker sig — de eneste Aarsager til dennes Hjemmeværen, der næppe vil ophøre førend Mester Armod og Hunger drive hende for sildigt paa Døren.“ — Pastor Borchsenius mente, at Stine Johansdatter ligeledes var udpræget Løsgænger. Hendes Foregivende, at hun arbejdede paa den øde Gaard, var „tomme Udflugter og Spilfægteri.“ En erfaren Læge vilde snart opdage, at hendes foregivne Svagelighed kun bestod i „fornem Magelighed,“ som hun havde faaet Smag paa, da hun var Husholderske

hos Skovrideren. — Pastor Borchsenius sluttede sin Skrivelse til Amtet med, at naar hans Anmeldelse om Løsgængere ingen Virkning havde, saa havde han hverken Tid eller Lyst til at spille Tiden med Anmeldelser, der kun var „en tom Formalitet.“

I Aaret 1831 herskede der i Allerslev og omliggende Sogne en farlig Epidemi. Paa given Foranledning indgav Pastor Borchsenius Indberetning herom til Regimentschirurg *van Deurs*. Epidemien kom formentlig fra Jungshoved Sogn, hvor den en Tid rasede heftigt. Den begyndte i Allerslev Sogn midt i August 1831. Lægen erklærede det for „en galdeagtig Nervefeber, som hos adskillige af de angrebne fik Navnet Tyfus.“ — Den ytrede sig ved „heftig og vedvarende Hovedpine, spontane Brækninger og voldsomme Diarrheer.“ — Antallet af syge var midt i August 150 baade af unge og gamle. „Imod Slutningen af September sagtnedes Sygdommens Udbredelse, der hos ikke faa endte sig med en hist og her vedvarende Svækkelsesfeber, der desværre hos adskillige fik en sørgelig Næring ved de, under Efteraarets ublide Vejrligt, beordrede høist ubeleilige Strandvagter, der til største Uheld skulde udføres just om Natten.“ — Antallet paa de fuldkomment helbredede kan Pastor Borchsenius ikke angive med streng Nøjagtighed. „Ved den tilsendte Læges, Bataillonschirurg *Wibergs*, ædle Omhu og Bistand blev største Delen af de syge reddede for det første fra Dødens aabne Svælg. Men adskillige af de angrebne — henved en Snes — laborere endnu af ustandselige Vexelfebre, der hos enkelte er ledsaget med Vattersot, som uden Tvivl tidligere eller senere bliver en sikker Pind til disses Ligkiste.“ — Den 25. August indtraf det første Dødsfald „med en gammel Drukkenbolt,“ og til 1. December døde af Mandkøn 26, af Kvindekøn 20. „Af disse var nogle henved 80 Aar og 29 over 50, men alle angrebne af Epidemien.“ — Før Epidemien var Folketallet 900. Altergæsternes Antal var 640 til 650. Af Skolepligtige Børn var der ca. 150 og af Børn under Skolealderen ca. 100.

Som før bemærket begyndte Epidemien i Jungshoved

Sogn. Her blev Sognepræsten, *Jørgensen*, selv angreben af Sygdommen. I den Anledning udsendte Provsten, *Tage Müller*, i Stege en Skrivelse til Herredets Præster med Opfordring til „at assistere den syge Embedsbroder.“ Han oplyser, at flere Lig er blevne henstaaende utildækkede i Gravene, paa Grund af manglende gejstlig Betjening. — Provsten slutter sin Skrivelse med, at „i tvingende Nødstilfælde vil det, som en Undtagelse fra Reglen, formentlig kunne tillades Skolelærerne at forrette Jordpaakastelsen.“

Ombygningen af Jomfruens Egede.

Af *Fr. Weilbach.*

Læserne af dette Tidsskrift vil fra Dr. Vilh. Lorenzens Afhandling i Aargangen 1921 vide, at Hovedbygningen paa Jomfruens Egede, oprindeligt en sengotisk Bygning af røde Munkesten, omkring Aar 1800 er blevet ombygget i Tidens nyklassiske Stil. Det er nærmest en Maske, siger Dr. L., men Masken er saa godt anlagt, at man kunde ønske at vide, hvem den dygtige Bygmester er, som har været virksom her.

Naar jeg her er i Stand til at oplyse, hvem Bygmesteren er, og tilmed sætte Jomfruens Egede i Forbindelse med et af vor Bygningskunsts største Navne, saa er det ikke Resultatet af en systematisk Undersøgelse, men et tilfældigt Fund, som en af Nationalmuseets Embedsmænd, Hr. Inspektør *Cai Uldall*, har været saa heldig at gøre. Ved Læsningen af en nu meget lidt kendt Bog „L. M. Wedels indenlandske Rejse i Aarene 1799, 1800—1801“ stødte Hr. Uldall paa følgende Beskrivelse af Gaarden: „Jomfruens Egede, en stor Herregaard, hvis Hovedbygning nyelig er forskønnet, udvidet og udpyntet, alt i den bedste Smag efter Arkitekturens Regler under Professor *Harsdorffs* Bestyrelse. Værelserne er meget smukke, Gibslofterne, Møbler, Spejle, Malerierne og det Hele er meget Seeværdigt, da intet er sparet for at gøre alle Ting pyntelig uden dog at være overdreven prægtigt. Spisestuen

har 2 store Pyramidal-Kakkelovne, men den ene er af Træe, malet sort og indrettet til Gjemme for Glas og Porcelain; Havestuen er i en Ottekant, meget høj med mange anbragte passende Prydelser.“ (2. Del, S. 145).

Et Vidnesbyrd, der, som dette, er næsten samtidigt med Begivenheden, vil man paa Forhaand være tilbøjelig til at anse for troværdigt; men det er dog bedst et Øjeblik at se paa, om Forfatterens Personlighed byder os nogen Garanti for Paalidelighed. *Lago Matthias Wedel* (1752—1827) var Præst i Everdrup, Baarse Herred, fra 1786 til sin Død 13. Juli 1827. I Brickas „Biografisk Lexikon“ fortæller hans Biograf, Provst L. Koch, ikke noget om hans Virksomhed som Præst; derimod faar vi at vide, at han var en dygtig Landmand, som forbedrede sin Præstegaard, saa at Everdrup fra et ringe Kald blev til et godt. Desuden udgav han adskillige Skrifter. I et af dem, „Økonomisk-patriotiske Afhandlinger“ (1796), skriver han om Tobakspiber, Brændeprensens Stigning, hvor Pengene bliver af, tætte Støvlefødder, The af Jordbærblade, Frost i Hænder og Fødder, Tandpine m. m. „I senere Tid har han faaet daarligt Skudsmaal baade som Forfatter og som Præst.“ Det sidste lyder jo ikke rigtig lovende; paa den anden Side maa det tages i Betragtning, at Jomfruens Egede ligger i den Egn, hvor Wedel levede i over 40 Aar, kun ca. 15 km. fra hans Præstegaard; desuden maa man antage, at det, som han skriver om Jomfruens Egede, er nedskrevet efter et Besøg paa Gaarden, og det er derfor meget usandsynligt, at der foreligger en Fejltagelse.

Efter at Hr. Uldall havde meddelt mig sit Fund og tilladt mig at gøre Brug deraf, aflagde jeg et Besøg paa Jomfruens Egede, idet jeg tænkte mig, at en fornyet Undersøgelse maaske kunde bringe noget Udbytte; særlig maatte det jo undersøges, om der er noget i Bygningsstilen eller i den indre Dekoration, som strider mod Wedels Angivelse af Harsdorff som Bygmester. Spørgsmaalet har saa meget mere Interesse, som man ikke hidtil har kendt nogen Herregaard, som er bygget af Harsdorff. De ikke faa Herregaardsbygninger, som er opført i Slutningen af det 18. Aarhundrede,

er for største Delen navnløse, hvad Bygmesteren angaar; man ved, at Hans Næss har bygget Krengerup (tidligere Frederikslund) paa Fyn, Georg Erdmann Rosenberg Frederiksgave ved Assens, Joseph Jacques Ramée Hellerupgaard og flere Landsteder i Nordsjælland. Ved en kritisk Undersøgelse af de Ejendommeligheder, som viser sig i de sikre Værker af de forskellige Architekter, vil det maaske være muligt at henføre nogle af de navnløse Herregaardsbygninger til dem.

Tidspunktet for Ombygningen lader sig temmelig nøje bestemme. Der findes nemlig paa Gaarden et Antal norske Jernovne med Aarstallene 1795 og 1797; og da Harsdorff døde i Maj 1799, maa Ombygningen være sket omkring 1798. Det er altsaa et af hans sidste Arbejder. Den Opgave, som blev stillet Harsdorff, var ikke blot en Omdannelse af Bygningen i Tidens Stil, men ogsaa en Udvidelse for at skaffe mere Plads. Den temmelig smalle Hovedbygning blev forlænget mod Vest, og mod Syd, hvor der i Forvejen var en mindre Udbygning, blev denne forlænget som en hel Sidefløj. Den gamle Bygning har vistnok været forfalden; i hvert Fald blev intet bevaret undtagen de nøgne Mure; saavel Ydermurenes dekorative Led som hele den indre Udstyrelse med Paneler, Lofter osv. stammer fra Ombygningen. Harsdorff har saaledes haft ret frie Hænder, og han har kunnet udrette ethvert Spor af Bygningens oprindelige Stil; men i Planen har han jo været noget bundet af det gamle, og Jomfruens Egede kan ikke give os en helt klar Forestilling om, hvorledes Harsdorff vilde have komponeret en Herregaardsbygning.

For at den nye Stil kunde træde klart frem, er de gamle Munkesten dækket af et tykt lag Puds, som nu staar i en lidt tung graa Farve; Façaderne har dog uden Tvivl været hvidtede eller hvidmalede, hvilket har givet dem et ganske anderledes festligt Udseende. Ornamenter er sparsomt anvendt; paa Façaden mod Gaarden er der dog under 1ste Sals Vinduer to brede Friser med dobbelt Mænderslyngning.

Tiden omkring 1800 er saadanne Friser meget almindelige; men det er ikke usandsynligt, at Motivet stammer fra Harsdorff, og at det gennem hans Undervisning paa Akademiet har bredt sig videre; dengang blev nemlig ogsaa Haandværkere undervist i Tegning paa Kunstakademiet. Dørpartiet i Midten er smukt indrammet af Pilastre (eller Lisener) med en af smaa Konsoller baaren Afdækning, som over Pilastrene har et Fremspring („Forkrøpning“), hvilket er sjældent i Nyklassicismen. Iøvrigt samler Interessen sig, hvad det Ydre angaar, om den sydlige Tilbygning, som strækker sig ud i Haven. Her har Harsdorff kunnet røre sig friere, og han har benyttet Lejligheden til at skabe en mere plastisk og livfuld Komposition, end det gamle Hus tillod. I Forlængelse af den gamle Udbygning har han først lagt en Sidefløj, som ender i Ottekantsform, saa at Fløjen afsluttes med tre Ottekantsider. Fløjen indeholder i Hovedetagen kun to Værelser, en større Sal og en Havestue, hvis Gulv er sænket ca. 1 Meter under Salens Gulv. Til denne Sidefløj slutter sig mod Vest en Udbygning, som i Hovedetagen indeholder to Værelser. Over Stueetagen er der en Kvistetage, hvor den brede Kvist behersker Kompositionen paa samme Maade som paa de af Ramée opførte Landsteder (Hellerupgaard, Øregaard). Kvisten udspringer nemlig ikke fra Taget, men hæver sig op over dette, saa at det falder i to adskilte Dele, der støtter sig til Kvisten. Da nu desuden Tagfladerne er afvalmede, fremkommer der en Silhuet fuld af Rythme og Afveksling.

I det indre viser alt Træværket, Panelet, Dørindfætninger m. m. Nyklassicismens Profiler, og det er øjensynligt, at hele Indretningen er sket paa een Gang. En særlig smuk Udstyrelse har Salen og Havestuen i den nye Fløj faaet. I Salen, som vist har været Spisesal, er der Brystpanel, og derover er Væggene inddelt i store Felter adskilte ved Lisener, som er malede med Grottesker i den antikiserende Stil, som Tiden yndede. Over de tre Døre er der indsat Malerier (Dørstykker) som symboliserer Dagstidene; til venstre kører Solguden frem paa Himlen med en lysende Stjerne paa sin Pande; over Døren midt paa Langvæggen

ses ligeledes Solguden kørende, men i sagtere Fart; Lyren ved hans Side hentyder til den almindelige Identificering af Solguden med Sangguden Apollon; over den sidste Dør er Maanegudinden fremstillet kørende med et Forspand af Hjorte, hvilket hentyder til en lignende Identifikation med Jagtgudinden Diana; i Diademmet funkler den seglformede Maane. Malerierne er gode og maa skyldes en af Tidens mere bekendte Malere; en paa dette Omraade kyndig Kunsthistoriker maa sikkert kunne sige, hvem det er. Vægfelterne skilles fra Loftet ved en kraftig fremtrædende Kronliste baaren af smaa Konsoller, som er formede ganske som Konsollerne paa den ydre Portals Afdækning, et Bevis paa, at Harsdorff ikke blot har formet Bygningens Ydre, men ogsaa ledet den indre Dekoration. Over og under Konsollerne løber Baand med de fra Grækernes Bygningskunst kendte Ornamenter, som benævnes det ioniske og det lesbiske Kymation, det første ogsaa kendt under Navnet „Æggestav“. Loftet er et Kassetteloft, hvis Indfatningslister løber skraat over Fladen. I Havesalen er der ligeledes Kassetteloft, og Kronlisten under Loftet er dannet af de samme Elementer som i Salen; kun i omvendt Orden, saa at det ioniske Kymation, der er formet i Stuk, sidder øverst, det malede lesbiske Kymation nederst. Væggene er inddelt med ganske tynde Stave, ligesom Teltstænger, der bærer lette Buer, en meget passende Dekoration for en Havesal. Da Gulvet er sænket, fører en Trappe ned fra den store Sal, formet som en Dobbelttrappe, hvis Løb gaar til højre og venstre for ikke at tage for megen Plads. Fem høje Vinduer giver et festligt Lys i det smukke Rum.

Af det mere bevægelige Inventar er bevaret nogle smukke Spejle og en Del Ovne. De to Pyramidalovne, som Wedel omtaler, findes endnu, dog ikke i Spisestuen men i andre Værelser. Af mindre Ovne har der været flere, end man nu ser, idet nogle af dem er flyttet til Lystrup. De stammer fra norske Jernværker og hører til disses bedste Frembringelser. I et mindre Værelse paa 1ste Sal i Sidefløjen i dennes ældre Del, er Væggene betrukne med røde

Fløjls Tapeter. Efter Traditionen stammer de fra den Tid (1699—1719), da Grevinde Sophie Amalie Moth boede paa Jomfruens Egede. Om Tapeterne virkelig er saa gamle, skal jeg ikke kunne sige; men hele Værelsets øvrige Udstyrelse med Paneler m. m. er i hvert Fald af samme Art som i de øvrige Værelser og stammer altsaa fra Ombygningen i Aarene omkring 1798.

At denne Ombygning nu virkelig er sket under Harsdorffs Ledelse, synes der ikke at være nogen Grund til at tvivle om. Det egentlig arkitektoniske i Dekorationen stemmer godt med Harsdorffs Stil i hans sidste Aar. Særlig maa fremhæves de fra den græske Bygningskunst stammende „Kymatier“, som man ogsaa finder i det samtidig opførte Erichsenske Palæ i København (Handelsbanken). De malede Dekorationer, Dørstykkerne og Grotteskerne, har en anden Karakter end i Erichsens Palæ, hvor franske Kunstnere medvirkede. Paa Jomfruens Egede skyldes Dekorationerne uden Tvivl indenlandske Malere. Det vilde være interessant, om der kunde oplyses noget herom; men det vil næppe være let, naar der ikke findes samtidige Vidnesbyrd.

Gjorslev.

Ved *J. Tidemand-Dal.*

I Aaret 1915 foretog Samfundets Medlemmer en Udflugt til Amtets ældste og mest interessante Herregaard, Gjorslev i Stevns.

Bygningen var netop blevet undersøgt af Musæumsinspektør Axel Chr. Jensen, som holdt et meget klart og interessant Foredrag for Medlemmerne om Bygningens Historie og derefter, sammen med Godsejer Scavenius, førte dem rundt i Bygningen.

Godsejer Scavenius var selv meget interesseret i disse Undersøgelser og viste det ikke alene ved at lade foretage alle nødvendige Udhugninger i Murværket, men yderligere ved at tilsige sin Støtte til Udgivelsen af et Værk om Gjorslev paa Grundlag af de fremkomne Resultater.

Det blev ham imidlertid ikke beskaaret at opleve dette, men hans Enke ønskede at handle i hans Aand og gav „Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker“ Støtte til Udgivelsen af et Pragtværk, „Gjorslev“, forfattet af Musæumsinspektør Axel Chr. Jensen og udstyret med en Mængde Billeder i Teksten*) samt Opmaalinger bag i Bogen.

*) De her gengivne Billeder er ikke efter Klicheer fra Værket da disse er for store til denne Bogs Format, Platen og Snittet er formindskede Gengivelser derfra.

Paa en klar og let fattelig Maade gives en Oversigt over Bygningens Historie gennem Tiderne, en Fremstilling af, hvad der er fundet ved Undersøgelserne, og hvilke Slutninger, der kan drages af Fundene.

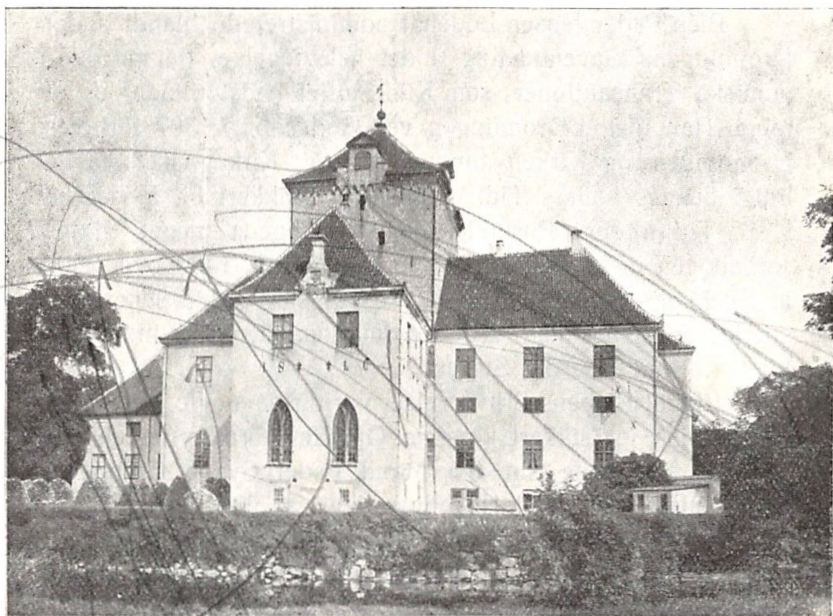
Da mange af Samfundets nuværende Medlemmer ikke har haft Lejlighed til at deltage i fornævnte Udflugt, vil det sikkert interessere disse at stifte Bekendtskab med Værket. Jeg skal derfor med Forfatterens Tilladelse give et Referat — tildels med Bogens egne Ord — af Værkets Indhold.

Bogen begynder med at omtale Gjorslevs Forekomst i tidligere Tidens topografiske Værker. Gjorslev er i disse beskrevet og omtalt som en særlig gammel Bygning, uden at der dog blev givet nogen nøjere Tidsfæstelse. Først i 1798 i sin „Beskrivelse over Stevns Herred“ angiver H. H. Weinwich, paa Grundlag af Langebeks „Efterretninger om Biskop Peder Jenssøn i Roskilde“ (1751), at Bygningen, som vi ser den, er bygget imellem Aarene 1395 og 1416 af Biskop Peder Jenssøn cognomento Lodehat, (c: med Tilnavnet Jødehat, en senere Forvrængelse af Lodehat).

Senere har man været noget uvis med Hensyn til Rigtigheden heraf og først gennem de Bygningsundersøgelser, som Bogens Forfatter foretog for Nationalmusæet i 1914 — den første virkelige Bygningsundersøgelse af Gjorslev — kunde det fastslås, at der ikke var Grund til Tvivl om Rigtigheden af den gamle Tradition.

Navnet *Gjorslev* viser, at Borgen er vokset frem af en Oldtids Bondeby, uden at der kan oplyses noget om Tidspunktet. I en Folkevisestump sættes Kongemorderen Rane Jonson i Forbindelse med Gjorslev, og meget tyder paa, at det er historisk rigtigt, selv om Beviset ikke kan føres. Den ældste Kilde til Gjorslevs Historie er Roskildebispens Jordebog. Paa Haandskriftets 2det Blad opregnes det Gods, som i det Herrens Aar 1370 laa til Fogediet Gjorslev, ialt 12 Bol Jord, af hvilke i selve Byen Gjorslev 6 Bol, hvoraf atter de 3 laa under Hovedgaarden sammesteds. Af de resterende 6 Bol laa 2 i Sognets Kirkeby Holtug, medens det øvrige var Strøgods i Nabosognene. Jordebogen

opregnede paa Sjælland 30 Fogedier og et betydeligt større Antal Hovedgaarde, hvoraf fremgaar, at Gjorslevs Rangstilling i Bispegødset paa dette Tidspunkt ikke har været særlig høj. Selvom Kilderne var smaa, kan man dog fastslaa, at der i Tiden mellem 1370 og 1416 er sket en afgørende Forandring med Gjorslev. Endnu da Biskop Peder 1397 gav Gjorslevs først kendte Lensmand Kvittering, tales der i Dokumentets danske Tekst kun om „vort Len“, medens det

Herregaarden Gjorslev Stenhus.

senere i 1530, da Bisp Joachim Rønnev forlenede Gjorslev til Knud Ebbesen Ulfeldt, hed i Lensmandens Revers, at han havde „annammet Gjorslev Slot ud i ret Slotslov.“ Efter magre historiske Kilder at dømme var det da Roskildebispens *Peder Jensen Lodehat*, der grundlagde Gjorslev som Slot.

Peder Jensen Lodhat var ikke blot Kirkefyrste men ogsaa Statsmand, efter alt at dømme endda den ypperste og højst betroede af Dronning Margrethes Raadgivere. Efter

Olufs Død møder vi ham stedse ved Dronningens Side i hendes vigtigste Regeringshandling. Han havde i 1395 ombyttet Aarhus med Roskilde Bispestol, og nævnes fra senere Tid som Rigets øverste Kansler, der havde det store Rigssegl i Bevaring, en Stilling, som han ogsaa bevarede efter Dronningens Død 1412. Det var saaledes ham, som paa Danehoffet i Nyborg 1413 fældede den Dom, der frakendte de holstenske Hertuger Retten til Slesvig. Han døde 1416.

Bisp Peder Jensen Lodehat administrerede blandt andet Dronningens Gaveuddeling. I det hele taget er det de økonomiske Transaktioner, som Kildestoffet bedst tillader os at følge. Han bistod Dronningen ved Godskøb. I 1397 forligtes Dronningen og Kirken om den Skade, Kirkegodset havde lidt i hendes Faders Tid. Bispnen har sikkert bl. a. derved i sin Tid forøget Roskildekirkens Jordegods meget. Ifølge Jordebogen ejede Bispestolen henimod Aaret 1400 over 2600 af Sjællands Bøndergaarde. Dette Tal steg endda senere saa stærkt, at Bispestolen ved Reformationstiden sad inde med hver 4. Bondegaard i Stiftet.

Blandt Bispens Erhvervelser var ogsaa nogle i Magleby Sogn. Disse er sikkert kommen Gjorslev direkte tilgode. Da Chr. III skænkede sin tro Mand Peder Svave Gjorslev i 1540 fulgte der med Hovedgaarden ca. 90 Bøndergaarde, hvoraf 33 i Magleby. Trods denne Tilvækst har Gjorslevs eget Jordtilliggende i Middelalderen dog næppe alene kunnet danne det økonomiske Grundlag for et saa stort og kostbart Byggeforetagende. Først naar Arkitekturen ses paa Baggrund af Roskildebispens hele Magtstilling som Kirkefyrste og Jorddrot, vil det forstaas, at han var mægtig og velhavende nok til paa Gjorslev at kunne rejse en Hovedbygning, som sikkert har betegnet et Højdepunkt for, hvad Datidens Danmark kunde naa i Profanarkitektur.

Ser vi paa Borgens *Byggetomt*, synes den paa Forhaand at have været bestemt af den gamle Landsbyhovedgaards Plads. Gjorslev ligger paa ganske fladt Terræn og er en udpræget Vandborg. Dens Grave fyldes fra et nærliggende

Engdrag. Graven danner udenom det SV. Hjørne en uregelmæssig Bue, hvilket tyder paa, at den er gravet allerede i Middelalderen, de andre Hjørner, som er retvinklede, er rimeligvis regulerede i en senere Tid. Terrænet, som Gjorslev ligger paa, er væsentlig ændret, idet Grøftegravninger har vist, at det naturlige Terræn ligger 2 m under Gaardspladsens Nutidsplan.

Bygningen fremtræder i vore Dage som et trefløjet Anlæg, som aabner sig mod Øst, men Nord- og Sydfløjen er af nyere Dato, medens Vestfløjen er det gamle middelalderlige Stenhus, som oprindeligt har staaet alene.

Stenhuset udnævner sig ved sin ejendommelige *Plan*, formet som et latinsk Kors, med Hovedretning N—S. I Kors-skæringen er placeret et Enkeltaarn, hvis Hjørner springer frem i Korsarmskrogene. Taarnsiden er 11,65 m. Østre Korsarm er 8,7 m bred og de 3 andre Fløje 10 m brede. Østre Korsarm er kortere end de andre, kun 6,7 m lang. Dens afsluttende Gavl er helt ommuret i det 17. Aarh. Østfløjens Dimensioner kunde friste til den Antagelse, at den ikke var opført samtidig med de andre Dele af Bygningen, maaske at Midtartaarnet oprindeligt var opført for sig som en særlig Donjon. Undersøgelserne har imidlertid godtgjort hele Korshusets Samtidighed.

I det ydre er det Byggematerialet og Murtekniken, som bedst lader sig undersøge. Murene er efter almindelig middelalderlig Skik Kassemure, i overvejende Grad med udvendig Beklædning af den i Stevns brudte Limsten, tildannet som Kvadre og ordnet i 20—30 cm høje Skifter. Dog er der ogsaa anvendt Munkesten, i det Indre særlig til Buestik og til Trappeanlæg, i det Ydre vekslende med Kridtsten i regelmæssige Rækker paa samme Maade som paa mange af Egnens sengotiske Kirkebygninger. Disse Striber fortsætter sig fra søndre Korsarms Sydgavl og Østmur om Taarnhjørnet i oprindeligt Forbandt, hvilket taler for den samlede Bygningens Oprindelighed.

Trods Iblandingen af Tegl er Gjorslev Danmarks største Kridtstensbygning i gotisk Stil og i det hele taget den eneste

betydelige gotiske Brudstensbygning i vort Land. Indvendig er der kun bevaret faa middelalderlige Detailler paa Korsfløjenes Indermure. Korsarmsgesimserne er alle fornyede i en senere Tid, det samme gælder Stue- og Salsvinduerne. Hvad der kan oplyses om den oprindelige Vinduesinddeling skyldes væsentlig Udhugningen i Murværket, foretaget under Undersøgelsen og derpaa atter tilmuret. Østre Korsarms Nordmur har aldrig været gennembrudt af nyere Vinduer, hvorfor man her har kunnet konstatere den middelalderlige Inddeling. Ellers er det først paa Centraltaarnet oppe over Korsarmenes Tage, at den middelalderlige Architektur træder velbevaret frem. Det er dog væsentlig ved Studiet af den indre Indretning, at man er kommen til en Tidsfæstelse af Architekturen.

Iste Stokværk, Kælderen, hvis Gulv oprindelig ikke har ligget lavere end Terrænet udenfor, har virket som en lav Parterreetage. Den er bevaret i mere oprindelig Stand end de øvrige Etager, kun Rummet under østre Korsarm er nu utilgængeligt, fyldt med Jord og lukket, dengang Baroktidens nye Trappe indbyggedes i Fløjen.

Det kan dog konstateres, at der aldrig har været Forbindelse mellem dette Rum og Taarnkælderen. Det maa altsaa have haft sin egen Indgang. Den nordlige og sydlige Korsfløj har Indgange fra Gaarden og mindst et af Dørstederne sidder paa oprindelig Plads. Rester af oprindelige Vinduer er bevarede under de 2 nyere Vinduer nærmest nordre Korsarms Nordvesthjørne. Sparsomme Rester af lignende Vinduer spores i vestre Korsarms Vestmur. Taarnkælderen faar sit Lys gennem 3 oprindelige Vinduer. Med Undtagelse af de yderste Lysninger, hvor der er indsat nye Trækarme, er disse nemlig bevarede ganske i oprindelig Stand, helt igennem af Kridtsten; de bredere indre Partier har fladbuede Stik, de ydre smallere Dele (0,33 m brede, 1,15 m høje) er tagformet afdækkede. Vinduerne er anbragte imellem Taarnets Yderhjørne og Korsarmenes Flankemur, en Anbringelse, som vilde blive ganske urimelig, hvis ikke hele den korsformede Plan var blevet til i een Støbning.

Spor af andre Vinduer findes tilmed ikke paa Taarnets Kældervægge. Endvidere er de tre Dørsteder, som fører fra Taarnet til Korsarmene, bevarede i oprindelig Stand.

Alle de 4 bevarede Kælderrum er overdækkede med lavtspændte gotiske Krydshvælvinger, murede af Munkesten. I den nordre Korsarm støttes de 4 Hvælvinger af en Midterpille af Granit, som sikkert er ældre end Gjorslevs gotiske Bygning. Dens Former viser, at den er fra ca. Aaret 1200 og stammer fra en eller anden kirkelig Bygning. En lignende romansk Søjle staar under de 4 Hvælvinger i vestre Korsarm. Kældergulvet ligger nu et godt Stykke oppe paa Søjleskafte, men har efter alt at dømme ligget lige over Fodstykket, som har været skjult. I den søndre Korsarmskælder, som har 6 Hvælvinger, hviler disse paa murede Piller. I denne Kælder dækkes det gamle Murværk af tykt, nyere Puds. — Taarnkælderens er ligesom de to kortere Korsarmskældere firdelt, men kun tre af dens Kvadrater er overdækkede af Krydshvælvinger. Det 4de, nordøstre Kvadrat har fra første Færd været afskildret med en ret svær Vinkelmur. Det vinkelbøjede Parti med de 3 Hvælvinger danner Forbindelsen mellem de 3 Korsarme. Det nordøstre Kvadrat har været tvedtelt paa en meget ejendommelig Maade. Der er her fundet en forlængst lukket og utilgængelig Murtrappe, som langs den nordre Taarnmur i lige Løb har ført fra Kælderens op gennem Stueetagens Gulv. Medens Erindringen om denne Trappe var fuldstændig udslettet, kaldtes den anden Del af det afskildrede Kælderrum endnu Hundehullet og har formodentlig engang tjent som Gaardfængsel. Gulvet er senere sænket og Adgangsforholdene gentagne Gange ændrede, men Loftet er det oprindelige. Dets oprindelige Bestemmelse viser sig at være Samlebrønd for Taarnets Latrina, idet den staar i Forbindelse med et i Taarnmuren udskaaet lille Rum; en Hemmelighed, hvorfra et firkantet lodret Rør i den ene Ende gaar op igennem Taarnmuren. Spor af Fækalier paa Siderne af dette Rør viser dets gamle Brug.

Andet Stokværk, Stueetagen, er Borgens Hovedetage med anseelige høje og hvælvede Rum. Naar man sammenligner

Stueplan og Kælderplan, vil man finde, at Centralrummet har samme ejendommelige Vinduesplacering som i Kælderen. Vinduerne er de oprindelige, selv om de i Tidens Løb er ændrede noget i Formerne, især for Overhvælvningernes Vedkommende. Den nordøstre Skraaniche afviger dog. Aarsagen er, at der fra denne er Adgang til en i Murtykkelsen liggende Vindeltrappe. — De nuværende Døre mellem Taarn-

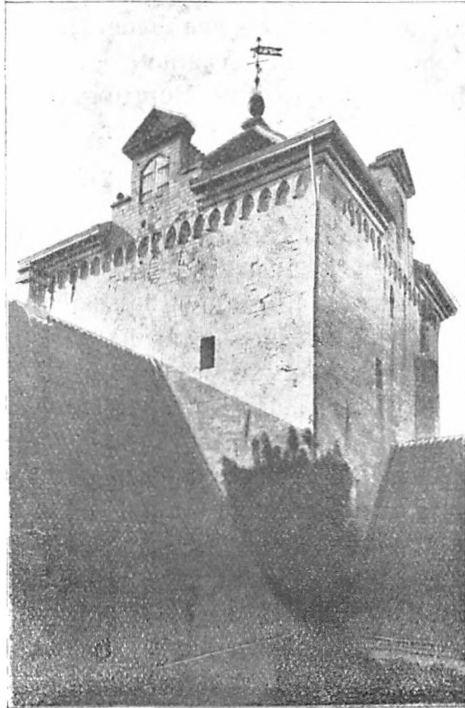
Nordre Pillesal.

rum og Korsrum er i det 17. Aarhundrede anbragt midt paa Væggen, men ved Siden af kan man se Rester af de oprindelige Døre. Den gamle Norddør, der ogsaa er tilmuret i begge Murflugter, har ogsaa fladbuget Loft. Til Dørstedet slutter sig mod Vest et lille Rum paa hvis Nordvæg der findes en lille Kamin af Limsten. Her findes Resterne af et sengotisk Skjold, tilstrækkeligt til at genkende Svavernes Vaaben, sikkert hen-

visende til Peder Svave, som erhvervede Gaarden 1540. Kaminen er altsaa ikke helt oprindelig, men der synes dog fra første Færd at have været et lille Ildsted her, Skorstenrøret er nemlig ført op i Murtykkelsen og først ført ud i Nordmurens næstøverste Etage. Rørets Dimension gør, at det maa have været muret samtidig med Muren, hvori det findes.

Det, der præger Salenes Arkitektur, er de elegante Hvælvinger, selvom deres middelalderlige Murværk kun er bevaret i Taarnet og i den nordre Korsarm. Taarnsalens Hvælving er et helt Nethvælv, i hvilket findes 5 cirkelrunde Slutsten prydede med Vaabenskjold i Relief. — I nordre Korsarm ligger *Pillesalen*, med 4 Krydshvælvinger hvilende paa en slank, rund Midtsøjle med Granitskaft. Kapital og Ribber er nu over-

pudsede med tyk Puds, som skjuler de oprindelige Former. De 4 Slutsten med Vaabenskjolde har dog undgaet dette. De oprindelige Vinduer synes at have været fladbuede og højtsiddende. I vestre Korsarm var oprindeligt en lignende Pillesal, men den truede i 1874 med at falde ned, blev derfor nedrevet og genopført og Ydermurene stærkt skalmurede. Materialet er helt igennem nyt, men Arbejdet skal

Taarnet.

være formet efter det gamle. Flankemurenes højtsiddende, indad rundbuede, udad fladrunde Vinduer siges at være formede efter forefundne Spor.

En Gennemgang af de forskellige Slutstensvaaben viser, at Typen af de skraatstillede Skjolde svarer til den, som findes paa danske Sigiller omkr. 1400. Taarnrummets midterste Slutsten synes at være Lund Ærkebispestifts Vaaben,

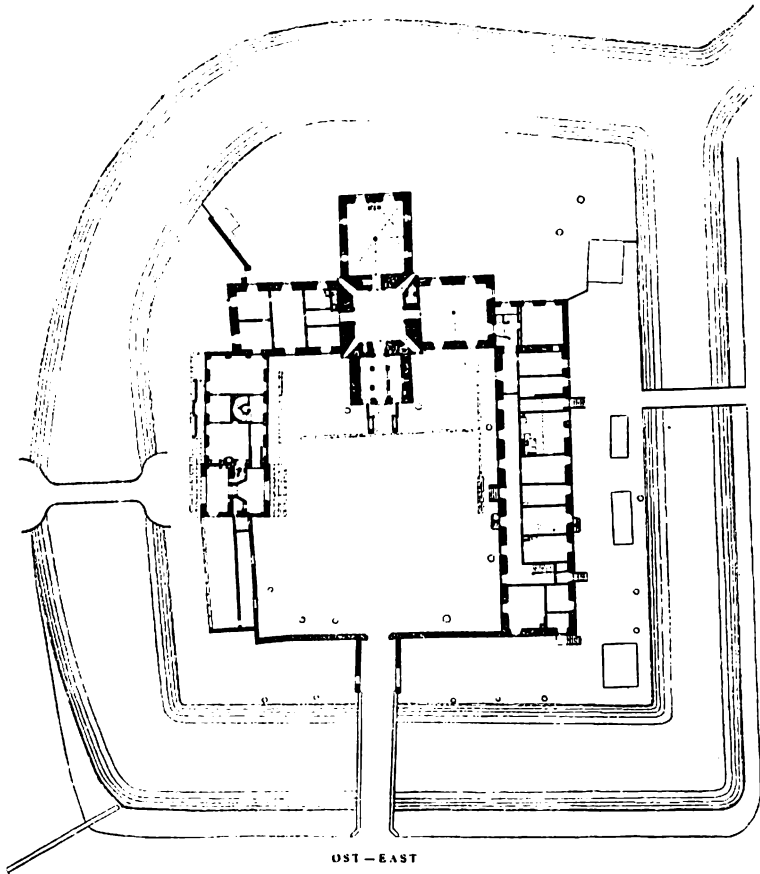
Laurentiusristen, medens de andre er Stiftsmærker, Odense, Aarhus, Slesvig eller Viborg, og antagelig Børglum. I Pille-salen tilhører Vaabnene forskellige Geistlige. Selve Lodehatvaabnet mangler, men en Tegning af 1760 af Søren Abildgaard viser foruden flere af de bevarede yderligere 3 forsvundne Skjolde, hvoraf det ene er Lodehatslægtens, som antagelig har været anbragt i den ombyggede Vestfløj. — Disse Vaaben giver den bedste Stadfæstelse paa Rigtigheden af Krønikenotitsen om Peder Jensen og paa Korsarmenes Samtidighed med Taarnet. De fremhæver, at Gjorslev er bygget som Kirkens Borg og Side om Side med Bispevaabnet viser de os Mærker, der kun kan forklares som henpegende paa fremragende Medlemmer af Domkapitlet netop paa Peder Jensens Tid. Derved udelukkes den Mulighed, at Lodehatvaabnet kunde henvise til Efterfølgeren Brodersønnen Jens Andersen 1416—31.

Søndre Korsarm er nu stærkt ændret og inddelt i mindre Rum, men gennem Synsforretningen fra det 18. Aarh. kan man konstatere, at ogsaa dette Rum har været hvælvet.

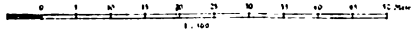
Den søndre Korsarmstue har været det anseeligste Rum med sine 6 Hvælvingsfag, hvilende paa 2 Piller, sandsynligvis 8-kantede, da man paa Gaarden har fundet Fragmenter af saadanne. Mod Øst har der været et usædvanlig rigt Vindue, hvis Placering svarer til det formodede Midtfag. Dette Vindue, som fandtes ved Udhugning, har været placeret i et stort, nu udmuret, spidsbuet Spejl, hvis Spids man kan spore over et lavt Mezzaninvindue.

I den østre Korsarm er ethvert Spor af Hvælvingerne forsvundet ved Indbygningen af den tidligere nævnte barokke Trappe, som har udslettet hele den oprindelige indre Indretning, samtidig med at Gavlfacaden er fuldstændigt ombygget. Dog viser Hjørneforbandtet, at Korsarmen har sin oprindelige Længde. I hver af Flankemurene er fundet et omhyggeligt tilmuret — Skydeskaar. Det nordre er nu genaabnet, udadtil viser det sig som en 2,85 m høj og kun 6—7 cm bred, opad svagt smalnende Sprække, der begynder et Skifte over Sökkelen og i knapt en Meters Højde brydes

VEST - WEST

OST - EAST

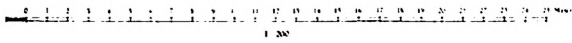
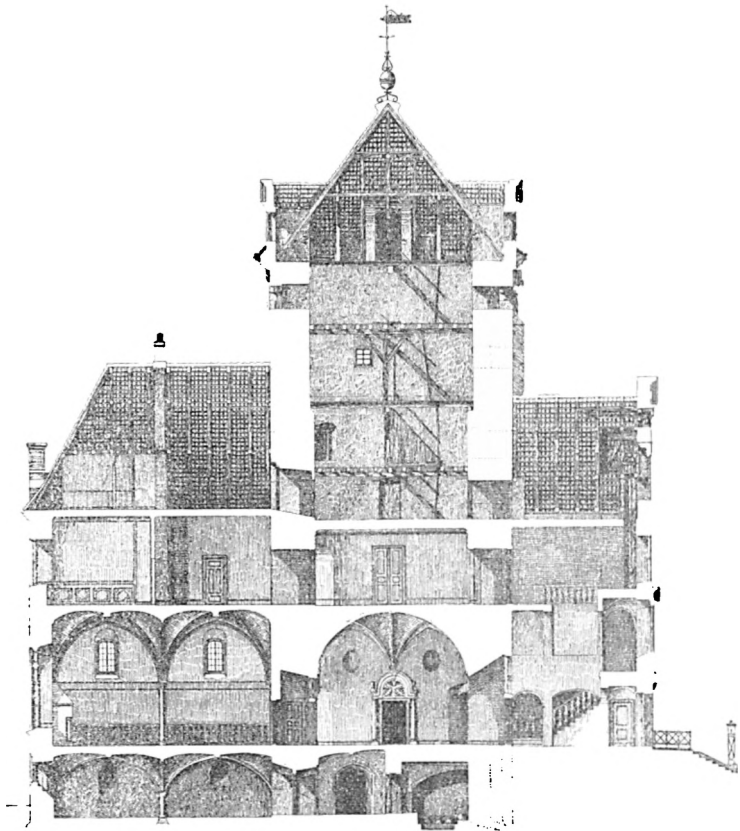
Grundplan.

af et cirkelrundt Hul. Det er omhyggeligt udført i Kridtsten, og alle murtekniske Enkeltheder viser, at Skydeskaaret er samtidigt med selve Korsarmsmurene. Skydeskaaret har efter forskellige Forhold at dømmes været bestemt for Ildvaaben. Det modsatte Skydeskaar var placeret lidt nærmere Yderhjørnet. De har begge skullet løse den Opgave at beherske Gaardfacaden, som efter Terrænforholdene at dømmes har været Bygningens Angrebsside, og hvor Dørstederne maa have været.

Vindeltrappen, som tidligere har været nævnt, har dannet den oprindelige Adgang til de øvre Stokværk. I lange Tider har den været utilgængelig mellem Stue og 1. Sal. Trappedøren i Midtervæggen var tilmuret og overpudset, og i Højde med Salsgulvet var Trappehullet lukket af et moderne Gulv. Højere oppe stod den hule Trappecylinder, idet selve Trinene var styrtede ned. Ved Undersøgelsen i 1915 lykkedes det at finde den nedre Del, som viste sig at have velbevarede Trin næsten helt op, saaledes at den kunde gøres farbar igen til 1. Sals Højde.

3. og 4. *Stokværk*. I Østre Korsarms Nordmur er fundet et baade i ydre og indre Murflugt tilmuret, i Mundingen 1,24 m højt og 0,30 m bredt Vindue og oven over, lige under Gesimsen, 2 andre lavere og bredere Vinduer, udvendig dækket med fladbuede Munkestenstik. Højdeanbringelsen af disse Vinduer viser, at Bjælkelaget mellem 3. og 4. Stokværk overalt er flyttet opad, hvilket ogsaa fremgaar af Dørforholdene i det Indre. Dette er sket i det 18. Aarh., da 3. Stokværk blev omdannet til en ret høj Beboelsesetage. Efter de foretagne Undersøgelser kan den oprindelige Etagehøjde ikke have været over 2,5 m. Dette sidste fremgaar bl. a. af, at man i fjerde Stokværk har fundet Spor af de oprindelige Døraabninger fra Midtertaarnet ind til Tagrummene over Korsfløjene, og at de afsluttende Buers Fodpunkt kun ligger 34 cm over det nuværende Gulv.

Man kan af forskellige Forhold konstatere, at de oprindelige Loftsbjælker har ligget en god Meter længere nede i Murene end de nuværende, og at der har været det i middelalderlige Bygninger almindelige Styrterumsloft. I selve

Snit Vest—Øst.

de stærkt omsatte og ændrede Tagværker findes nogle Rester af middelalderlig Tømmerkonstruktion, som netop er karakteristisk for denne Tagværkstype.

Taarnets øvre (4. og 5.) Stokværk har oprindelig haft Adgang fra Vindeltrappen. Der findes heroppe Skydeskaar, murede af Limsten, placerede i Hjørnerne for at komme fri af Korsarmstagen. 6. Stokværk har Lysglugger lidt længere fra Hjørnerne.

Syvende Stokværk har aldrig haft Adgang fra Vindeltrappen. Dets centralt stillede Glugger er ikke bevarede i oprindelig Form. De er formede som et Nøglehul med Kam baade op- og nedefter. De er dog næppe ældre en Reformationstiden.

Pyramidetaget med Kviste er fra det 18. Aarh. Gesimsen herunder fra samme Tid.

Under denne *Gesims* staar Taarnmurene velbevarede. Over østre Korsarmsmur viser Vindeltrappen sig som et trekantet Fremspring, som foroven afsluttes med et skraat Limstensdække, som krones af en Mariafigur. Denne Statue har lidt stærkt, Hoved og Glorie er nu af Træ, Barnet paa hendes Arm er helt forsvundet og Klædebonnet er voldsomt vejrbidt, og dog er der bevaret saameget af dens oprindelige Karakter, at man kan se, at det er et godt og typisk Arbejde fra Tiden omkring Aaret 1400 — hermed stemmer ogsaa den gotiske Baldakin, som hænger over Figurens Hoved. I Højde med Baldakinens Spir smykkes Taarnet af en omkringløbende udkragende Gesims, en Spidsbuefrise, hvilende paa smaa Konseller og inde i hver Spidsbue dekoreret med to Stavværksnæser. Der er ingen Tegn til, at der har været Kragsten til Brystværnskarnapper. Umiddelbart over Frisen følger nu den nyere Gesims, men adskilligt tyder paa, at der tidligere har været andet Murværk herover og sammenholder man dette med Synsforretningen fra Beg. af det 18. Aarh., ifølge hvilket Taarnet dengang har været afluttet som en blyklædt „Altan“, ligger det nær at formode, at Gjorslev Centraltaarn oprindelig ikke har haft Tagdække, men fladt Loft bag en Brystværnsmur med Skydeskaar og Tinder.

Rekonstruktion og Helhed. Paa Grundlag af alt det tidligere anførte og ved at drage Paralleller med andre Bygninger og Gengivelser i Signeter af saadanne, kan man danne sig et Billede af, hvorledes Bispeborgen antagelig har set ud. Som nys nævnt har Centraltaarnet antagelig staaet med fladt Tag, krandsset af en Tindemur. Korsarmenes afsluttende Gavle har været Trappegavle i Slægt med samtidige Kirkegavle, som findes paa Egnen, maaske har Gavlene været byggede helt eller delvis af røde Munkesten med pudsede Blendingstavl. Dog kan man ikke udelukke Muligheden af, at Gavlene kan have været glatte.

Langt sikrere kan man forestille sig Virkningen af Murene under Tagværket. Har Gesimsene paa Korsarmene svaret til de paa Kirkerne forekommende Former, har de kun bestaaet af et Par retkantede Munkestensled og bortset fra det store rigt profilerede Østvindue, kan de kun have været lidt artikulerede, blot afbrudte af enkelte smalle Skydeskaar, af de højtsiddende fladbuede Stuevinduer og de endnu mindre Lysglugger i 3. og 4. Stokværk. Tagene har selvfølgelig været dækket af Munketegl, hvoraf der er fundet Rester i Murgruset.

Om østre Korsarms nu stærkt ombyggede Østgavl og dermed Indgangsforholdene, kan man intet sige. Muligt er det, at Hovedindgangen har været her, eventueit med en Begnæse-Karnap over sig. Skydeskaarene i Korsarmenes Flankemure viser sammen med Naturforholdene, at Østsiden altid har været Angrebsside.

Indvendig kan man forestille sig de høje hvælvede Sale prydede med kalkmalede Dekorationer paa de hvide Vægge, Slutstenene med heraldiske Farver. Kaminerne har været placerede i Gavlene. I søndre Korsarm har Alteret maaske været placeret indenfor det store, saa paafaldende fremhævede Østvindue.

De øvre Stokværk har antagelig kun været anvendt til Forsvar og Kornmagasin.

Arkitekturhistoriske Slutninger. Bygmester og Bygherre. Sainmentignet med en almindelig dansk Adelsgaard fra denne

Tid har Gjorslev været et Størværk, der klart taler om Roskildebispens Magt, selv jævnført med de største danske Borgruiner. I Grundareal overgaar Midttaarnet de kongelige Taarnbygninger paa Aalholm, Korsør, Nyborg og Kalø, hvis Sider maaler henholdsvis 8, 9, 10 og 11,3 m. Med sine 11,65 m svarer Gjorslevtaarnet omtrentlig til Ærkebispens Manteltaarn paa Hammershus (12,65 m) og er kun væsentlig mindre end Kärman i Helsingborg (14,9 m) og det nedrevne Blaataarn paa Københavns Slot (15,7 m). Hvad Højden angaar kan det sammenlignes med Korsør (25 m) og Gaasetaarnet, der til Toppen af Murtinderne maaler 26 m. Kun Kärman er med sine 32 m 6 m højere end Gjorslevs Taarn. Dog kan Gjorslev-Taarnet ikke helt sammenstilles med disse Taarne, som er Fæstningstaarne. Gjorslev var nok indrettet paa at forsvare sig, men var uden Ringmur og ydre Forsvarslinier, og dens Plan afviger ganske fra de almindelige middelalderlige Borge.

Sammenstillet med danske Adelsborge, der endnu i 14. Aarh. kunde være Jordværker med Palisader og Træbygninger, maatte Gjorslevs faste Stenhus vel være et „Castrum“, men sammenlignet med virkelige Borge har det ikke kunnet hæve sig op i den egentlige Fæstningsklasse.

Et Spørgsmaal, som rejser sig, er, om Bygmesteren har været dansk eller Udlænding. Spørgsmaalet kan ikke besvares med Sikkerhed. En Gennemgang af de arkitektoniske Detailler viser, at disse hører hjemme i den dansk-tyske Kunstkreds og meget svarer til, hvad man kan finde paa omliggende Kirker.

Paa den anden Side er Skydeskaarene af en Form, som man ikke kender i Tyskland, derimod i Frankrig og Nabolande. Det samme gælder Gjorslevs Helhedskomposition.

Sammenkomponering af Taarn og tilstødende Hus til en arkitektonisk Helhedsvirkning, finder man dog først rigtig i Belgien, og trods al Forskel i Udførelse og Enkeltheder er der i berømte belgiske Bygværker Motiver, som kan tænkes at have paavirket Gjorslev, og usandsynligt er det ikke, at Bispeborgens Bygmester har kendt dem og muligvis netop

er kommen fra Nordfrankrig eller Belgien. Mere direkte Forbilleder fra Helhedskompositionen søger man i hvert Fald lige saa forgæves i Udlandet som i Danmark.

Saalænge et direkte Forbillede ikke er fundet, maa det trods alle Betæneligheder ved en saadan Hypothese være tilladeligt at formode, at Gjorslevs ejendommelige Plan er skabt selvstændigt og originalt, og netop her kan Bygherren tænkes at have talt et Ord med. Gjorslev ligner mere en Kirke af latinsk Korsform end en Borg, maaske et Symbol, som skulde fremhæve, at Bispestolens nye Castrum ikke var en almindelig Borg, men et Gejstlighedens Hus, formet i Lighed med Frelserens Lidelsesmærke.

Hvis denne Hypothese er rigtig, maa man gaa ud fra, at kun Bispen har undfanget Ideen, men han har selvfølgelig ikke evnet at udføre den. Den udelukker ikke Formodningen om fransk-belgiske Impulser. Ved Bygherrens Side maa have staaet en mærkelig og dygtig Bygmester. Alene en saadan erfaren Mand har formaaget at gennemføre Planen og skabe ikke blot en ydre, men ogsaa en indre Helhedsvirkning ved at inddrage Taarnet i de hvælvede Sales Række. Helt og fuldt præget af middelalderlig Tankegang og gotisk Smag, røber hans Værk dog hans Evne til at tumle med Masserne og samle dem i et fast System, der synes et Forvarsel om Renaissance.

Med alle sine gode Egenskaber holder hjemlig dansk Gotik sig ellers paa det jævne. Ene Gjorslev synes at bryde de regelmæssige Rækker. Hvad Esbern Snares fremstaaende Kirke i Kallundborg er i vor romanske Arkitektur, maa den hidtil saa lidt paaagtede Bispeborg paa Stevns blive i vor gotiske Byggekunst, det overraskende og enestaaende.

Senere Tidens Ombygninger. Det er Roskildebispens middelalderlige Slot, som bestemmer Gjorslevs Plads i Arkitekturhistorien, men man kan dog ikke forbigaa de senere Ændringer, der, selvom de ikke har samme kunsthistoriske Interesse, dog spiller saa stor Rolle for Bygningens nuværende Virkning i det Indre og Ydre.

Efter Bispegodsets Konfiskation 1535, sad Peder Svave

der først som Lensmand, senere som Ejer, enkelte mindre Ændringer synes at stamme herfra. Nordfløjens Alder kendes ikke med Sikkerhed, den er maaske bygget 1638, men er saa ihvert Fald ganske ombygget ca. 100 Aar senere. Renaissancetiden har ikke efterladt sig sikre Spor i selve Korsbygningen, først Baroktiden har for Alvor begyndt at modernisere det middelalderlige Slot, særlig indgribende har Ombygningen været overfor østre Korsarm, som har faaet en hel ny Gavlfacade. Anledningen til Ombygningen har antagelig været det ny Trappeanlæg. Den gamle Vindeltrappe har ikke passet for Datidens Modedamer, hvis det øvre Stokværk skulde gøres beboeligt. Selve Konstruktionen af den ny Trappe er usædvanlig, idet den indtil Salshøjde hviler paa Murværk. Samtidig er Dørene blevet ændrede i det Indre og placeret midt paa Væggen, og Vinduerne er blevet ændret i det Ydre.

Paa en Maade falder Barokportalerne godt sammen med Taarnhvælvningernes gotiske Arkitektur, idet Dørenes centrale Placering svarer til Hvælvets Hovedinddeling. Denne Ombygning har antagelig fundet Sted 1660—70 efter Detailerne at dømme. Hvis Aarstallet er rigtigt ansat, har Byggherren været Jochum Irgens, forhen Chr. IV's Kammertjener, som købte Gjorslev 1664, og paa dette Tidspunkt var en pengestærk Matador, medens det senere gik tilbage for ham. Han var stærkt gældbunden, da han Aaret før sin Død 1675 blev adlet under Navnet Irgens v. Westervig. Hans Arvinger solgte Gjorslev til Dronning Charlotte Amalie, som ikke synes at have foretaget Forandringer af Betydning. Efter hendes Død 1714 arvede hendes Datter, Prinsesse Hedevig, Gjorslev, og af Synsforretningen 1714 og 1716 kan man se, at Bygningen har faaet en gennemgribende Hovedindsættelse, ved hvilken hver af Salene er blevet delt i mindre Rum. Ved Gennemgangen af Loftet fremhævedes det, at baade Tømmer og Sten er blevet fornyet, og det kan vel heraf sluttes, at man samtidig har ommuret Gesimsen og har ofret de middelalderlige Murgavle for de nuværende Valme. Taarnafslutningen synes at være den middelalderlige

endnu. Prinsessen som synes at ville have bosat sig paa Gjorslev maatte imidlertid mageskifte med Kongen, Fr. IV, som ønskede at indrette det til Ryttergods.

Gjorslev var derefter i en Aarrække Rytterdomæne, og i denne Periode blev der ikke ombygget paa Borggaarden, som tværtimod paany kom i Forfald, inden Chr. VI afhændede Godset ved Auktion. Den ny Ejer Christian Lindstrup, senere adlet under Navnet Lindencrone, tog straks fat paa Istandsættelse og Byggearbejde. Den eneste egentlige Forandring af Bygningen, som synes at skyldes ham, er Taarnets Pyramidetag med Gesimsen over den gotiske Buefrise og de fire Kviste. Paa en stærkt forvitret Kridtsten under den østre Luge skimtes endnu et dobbelt. Monogram. C. L. M. H. henvisende de til ham og hans Hustru, Mette Malene Holmsted. Lindencrone døde 1772 og Gjorslev arvedes af hans Søn. 1793 købtes Gjorslev af Jacob Brønnum Scavenius. Der foretoges da forskellige smaa Forandringer, men først i 1820 blev der foretaget betydende Bygningsændringer. Paa dette Tidspunkt blev Hvelvingerne nedrevet i Søndre Korsfløj, og den nuværende Indskudsetage med smaa Vinduer blev indrettet.

Da Sønnen *Erik Brønnum Scavenius* allerede en Aarrække havde ejet Godset, begyndte en ny stor Byggeperiode. Haven fik sin nuværende engelske Plan, og Sydfløjen rejstes i 1843. Dens Architect var G. F. Hetsch, Professor ved Kunstakademiet. Det ydre af Sydfløjens Hovedparti er holdt i enkle Former og følger Inddelingen af søndre Korsfløj efter Forandringen af 1820. Mod Øst afsluttes den af en Taarnbygning, bygget i en Slags nygotisk Stil, som ogsaa gør sig gældende i Hovedindgangsdør og Havedør og flere indre Lokalteter. Mere tiltalende end denne Gotik virker de nyklassiske Rum i den anden Del af den nye Fløj, hvor man træffer forskellige Relieffer af Thorvaldsen anvendt og Dekorationer af A. Løffer i Hilkers Maner.

Desværre er Ombygningen ikke afsluttet med Hetschs Arbejde. I 1874, da Kultusminister Jacob Fridrich Scavenius var Gjorslevs Ejer, maatte man forny den vestre Korsarm paa Grund af truende Forfald. Arkitekten var Charles

Abrahams, som i Mangel af Kendskab til dansk Middelalders Kunst, flittigt raadførte sig med Violet-le-Duc. Detailformerne ere blevne moderniserede, men Hvælvingernes Hovedlinier er dog bevarede i den nye Efterligning. —

Forfatteren ender sin Bog med følgende Ord, som skal skrives her. „Stundom kan den, der som Forfatteren har søgt at leve sig ind i det gamle Gjorslev, ikke undgaa at nære en vis Bitterhed ved Tanken om alle de mange Omdannelser af den oprindelige Borg. Og dog kan han kun glæde sig over, at de sidste Aartiers genvaagnende Interesse for Gaardens middelalderlige Arkitektur, ikke har ført til større Rekonstruktioner eller forringede Omdannelser af det, som er skabt gennem Tiderne. I Fantasien og paa Papiret kan det være lærerigt, eller ialfald uskadeligt, at prøve en Genfremstilling af Roskildebispens Borg. I Virkeligheden vilde ingen, og mindst af alle den moderne Arkitekturhistoriker, ofre de senere Ombygninger til Fordel for noget, der dog kun kunde blive forfalskede Antikviteter. Til syvende og sidst bliver det for Nutiden Sporene af de vekslende Slægters Liv, der giver en gammel Bygning dens Særpræg og Stemning, og netop paa Gjorslev, hvor Bygningens Grundstamme er saa interessant, og de senere Ændringer saa karakteristiske, hver for deres Tids Bygningskultur, føles det særlig stærkt, at de skiftende Stilarter dog smeltes sammen til en harmonisk uopløselig Helhed.“ •

Ludus de Sancto Canuto Duce.

Ved cand. phil. *Knud Kinzi.*

Søndag den 29. Juni 1924 overværede „Historisk Samfund for Præstø Amt“ Opførelsen af et gammelt dansk Helgenspil „Ludus de Sancto Canuto Duce,“ Spillet om Hellig Hertug Knud. Dette er skrevet et Sted mellem 1131 og 1536 og betegnes af Dr. Hans Brix*) som vort ældste nationale Spil. Det Eksemplar, vi har bevaret heraf, findes i et Samlingsbind, der er skrevet i Ringsted ca. Aar 1574, og som Universitetsbibliothekar Dr. phil. S. Birket Smith fandt og udgav midt i forrige Aarhundrede**). Dr. Birket Smith har herved gjort sig meget fortjent blandt den danske Literaturs og den danske Histories Venner. Havde han ikke været, havde kgl. Skuespiller Johs. Poulsen vel heller ikke kunnet opføre det paa det kgl. Theater ved den kgl. Skueplads' 200 Aars Jubilæum 1922 og Hr. Kannik ikke i Haraldsted 1924. Det er det eneste bevarede danske Helgenspil; men naar man ser hen til Nabolandenes store Rigdomme paa Helgenspil, kan man vel nok gaa ud fra, at vi har haft adskillig flere, et Spil om hver dansk Helgen (Knud den Hellige, Ansgar, Thøger fra Vestervig, Vilhelm af Æbelholt osv.) foruden de Mysterier, der var fælles for alle Lande.

*) „Nationaltidende“ 10—VII—1922 Aft.

**) Det kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog“ Kbh. 1868.

Men Reformationens Klosterplyndringer og Christian den Fjerdes Raketter har tilintetgjort de øvrige, og der findes altsaa kun een Afskrift af vort Ludus.

Det er nærmest at betragte som en Dramatisering af Breviaret's Legende*) (Matutinen 7. Januar og 25. Juni) og stemmer nøjagtig overens med denne, derimod ikke ganske med Saxos Beretning. Det turde vel derfor kunne gøre Krav paa Interesse hos historisk interessede, da Legendens kan betragtes som en fuldt saa paalidelig Kilde som Saxo. Det er ikke opbygget som moderne Dramer, delt i Akter og med en Knude, der strammes i de fire første og løses i sidste Akt, nej, det er en historisk Beretning i Form af Enetaler og Samtaler, fortællende om hele Knud Lavards Liv, ja det begynder allerede ved Erik Ejegods Beslutning om at rejse til det Hellige Land. Denne Beretning er skrevet i et livligt og naturligt Sprog med Vendinger fra det daglige Talesprog og fri for alt højtravende Kancellistil. Dog glemmes Moralen ikke, en enkelt Gang vender en af Personerne (Hertug Knud) sig mod Publikum for at indprente det Hovedoptrinets Moral, men især benyttes jo Prologen og Epilogen til Moraliseren.

Prologen indeholder en Formaning til Publikum om at være stille („ At I tier kvær og giver Rum om I vil stille tie . . . om I vil mærke og høre“), hvilket straks kan synes lidt underligt hovmestererende, men ved nærmere Eftertanke maa man dog indrømme, det er ganske naturligt: for det første var Folk ikke dengang saa vant til at „komme i Theatret“ som nu, og for det andet havde man ikke andre Midler (saasom at ringe, slukke Lyset, lade Orkestret spille osv.) til at bringe Folk til Ro og gøre dem opmærksomme paa, at nu begynder Spillet. Desuden indeholder Prologen en Klage over de slette Tider, hvor en saa hellig Mand kan slaas ihjel („Retfærdighed er nu slagen død“).

*) Denne Legende er aldrig blevet læst op i Kirken, som Dr. Birket Smith siger i sin Indledning, den er en Del af Præsternes Breviar; til Menigmands Belæring brugtes netop Spil som det her omtalte.

Selve Stykket begynder med Erik Ejegods Forberedelser til sin Pilegrimsfærd. Først maa han dog præsentere sig for Publikum, at man kan vide, hvem han skal forestille: „Erik Egod saa er mit Navn . . . I Danmark haver jeg Konge været.“ Handlingen begynder med, at „Tyrne Hette, vores Rigens Tolk“ sammenkalder „vort Raad . . . Rigens bedste,“ og at Kongen meddeler sine Planer om at rejse „en liden Stund.“ Sin Hustru vil han tage med, men Sønnen Harald skal blive tilbage for at styre Landet saalænge. Men dette vækker stor Fortvivlelse blandt Raadsherrerne: „Gode Raad er her nu dyre, dette siger jeg Eders Naade: Skal Harald være Konge og Landet styre, al Danmark kommer i Vaade.“ Men Erik er træt af Regeringen og vil „fare til den hellige Grav“: „Mig gøres behov snart Ro og Lise . . . Gud ville vi os alle give i Vold.“ Folkets Tilbud om Gaver, hvis Kongen vil blive hjemme („De ville Eders Naade give Sølv og Guld“) gør intet Indtryk, og Raadsherrerne tager da Afsked med Erik Ejegod: „Gud lade Eders Naade fare i Fred . . .“ og lover ham at adlyde Harald: „Han bliver os hverken huld eller god . . . dog ville vi hannem til Fode falde.“ Betegnende for det danske Forhold mellem Kongen og Folket fra Oldtiden af er deres Underkastelse betinget: „Ypper han Ulov mod gammel Sæd, da sætter vi hannem af Sædet ned, Frihed skal han ej nyde.“

Harald begynder godt: „I skulde os hjælpe Guld og Sølv,“ og Første Raadsherre svarer: „For saadanne Ting, som I haver for, ville vi os ved Eder skille,“ hvorefter Raadet lægger Planer op om at fordrive ham og atter gaar til ham med Trusler; men Haralds Svar er: „Jeg vil nu ride til Bondens Bo og tage fra hannem baade Okse og Ko.“ Dog denne hans skændige Behandling af Bonden hører man ikke nærmere om, men derimod om hans ikke mindre skændige Opførsel overfor en Kvinde, han træffer paa Vejen, — han voldtager hende simpelthen. Da hun fortæller dette til Herredagen, udbryster Skjalm Hvide harmfuld: „Begynder han saadan et Spil, vores Konge han ej længe være vil, dette siger jeg Eder for rette,“ og Harald jages af Lande.

Umiddelbart derefter faar man at vide om Knuds Udnævnelse til Hertug af Sønderjylland: Kong Niels meddeler principes, Adelen, at „Hertug Oluf han er død, thi er de Holster i stor Nød,“ og de holder nu Raad om, hvem den nye Hertug skal være, det maa være en, „som dennem kan styre med Ære.“ Da foreslaar Knuds Fosterfader, Skjalm Hvide, Kongen at gøre sin „Broders Søn, Knud lille“ til Hertug, og han bliver da udnævnt med en højtidelig Formaningstale. Der meldes intet om, at Knud maatte betale for denne Post, saaledes

som Saxo fortæller. Derefter følger en Scene mellem Kong Niels's Dronning Margrete og Magnus og Knud. Dronning Margrete formaner Magnus til at være hæderlig, sober og beskeden („Føj vel dine Ord og hold din Mund“); men Magnus svarer, at „kommer jeg til Paven eller Kejseren i Rom, mine Ord vil jeg vel føje,“ men ellers vil han have Lov at svire, som han vil, og Knud kan ikke lide. Det hjælper ikke, at Margrethe minder ham om, at „I ere jo hverandres Kød og Blod“, thi Magnus erklærer: „Alle de

Steder, som jeg farer frem, skal jeg gøre hannem baade Skade og Skam, Ondt vil jeg hannem altid tilvende.“ Saa kalder Margrete paa Knud og anbefaler sin Søn Magnus til hans kærlige Omsorg: „Hold hannem for din Broder Om han nogen Synd og Ondskab øve vil, straf hannem, som det sig hører til.“ Og Knud svarer med sønlig Lydighed: „Vilde der nogen gøre hannem imod, hos hannem vil jeg saa stande, jeg vil for hannem forlade mit Blod og rømme med hannem af Lande.“ Margrete forærer da Knud et Armbaad som Tegn paa sin Gunst. Endelig følger den officielle Meddelelse om Hertug Olufs Død og Knuds Tak til Kongen for Udnævnelserne, og saa flyttes Scenen til Slesvig.

Paa Slesvig Slot holder Knud sin Trontale, som slutter med Ordene: „Jeg vil skikke Eder baade Ro og Fred, sig Eder, hvad I skulle gøre.“ En af Adelsmændene byder ham velkommen og beder ham hjælpe Landet mod „Skalke, Skælmer og Tyve.“ Knud er parat til straks at tage fat og det uden Persons Anseelse: „Om det end min egen Broder var, hannem vilde jeg intet spare, vilde han nogen Synd og Ondskab tage sig for, fuldt ilde skulde han fare.“ Borgmesteren giver da en Beskrivelse af de frygtelige Forhold: „Kære Knud, her haver ganske længe været Ufred i dette Hertugrige, Laas eller Lukke tør vi ej ved (∴ stoler vi ikke paa) hverken fattige eller rige; Svin, Faar, Gæs, Okse og Ko, baade Guld og Sølv hint hvide, det stjæler de bort af Bondens Bo, vi maa dette alle fordrage og lide.“ Hertugen sender nu sine Svende ud at opsøge „Misdædere, Røvere og Tyve,“ som de skal hænge, og Trolde, som de skal stege. Første Svend, Heynebenck, og Anden Svend, Thyge Hengop, svarer: „Ja, Herre, vi vil dennem straffe, og se til, om vi kan Bonden Fred forskaffe, at de ikke mere skal stjæle Bondens Korn.“ Saa kommer Tredje Svend, Povel Plade, og klager over, at hans Hest er stjaalet ud af hans Stald: „Jeg maa nu ride Apostelens Hest, som der staar i den hellige Læst (Skrift).“ Og Fjerde Svend, Asertop: „Herre, lader os fare Riget om, efterdi I haver givet over Tyve Dom, de begynder nu allermest at stjæle; ikke Kalv, ikke Faar, ikke

Høns, ikke Gaas kan Bonden gemme under Lukke og Laas, han kan sig selv fuldt ilde fjæle (daarligt gemme).“ Saa kommer det kendte Optrin, som vi husker fra vor Skoletid, (men som Saxo ikke har bevaret noget om): Povel Plade fører en Tyv frem, som gør sig til af at være en Slægting af Knud, men Knud lader ham af den Grund blot hænge i den højeste Galge.

Nu vender vi atter tilbage til Kongens Hof. Denne Sceneforandring er i Teksten ikke betegnet paa nogen Maade (om Iscenesættelsen se nedenfor). Forfatteren synes tværtimod med Flid at have knyttet de to Scener sammen. Efter Hertugens sidste Replik staar der nemlig: „Nu hænges Tyven; efter at Tyven er hængt, siger Magnus til Kongens Hofmænd . . .“ Det, Magnus siger, er en Anklage mod Knud: „Han kaldes en Konge udi hver By . . .“ og Magnus beder Skjalm Hvide om at kundgøre dette for Kongens Naade. Af Skjalm Hvides Svar ser man, at Knuds stærkt udprægede Retfærdighedssans ikke blot er nedarvet, men ogsaa skyldes Opdragelsen: „Haver Knud givet sig kongeligt Navn, det bliver ham jo vist til Lede, gør han ikke i Holsten Gavn, da faar han kongelig Vrede.“ Nu meddeler en anden Adelsmand Kong Niels Sagen paa en giftig Maade: „Naadige Herre, hvad nu tilraade? Eders Land og Folk kommer nu i Vaade: Hertug Knud, som I haver Landet Holsten tilsagt, at fortrænge Eders Naade det haver han i Agt, han vil jo Kronen bære.“ Niels bliver straks opbragt og lader Knud stævne til Ribe. Da Knud faar Besked herom, spørger han sin Hustru til Raads, aabenbart af Høflighed og for at gøre hende en Glæde; thi skønt hun advarer ham stærkt mod Magnus' Rænker („udi ni Aar . . . har han agtet at slaa Eder ihjel“) drager han dog til Ribe. Da han nærmer sig Ribe, faar han at vide, at Kongen er ham „saare vred“, og han beder: „Nu hjælpe mig Maria, milde Mø, om jeg skal nu for hannem dø eller nu blive Kongens Fange“ og træder frem for Kongen. Det er ingen blid Velkomsthilsen, Niels giver ham: „Kære Knud (det „Kære“ betyder nok ikke saa meget), I haver forbrudt Eders Liv, imod Danmark have I

ypet en Kiv, bort er nu kastet Eders Ære.“ Derefter følger Anklagen og Knuds Forsvar: han fortæller, hvad han har gjort for sit Hertugdømme, og bedyrer, at han aldrig har ladet sig kalde ved Kongenavn. Straks er Kong Niels forsonet, ja beder næsten om Forladelse for sin Mistanke: „Kære Knud, værer ikke ublid, vort Venskab skulle I nyde“ og indbyder Knud til at tilbringe Julen i Roskilde: „Hertug Knud, kommer til os hid . . . til denne Jule hellige Tid, Eders Banner lader for Eder føre.“ Det sidste betyder, at han skal komme i al sin hertugelige Magt. Hertugen giver Kongen Haanden paa, at han skal komme, saavidt han kan, og rejser hjem til sit.

Nu kommer vi til det sidste Afsnit: Julegildet i Roskilde og Mordet i Haraldsted, 6te og 7ende Januar 1131. Tyrne Hette rider i Forvejen til Roskilde og giver Borgerne Besked paa at gøre alt i Stand til at modtage Kongen: „Kommer Mad til Ild og bereder Bord . . . I skulde hannem nok at æde give.“ Og Borgmesteren svarer meget gæstfrit: „Vi ville Hans Naade fuldt vel staa for, om han end blev her et ganske Aar . . . den klare Vin ville vi hannem skænke.“ Tyrne Hette bringer Kongen dette Svar og fortæller med det samme, at der allerede er kommet fremmede Folk til Byen. Niels forstaar, at det er Hertug Knud af Slesvig og paalægger sin Søn at være rigtig gæstfri imod ham („Fly hannem baade Foder og Senge“). Inden Magnus rejser til Roskilde har han en første Sammensværgelse med Hage Skaaning, Greve Ubbe, Erik Skadelaar og Hage Normand. Ved denne Sammensværgelse fortæller han ikke, hvem det drejer sig om, og de fire lover blot at staa troligt ved hans Side, „ihvad som dette skal gælde.“ Magnus slutter med: „Jeg beder gerne, I vel se til, at I dette ingen Sted nævne.“ Og saa drager han da til Roskilde sammen med sine Sammensvorne.

Knud forsøger inden sin Afrejse at faa sin Hustru med, men hun søger atter at advare ham („ . . . han vil da straks slaa Eder ihjel“), men Knud nærer en urokkelig Tillid til sin Fætter: „Kære Liv, hvad siger du nu? Vi er jo født af

Søskende to, dette monne han ikke gøre; alle Dage har han undt mig vel, skulde han nu slaa mig ihjel, hvo monne sligt høre? Kære Hustru tænker dette ej, for hannem tør jeg vel sige nej; han mente mig aldrig noget ondt, han er mit eget Kød og Blod, jeg tror han gør mig ej et Ord imod, du tænke dette ingenlunde.“ Da hun atter advarer ham: „Hans Skæg er rødt som en Ræv, Ederes Blod af Eder monne han kræve,“ bliver han opbragt over hendes skændige Mistanke: „Koldt er altid Kvinderaad . . . Vær hjemme hos dine egne Møer, om det dig noget kan fromme. Snart farer jeg til Kongen ud, om jeg hedder ellers Hertug Knud.“ Ved Afskeden lægger hans Harme sig dog: „Mit kære Liv, hav du god Nat, Gud føje dig til, hvad dig er godt.“ Ankommen ti Roskilde modtages Knud med hyklerisk Venlighed af Magnus som begynder med at beklage, at Knud har ladet vente saa længe paa sig: „Jeg haver Eder ventet alt siden ifjor, der vi i Ribe sade.“ Til Magnus' Venskabserklæring: „Fremfor alle Folk under jeg Eder bedst, det skal al Danmark høre,“ svarer Knud tillidsfuldt. „Magnus, jeg tror Eder ganske vel, at I gør mig ingen Uskel (Uret); jeg tror dette ingenlunde, at I beviser mig noget Ondt.“ Men Magnus har andet at passe end at agere gæstfri, han maa ogsaa sørge for, at Forræderne er parate, og han gaar derfor straks bort, idet han giver den første den bedste Undskyldning, eller rettere giver to Forklaringer: Hovedpine og en privat Affære, han skal have ordnet: „Bier mig her en liden Stund, mit Hoved det monne nu værke, men jeg gaar hen til Sancti Jørgens Lund og taler med Peder Lærke; med hannem er andre Knaber tre, dennem vil jeg ej røbe, vi rører en Strid, det skulde I se: Vi vil komme dennem til at løbe.“ Sancti Jørgens Lund laa vel lige NV. for Roskilde ved det nuværende Sankt Jørgens Bjerg. Peder Lærke har antagelig været en dygtig Lægkyndig, der endog har vidst Raad mod Hovedværk. Kongen modtager Knud meget venligt, de vasker deres Hænder og gaar til Bords. Niels byder sin Gæst tage for sig af Retterne med Ordene: „Herr Hertug Knud, I gør Eder glad, drikker nu mig til og faar Eder Mad, I ser nu

alle Retter.“ Og Knud takker: „Jeg takker Eders Naade meget stort for Gæstebud, I haver mig gjort nu og andre Tide. Vi drikke nu først Skt. Gjertruds Skaal, da blive vi glade og fange Maal, siden vil jeg fra Eder ride.“ Skt. Gjertruds Skaal er aabenbart en Mindedrikning. Denne skulde drikkes staaende med blottet Hoved (man spiste med Haŕ paa, da Husene var alt andet end tætte), og hver skulde drikke af sit Bæger, medens man ellers lod Kruset gaa Bordet rundt. Naar Knud foreslaar Mindedrikning, viser han derved, at han ved, hvad der hører sig til ved et ordentlig Gilde, men undlader dog ikke at gøre opmærksom paa, at den ogsaa har en praktisk Side; thi naar man faar drukket, da gaar Sluddereren bedre („da blive vi glade og fange Maal“). Det er Skt. Gjertrud, hvis Minde drikkes den Dag, fordi den 6te Januar er hendes Festdag*).

I Sancti Jørgens Lund træffer Magnus sine fire Medsammensvorne og fortæller dem, at nu er Tiden kommet, og hvem det drejer sig om: „Jeg kan ej længere tie, det jeg haver skjult saa lang en Stund . . . Mig tørster efter Knuds, min Broders, Blod, hører dette, I gode Mænd, ærlige og fromme! Hannem var jeg aldrig af Hjertet god . . .“ Greve Ubbe, Erik Skadelaar og Hage Normand er straks parate til at slaa løs („Var Hertug Knud paa dette Sted, sit Liv skulde han her miste“); men Hage Skaaning forfærdes, da han hører, at det er Knud det gælder og ingen Ugerningsmand: „Ak ve! hvad her er ondt opøst! Derte maa al Danmark klage og kære; tænker paa Den, som Eder haver forløst. Ej vil jeg med Eder være at udgyde hans uskyldige Blod for Avind og ingen Brøde . . . Til Himmelen raaber hans Blod over dig, Mogens, lad hannem hellere fare, Guds Hævn kommer over dig for Falsk og Svig, lad hannem levende være.“ Magnus forfærdes ved Tanken om, at hans Anslag skal røbes, og vil helst have den frafaldne tilintetgjort med det

*) Findes endnu paa 6te Januar i et Calendarium perpetuum (Skalholt) 1692. Sv. Grundtvig forklarer i „Dann. gamle Folkeviser“, Nr. 93: Digterinden S. Gertrudis ab Oesten f. 1340 (6te Januar).

samme: „Slaar paa den Fandens Tyv, som ej min Vilje vil gøre.“ Men Hage Skaaning lover, intet at ville røbe og gaar uskadet bort. Derefter følger Sammensværgelsen: De lægger sig alle ned paa Jorden for at sværge paa „dette falske Mord“, som Farfatteren lader Magnus selv kalde det. Saxo og Breviaret forklarer Grunden til, at de lægger sig paa Jorden, som en Spidsfindighed; thi de vil da senere kunne sværge paa, at de hverken gaende, ridende eller staaende har sammensvoret sig mod Knud. Eden lyder: „Saa sandt hjælpe os Gud i al vores Nød: Imorgen skal Hertug Knud dø, vi ville hannem alle slaa ihjel, dette sværge vi alle paa Liv og Sjæl!“

Medens Forræderne skjuler sig i Skoven, gaar Magnus tilbage til Kongeborgen i Roskilde og betror Knud, at han vil gaa til Rom at skrifte sine Synder, hvorover Knud bliver meget glad: „Spar ej for Guds Skyld Tvang og Nød, ej Hunger, ej Tørst, ej Kvide, fordi taalte Han den haarde Nød, paa Korset vilde han bie. Løn Hannem igen med Pilegrimsfærd . . .“ Saaledes gør Magnus Knud tryk, for at han kan lokke denne ud i Skoven, og han tilføjer nu: „Hør Knud, jeg haver et lønligt Raad, det vil jeg ej fortie; udi et hemmeligt Sted ville vi hengaa, der vil jeg dig det sige.“ Knud svarer fuld af Tillid: „Hvor dig tykker godt, jeg komme vil, til Fred vil jeg dig raade, vælg ud et Sted og se selv til, hvor vi kunne forsamles baade (d. e. begge).“ „Ved Ringsted i den tykke Lund vil jeg dig sige min Hjerrens Grund, finder jeg dig imorgen der?“ „Der vil jeg møde foruden Svig, det lover jeg baade Gud og dig, om jeg udi Live monne være.“

Nu rider Hertug Knud til Balstrup SØ. for Ringsted. Men Magnus rider til Skoven (Haraldsted Lund), hvor de bevæbnede holder sig skjult, og sender Tyrne Hette til Knud for at bede denne komme ud i Skoven. Det maa have virket underligt, hvis det virkelig er opført saaledes; men saadan staar det angivet i Teksten. Ved Opførelsen 29. Juni 1924 blev de to sidste Scener, Sammensværgelsen og den sidste Samtale i Roskilde, byttet om. Da Tyrne Hette kommer til

Gaarden Balstrup, er alt lukket og slukket; men han raaber: „Ere I inde, Hertug Knud, sove I, eller I vaage?“ og Knud kommer ud og er straks villig til at tage røed. Da kommer Hertugens Første Svend, øverste Hofmand, til og beder ham være mere forsigtig: „Fører I Eders Vaaben, Herr Hertug Knud, værer ei saa hastig i Eders Sinde, i Nat farer ej til Mogens ud, imorgen maa I hannem vel finde.“ Men Knud vil ikke føre Vaaben med sig, her er jo Fred i Landet. Første Svenden forsøger igen: „Herre, tager Eders Tjener med, Eder sømmer [det] ej ene at ride, eller I sætter Eders Liv derved . . .“ Men Hertugen lader sig ikke bevæge: „Hvor nogen *een* kalde vil . . . ej skal der *flere* komme . . . Min Broder Mogens vil jeg møde, som jeg hannem lovede og jætte.“ Paa Vejen søger Tyrne Hette at advare Hertugen. Han har set Forræderne i Skoven og er ganske klar over, hvad der nu skal gaa for sig. Han vil jo nødig have Del i saa skændig en Forbrydelse, men paa den anden Side vil han heller ikke svige sit Brød. Han giver det Udseende af en Pligtkollission, men i Virkeligheden er det vel snarere en Kamp mellem Moralen og Levebrødet. Den Vise, vort Ludus lader ham synge, er aabenbart skrevet „för tilfället“, og Melodien er antagelig hentet fra et „Alleluja“. Den begynder med Ordene: „Al Verden er fuld med Falsk og Svig, salig er den Mand, der vogter sig.“ Hertugen bliver urolig herved og spørger: „Kære Frænde, sige du mig, om Mogens, min Broder, vil forraade mig med Svig.“ Det kan Tyrne Hette jo ikke svare direkte paa, men Svaret turde vel være tydeligt nok: „Ej skulde man skøtte (d. e. bryde sig om) favre Ord, der kommer tit efter dødeligt Mord.“ Men angst for at være gaaet for vidt skynder han sig at tilføje: „Ej gider jeg længere kvæde saa, lader os straks begge til Skoven gaa.“ Hertugen er et Øjeblik i Tvivl: „Raade mig Gud, hvad du haver med at fare! Hvad monne du dermed mene? Skal jeg mig for nogen vogte og vare?“ Tyrne Hettes sidste Svar er en skjult Advarsel, der dog nemt lader sig forsvare overfor Magnus: „Kære Knud, lader os lidet hurtigere gaa, vi tøve her noget for længe; efter Eder haver Mogens stor

Attraa, hans Tjenere ere alle i Senge.“ Knuds Tillid sejrer, og de fortsætter til Haraldsted. Saasnart de træffer Magnus, sender denne Tyrne Hette bort („Du skal ej røbe vor Tale“) og tager meget kærligt mod sin Fætter Knud. Han omfavner og kysser ham: „Vær vel nu kommer hid . . .“ og fører ham længere ind i Skoven. Knud møder ham ikke med nogen Mistillid: „Jeg følger dig gerne, hvort du vil, dertil er jeg alt rede. Jeg ved, du under mig intet ilde, og du haver til mig ingen Vrede.“ Men idet de inde i Skoven sætter sig paa en Træstub, glider Magnus' Kappe tilside, Knud ser, han er bevæbnet, og udbryder forbavset: „Kære Broder . . . hvad haver dette at betyde? Hvi haver du Vaaben paa? Vil nogen med dig stride?“ Magnus svarer: „En Avind haver jeg længe haft, han haver mit Hjerte udi Tvang lagt, jeg vil mig over hannem hævne . . .“ Knud forfærdes herover, dog især over, at Magnus vil gøre det i den hellige Juletid. For at kunne bedømme dette rigtigt, maa man tage i Betragtning, paa hvad Tid det foregaar. Dengang var der jo langtfra saa veludviklet Retspleje som nu, og man var som Regel henvist til egen Hjælp for at skaffe sig sin Ret. Og hvert Aar blev der lyst Julefred paa Tinge, alle Retssager udsattes, og der var meget strenge Straffe for at bryde Julefreden, Knud synes heller ikke, om at han vil ligge i Baghold for sin Uven, men lover ham (efter Juletiden, d. v. s. efter Oktaven af Hell. tre Konger, d. e. 13. Jan.) at hjælpe ham. Men lad os høre den nøjagtige Ordlyd: Knud: „Kære Broder, gør Kors for dig, lad mig dette af dig bede og tigge: Med din Uven far ej med Svig, ej maatte du for hannem her i Vejen ligge; detter er den hellige Juletid, som Christus lod sig føde, Gud lade hannem aldrig komme hid, hvilken du agter her at døde.“ Magnus: „Jeg vil snart hævne min Skade og Harm, Knud, dette siger jeg dig her; dette Sværd, jeg haver udi min Arm, det skal hans Bane være.“ Knud: „Kære Mogens, hør nu min Bøn, du est min Faders Broders Søn, jeg vil staa ved din Side; hvem dig haver noget brott (d. e. forbrudt) imod, hannem slaar jeg neder for din Fod, vil du saa længer bie, til Julen

fanger Ende . . . om du din Hu og Sind ikke kan vende . . . for din Skyld vil jeg gaa til Døde.“ Magnus: „Knud, I svarer fuldt vel herpaa, Eders Ord er ganske søde . . .“ For en Sikkerheds Skyld omfavner Magnus nu atter Knud, inden han spørger: „Knud, hvem hører nu Danmark til?“ Knud: „Hvorfra monne saadant Spørgsmaal komme? Hvad skal jeg hertil svare? Mon dette skade eller komme til Fromme (gavne)? Broder, hvad haver du nu taget dig for? Din Fader og Faderbroder min er Konning i Danmarks

Rige . . .“ Magnus: „Nej Mænd, Knud, detter er ikke saa, allemand monne kalde dig Konge og Herre, derom vil vi nu sammen gaa (d. e. kæmpe) . . Du mener, at du haver faaet den Lykke, at du skulde Konge være. Alverden staar efter dig . . . Knud du skal nu adlyde mig, du skal faa Hjertens Vaande.“ Her gør de skjulte Forrædere Støj, og Knud skimter dem imellem Træerne. Nu først fatter han hele Sandheden og udbryder forfærdet: „Jodut og ve over Liv og Sjæl! Hvi vil du mig forraade? Jeg haver altid af Hjertet undt dig

vel . . . Venskab og Troskab er stoppet i Jord, og Sandhed lægges fast øde, Mogens, aldrig tør nogen tro dine favre Ord . . .“ Nu vender Hertugen sig mod Publikum: „Alle her staar om, ser nu hertil, baade verdslige Mænd og Klerke, gode Gerninger sjældent vil lønnes vel, dette maa I herpaa mærke.“ Saa fortsætter han til Magnus: „Uskyldigt spilder du ud mit Blod for Had og Avind og ingen Brøde, dette ved vores Gud saa mild og god . . . Jeg lader til Gud, som alting ved, imellem os Dommer være . . . Min Hu monne derfor værke, at du din Sjæl vil saa fortabe . . . og staa imod Hans Bud, som dig monne skabe . . . Dette skal du svare for Guds strenge Dom, hvor vi for Gud skal møde, det var ret ilde, at jeg nogen Tid hid kom . . .“ Efter ved disse og lignende Ord at have forsøgt at tale til hans Samvittighed og faa ham til at opgive en saa forfærdelig Synd, bereder han sin Sjæl til Døden: „Oh Jesu hellige Aand, som for mig taalte Pine, udi Din Haand befaler jeg baade Liv og Aand, annam min Sjæl og forlad mig nu Synder mine!“ Magnus raaber nu rasende: „Knud, ti stille i Fandens Navn!“ og støder ham ned. „Skulde jeg nu for Fandens Fod, og der evindeligt blive, jeg skal nu se dit Hjerteblod, du skal ej længere leve.“ Og nu hugger han atter til. Han har antagelig første Gang knækket Halsen paa den knælende Hertug, og nu gennemborer han vel hans Hjerte.

Derefter kalder han paa sine Medsammensvorner: „I raske og fromme Mænd, som æde mit Brød med Ære, hvil ligge I ned og skjule Eder end? Skulde I ej hos mig være? Kommer hid ret straks, baade stinger og slaar . . . at han ikke mere paa Jorden gaar, siden ville vi rømme af Lande.“ Nu stormer Forræderne frem og hugger løs paa Liget med drabelige Gebærder og store Ord. En siger: „Denne Fandens Skalk skal jeg døde, med dette Sværd skal jeg mig over hannem hævne . . .“, en anden: „Træder nu alle mandeligt til med Sværd og Spyd i Hænde . . . Slaar for Fode i Fandens Navn, dette monne Mogens os bede, vi faar hans Gunst, han gør os Gavn, baade Guld og Sølv er os tilrede.“ De faar nu deres Judaspenge og stikker skyndsomst af.

Magnus begynder sin Afskedsreplik meget sejrbevidst: „Jeg haver fortjent baade Pris og Tak . . .“, men efterhaanden synker Modet: „Lader os straks udaf Skoven gaa, eller vi faar Konnings Vrede . . . lader os ret straks henfare til Nyborg eller til Ribe, eller Kongen kommer med en stor Skare og monne os alle gribe.“

Epilogen klager over, at „al Verden er nu med Utroskab fuld, alle hverandre vil svige . . . Faderen sparer ej sin egen Søn, ej Moder Datter . . . Naar Kanden gaar ad Bænken ned, da haver man Venner og Frænder, at lide paa dennem tør ingen ved . . . Naar man trænger mest . . . da gaa de i Skjul og farer med Tant og ville bort fra dig vige. Hvo dig siger favrt og ler igen (smiler til dig) . . . han agter dig at svige. Dette fristede (led) den gode Sankte Knud, som Hertug monne være, sit Blod uskyldig gav han ud, som I have alle set her; han er forvisst udi Himmerigs Rige og besidder med Guds hellige Engle tillige den evige Glæde og Salighed; dette unde os Gud Fader alle sammen i Evighed! Amen.“

Til Opførelsen Søndag den 29. Juni 1924 havde vi fundet en ypperlig Scene, en aaben Plads inde i Skoven ved Haraldsted. Midt paa denne stod et Pilebuskads, der saa udmærket kunde forestille Haraldsted Lund. Tilvenstre herfor var saa Roskilde (et Bord og to Stole) og tilhøjre Balstrup (en Stol). Skuepladsen var nemlig indrettet paa middelalderlig Vis uden Tæppe og Kulisser, saa at Sceneforandringerne fremkom ved, at de optrædende gik fra den ene Del af Pladsen til den anden. Stykket begyndte og sluttede med en Procession, hvorved „Legerne“ sang henholdsvis den gamle danske Hymne „Skönt at kvæde om Sancte Knud“ og den latinske Hymne fra Hertug Knuds Festernes Breviar „Gaudet mater ecclesia“. Fra Begyndelsen til Slutningen er alle Legerne inde paa Scenen, og de, der ikke optræder, beskæftiger sig paa anden Vis: Medens Knud og Magnus samtaler i Roskilde, spiller Forræderne Terningspil paa Træstubben i Haraldsted, og medens Magnus lægger

Raad op med Forræderne i Haraldsted, spiller Tyrne Hette Brætspil og drikker med en af Basunblæserne i Roskilde, Hertugen sidder og læser Breviar i Balstrup, og hans Første Svend ligger i Græsset ved Siden af og lærer Hertugens Smaadrenge at pudse Sværdet. Det var vor Opgave baade at genoplive Mindet om de historiske Begivenheder 6te og 7ende Januar 1131 og vor middelalderlige Skuespilkunst.

Historisk Samfund for Præstø Amt 1924.

Ved skriftlig Afstemning mellem Medlemmerne genvalgte de ifølge Loven den 1ste Januar 1924 fratrædende Bestyrelsesmedlemmer: pensioneret Lærer C. Henrichsen, Søborg, og Amtmand, Kammerherre A. Vedel; derhos genvalgte til Revisorer Amtsfuldmægtig Andersen, Næstved, og Amtskolefondskasserer Christiansen, Lille Næstved.

Bestyrelsesmøde afholdtes den 18de Februar 1924. Ved dette Møde genvalgte Amtmand Kammerherre A. Vedel til Formand, Landbrugskandidat Gaardejer H. Hansen, Ellekildegaard, til Kasserer, og Architect Tidemand-Dal, Næstved, til Sekretær.

Samfundets Regnskab for 1923 fremlagdes i revideret Stand og godkendtes. Det balancerede med 3235 Kr. 78 Ø. og sluttede med en Kassebeholdning paa 9 Kr. 33 Ø. Samfundets samlede Midler udgjorde 1204 Kr. 12 Ø. Status var i Aarets Løb formindsket med 50 Kr. 84 Øre.

Samfundet tæller ved Aarborgens Udsendelse 624 Medlemmer. Dets 12te Aarvog udsendtes i December 1923.

Bestyrelsens højagtede Medlem pensioneret Provst Lassen er i Aarets Løb udtraadt paa Grund af Sygdom og er senere afgaaet ved Døden.

Samfundets aarlige Sommermøde fandt Sted d. 29. Juni med god Tilslutning fra Medlemmerne. Man mødtes paa

Ringsted Banegaard og kørte derfra til Kapellet ved Haraldsted, hvor Dr. Nørlund holdt Foredrag om Danmarks berømte Helgen Hertug Knud Lavard. Samme Dag var der katolsk Valfart til Haraldsted, i hvilken Anledning der i Skoven opførtes et middelalderligt Skuespil forestillende Hertugernes Møde og Drabet paa Knud Lavard. Til dette Festsplil var der velvilligst givet Samfundets Medlemmer Adgang. Fra Haraldsted vendte man tilbage til Ringsted, hvis herlige gamle Kirke blev forevist af Dr. Nørlund, som tillige holdt Foredrag om Kirkebygningen og Kongegravene.

Oktober 1924.

A. Vedel,
f. T. Formand.

MEDLEMSLISTE.

- Aarup, Kbmnd., Ho'te
Andersen, Anders, Gdr., Bakkegd., Køge
- Anders, Gdr., Hastrup, Køge
- A. O., Mejeribestyrelse, Brandelev
- A. P., Amtsfuldm., Næstved
- A. P., Lærer, Bogø
- And. P., Hyttekrøgd. pr. Haarlev
- Hans, Gdr., Kildemosegd., Hastrup
pr. Køge
- H. C., Gdr., Ellerødgd., Vdbg.
- J., Sognefoged, Snesere
- J., Lærer, Grønvej 18, Næstved
- Johs., Gdr., Lou
- Kr., Lærer, Vordingborg
- L. J., Gdr., Snesere
- Oluf, Gdr., Landagergd., Køge
- Postmester, Kallehave
- E., Forpagter, Askov, Bøgesø
- L., Gdr., Snesere
- J. P., Gdr., Spjellerup, Karise
- P., Gdr., Aashøj, Køge
- R. F., Borgmester, Vdbg.
- C., Urmager, Vdbg.
Andreasen, Andreas, Gdr., Alslev, Karise
Arnholdt, Svend, cand. polyt., Gilleleje
Arensbach, Marie, Lærerinde, Ore, Mas-
nedsund
Asbæk, Redaktør, Vdbg.
Asmussen, V., Dyrl., Nr. Vestud, Borre
Axelsen, Redaktør, Køge
Baden, H. T., Lærer, Glumsø
Bagger, Redaktør, Haslev
- Poul, Gross., Thorvaldsv. 2, Kbh. V.
Bakman, K. M., Konsulent, Lundby
Bang, Chr., Gdr., Snesere
Barfoed, Landinspektør, Næstved
Begtrup, Sognepræst, Holtug
Behrens, Red., Ny Toldbodvej 55, Kbh.
Bertelsen, Cand. phil., Magleby, Borre
Bendtsen, O., Gdr., Brandelev
Berth, Enkefrue, Næstved
Biblioteket for Silkeborg og Omegn
— for Vejle By og Omegn
Bille, Martin, Gdr., Havnlev, Rødvig
Birksted, Købmand, Næstved
Bjerre, P., Lærer, Faarup, Lou
Blechingberg, Frue, Østerbrog. 13^a, Kbh.
Bluhme, Stiftsdame, Vallø
Bojsen, Frede, Rødkilde, Stege
Borre, Lærer, Næstved
Brandt, Forpagter, Juellinge, Karise
- Sognepræst, Rønnebæk, Næstved
Brasen, Vaskeriejer, Fakse
Breitenstein, Gdr., Raaby, Borre
Bruun, Købmand, Vdbg.
- M., Frk., Humlebæk
Brødsgaard, Gartner, Vallø
Børner, Boghdl., Næstved
Børresen, Jørg., Gdr., Magleby, Klipp.
Carlsen, A., Gdr., Brandelev
- Otto, Gdr., Skørpinge, Rødvig
Caspersen, J., Møller, Sageby, Viemose
Christensen, Anna, Gaardejerske, Svær-
borg, Lundby
- Christen, Gdr., Svansbjerg, Herfølge
- Balthasar, Lærer, Storehedinge
- J. P., Lærer, Ring, Lundby
- Lærer, Tagerup, Karise
- J. H., Boghdl., Storehedinge
- Redaktør, Ringsted
- N. P., Bogtrykker, Næstved
- Niels P., Gdr., Egøj, Køge
- Sofie, Lærerinde, Stubberup, Fakse
- G., Gartner, Gunderslevh., Glumsø

- Christensen, P., Lærer, Havnlev, Rødvig
- Forstander, Bruunsminde, Toksværd, Olstrup
- Christiansen, Smedemester, Staunstrup, Rønnede
- Lærer, Højby
- H., Murerm., Engelstrup, Rønnede
- Joh., Lærer, Spjellerup, Karise
- Skolefondskasserer, Næstved
- G., Toksværd, Olstrup St.
- Christoffersen, A., Gdr., Mern
- H., Forvalter, Sajtstationen, Mern
- N., Brygger, Viemose, Kallehave
- Christoffer, Gdr., Fjeldgaard, Braaby, Haslev
- Vald., Gdr., Hammersgærd, Braaby, Haslev
- Clausen, Krag, cand. theol., Kronprinsensvej, Kbh. F.
- Collet, Kmhr.inde, Rønnebæksh., Nstv.
- Kmhr.inde, Lundbygaard, Lundby
- Kammerherre, — —
- Cruse, Sygehusl., Stege
- Dahl, Frk., Riddergade 3, Næstved
- Dam, Emil, fhv. Højskoleforst., Brøderup, Tappernøje
- Dambæk, Sagfører, Præstø
- Damgaard, A., Farmaceut, Præstø
- Damsbo, Overl., Lendemark, Stege
- Danø, Overlærer, Præstø
- Date, Lærer, Nakskov
- Det danske Sprog- og Litteratur-Selsk., det kgl. Bibliotek, Kristiansg., Kbh.
- Demuth, Larsen, Boghdl., Næstved
- Didriksen, Enkefru, Nr. Ørslev Højsk., Egebjerg, Falster
- Johannes, Direktør, Buenes Ayres
- D., Gymnasielærer, Charlottenlund
- Jørgen, Gdr., Sønderby, Borre
- J., Læge, Gylling
- Diderichsen, Dommer, Næstved
- Dreier, Gaardbst., Raarisegd., Thureby
- Döllner, Propr., Søbygaard, Præstø
- Ebbehøj, Lærer, Mern
- Edinger, Overretssagf., Nørreg. 39, Kbh.
- Elgaard, Lærer, Allerslev
- Elving, O., Lærer, Strøby
- Emborg, Organist, Vdbg.
- Elmenhoff, Nielsen, Dyrslæge, Hyllede, Rønnede
- Ernst, Vejassistent, Præstø
- Esbjerg Centralbibliothek
- Ethelfeld, Organist, Rønnebæk
- Falk-Jensen, Forp., Gunderup, Herfølge
- Flejsborg, C., Gdr., Hastrup, Køge
- Frandsen, Gdr., Tybjergl., Herlufmagle
- F., Hmd., Gjevnø, Storehedinge
- H., Parcl., Tolstrup Vængegd., Stege
- J. J., Gdr., Brandelevgd., Brandeleve
- L. P., Gdr., Gramsvej 6, Næstved
- L. P., Sognefoged, Brandeleve
- Monrad, Sognepr., Ø. Egesb., Mern
- Frederiksen, Sognef., Slimminge, Østerv. Fugl, cand. pharm., Vestend 12¹, Kbh. B.
- Funch, Redaktionssekretær, Stege
- Gjevnø, H. P., Sognepræst, Grevinge, Holbæk
- Glahn, Sognepræst, Kongsted, Rønnede
- Glenthøj, Sognepræst, Næstelsø
- Grand, fhv. Forst., Bruunsmindé, Olstrup
- Gregersen, C. V., Murerm., Masnedsund
- Lærer, Rødkilde, Stege
- Grot-Hansen, Kbmd., Fakse Ladepl.
- Grønager, Gdr., Pollerup, Stege
- Johannes, Gdr., Raabylille, Stege
- J., Kbmd., Keldby, Stege
- Gøtzsche, Lektor, Herlufsholm
- Haase, W. H., Sognepr., Udby, Lundby
- Hald, Johanne, Lærerinde, Myrup, Lou
- Halse, Seminarieforst., Vordingborg
- Hammerich, fhv. Kontorchef, Fuglebakkevej 69, Kbh.
- Hansen, Aage A., Typograf, Stege
- Anna, Frk., Bernhv. 15, Charlottenl.
- A., Lærer, Valløby, Vallø
- C., Skovfoged, »Udsigten«, Viemose, Kallehave
- E., Lærer, Vraaby, Haarlev
- E., Gdr., Lilbygaard, Mern
- F. L., Mejeribst., Ammendr., Allerslev
- Hans, Gdbst., Keldbylille, Stege
- Hans, Gdr., Bondest. Sparek., Præstø
- Hans, Gdr., Landbrugskandidat, Ellekildedaard, Næstved
- H. F., Ungkarl, Næstelsø, Næstved
- H., Gdr., Præstebj., Dame, Askeby
- H. J., Mejeribst., Sølperup, Tappern.
- H. P., Lærer, Lou
- H. P., Lærer, Ørslev, Vdbg.
- H. P., Branddirektør, Keldby, Stege
- H. P., Egebjerggd., Svinø, Lundby
- J., Frk., Kustode, Møns Museum, Stege
- J. C., Kbmd., Gørslev, Østervang
- J. C., Mejeribst., Grønsund Færgeg., Askeby, Møen
- Jens, Gartner, Storehedinge
- Julius, Typograf, Hauchgade 10¹, Kristiania, Norge
- J., Lærer, Pederstrup, Lou

- Hansen, J. P., Gdr., Sædder, Thureby
 - Jens Jørg., Gdr., Aalebæk, Borre
 - Karen, Gaardejerske, Klippinge
 - Knud, Gdr., Nr. Tvede, Olstrup
 - Kr., Statskonsulent, Lyngby
 - L., Gdr., Tolstrup, Stege
 - L. P., Gdr., Fogedgaard, Stensved
 - Niels, Egedegaard, Storehedinge
 - Niels, Kbmd., Fakse
 - Otto, Lærer, Næstved
 - P. J., Gdr., Lenshøj, Strøby
 - P., Lærer, Rislev, Næstved
 - P., Lærer, Stubberup, Fakse
 - R., Godsforvalter, Neblegaard
 - Th., Sognepræst, Vestø
 - Vald., Kbmd., Sdr. Vestud, Borre
 - A., Gdr., Svinø, Lundby
 - A., Gdr., Nr. Tvede, Brandelelev
 - Chr., Gdr., Pederstrup, Lou
 - Fr., Lærer, Nees, Klarskov
 - Laur., Gdr., Ugledige, Mern
 - P., Gdr., Stenstrup, Næstved
 - R., Gdr., Svinø, Lundby
 - Frk., Lærerinde, Storehedinge
 - Ole, Gdr., Blangslev, Lou
 - Kristiane, Frue, St. Elmue, Fakse
 - L. Skovgaard, Gdr., Sandvig, Mern
 - C. C., Ægbækgaard, Svinø, Lundby
 - Hans Chr., Gaardejer, Lundby St.
 - H., Seminarielærer, Vordingborg
 - Selchau, Propr., Alslevgd., Karise
 Harrekilde, J. pers. Lærer, Herlufin.
 Haslund, Læge, Præstø
 Hauen, R. v., Fabrikant, Gl. Kongevej,
 177, Kbh.
 Havnlev Folkebogsamling, Rødvig
 Heding, E., Lærer, Strøby Egede, Strøby
 Hellum, Lærer, Vgbg.
 Henriksen, C., pens. Lærer, Søb., Kbh.
 Henriksen, Frøhdl., Sierslev, Storeh.
 - Postekspedient, Lundby
 Hermansen, P., Møller, Brandelelev
 Herboe, Lærer, Holmeolstrup, Olstrup
 Herskind, Sognepr., Baarse, Præstø
 Hjortsø, A., Enkefrue, Aaside, Snesere
 Howden-Rønnekamp, Kmhr., Godsejer,
 Næsbyholm, Sorø
 Holtegaard, J. P., Gdr., Holtegd., Fakse
 Holm, Direkt., Bryggeriet Føniks, Nstv.
 Horstmann, Godsforv., Gaunø, Næstved
 Huus, Købmand, Næstved
 Høyrup, Amtsfuldm., Næstved
 Hyllemose, N. H., Gdr., Aaleb., Borre
 Hyllekvist, Lærer, Magleby, Borre
 Industriforeningens Bibliothek, Kbh.
 Industriforeningen, Næstved (Adresse:
 Direktør Grønholt)
 Ingemann, B., Arkt., Bolbrohøj, Rungsted
 Ingerslev, Læge, Næstved
 Ingvorsen, Lærer, Egøje, Køge
 - Kristian, Sognefoged, Herfølge
 Isager, Sognepræst, Skelby
 Jacobsen, Gaardbst., Alslev, Karise
 Jensen, Anders, Gdr., Kjeldbym., Stege
 - C., Mineralvandf., Købm., Næstved
 - Christoffer, Gdr., Sageby, Mern
 - Chr., Gdr., Havnlev, Rødvig
 - Dyrslæge, Alkestrup, Thureby
 - Frd., Gdr. Tofthøj, Storehedinge
 - Hans, Gdr., Banken, Haarb., Askeby
 - Hans, Gdr., Mosegd., Storehedinge
 - H., Gaardbst., Rosendalsvej, Fakse
 - Hans Fr., Gdr., Nr. Smidstr., Tappern.
 - Hans, Partikulier, Gjevnø
 - Henr., Gdr., Sageby, Mern
 - Jens, Gdr., Amalie Skrams Allé 17,
 Valby
 - Frd., Muremester, Stege
 - Jens, Gdr., Magleby, Klippinge
 - Jens, Gdr., Toksværd, Olstrup
 - Jens, Gdr., Tolstrup, Stege
 - Jens, Gaardbst., Edelhøj, Holbæk
 - J. P., Lærer, Rødvig
 - J. P., Gaardbst., Smerup, Karise
 - K., Mejeribst., Sydstejns, Rødvig
 - Konrad, Gdr., Budsene, Borre
 - Kristian, Ungk., Flintemose, Bøgesø
 - L., Lærer, Nr. Smidstrup, Tappern.
 - L. Chr., Lærer, Rønnebæk, Næstved
 - L. P., Gdr., Poilerup Hovgd., Stege
 - M., Sognepræst, Kjeidbym., Stege
 - N., Gdr., Kjeldbylille, Stege
 - Niels, Gdr., Lellinge
 - A., Agent, Valdemarsgade, Vdbg.
 - N. P., Gdr., Sognef., Svansb., Herf.
 - O., Kbmd., Sømarke, Borre
 - O. Laur., Gdr., Raabymagle, Borre
 - Laurids, Askov, Bøgesø
 - P., Lærer, Holsted, Næstved
 - R., Gdr., Ugledige, Mern
 - Sofus, Gdr., Raabymagle, Borre
 - Stevns, Bankdirektør, Storehedinge
 - Søren, Gdr., Mern
 - Th., Lærer, Velling Skole pr. Ringk.
 - V., Lærer, Mandemark, Borre
 - R. M., Lærer, Snesere
 - Redaktør, Stege
 - Skovfgd., Dænderup Vænge, Haslev
 - Martin, Gaardbst., Havnlev, Rødvig
 - J. P., Maler, Bakkeh., Haslev

- Jensen, N., Gdr., Rejnstrup, Fakse
 - Joh., Gdr., Kristiansminde, Dysted, Olstrup
 - Albert, Gdr., Toksværd, Olstrup
 - Lærer, Lendemark, Stege
 - Chr., Overretssagf., Næstved
 - J. P., Gdr., Askeby
 - U. P., Gdr., Aversi, Haslev
 - Postmester, Vordingborg
 - Sofie, Frue, Villa Lille Eje, Havnlev, Rødvig
 - Enkefrue, Højbohus, Snesere
- Jespersen, Godsv., Nysø
 - Klosterforvalter, Vemmetofte
 - H., Propr., Asidegd., Snesere St.
- Johansen, G., Købmand, Næstved
 - P., Gdr., Valløby, Vallø
 - J., Gdr., Lundby
 - Johs., Gaardbst., Sandvig, Mern
- Johannesen, Sagfører, Fakse
 - P. C., pens. Lær., L. Faureby, Fakse
- Jonquières, de, Frk., Grevens Vænge, Næstved
- Jørgensen, A., Gdr., Sdr. Vestud, Borre
 - H., Gdbst., Tolstrup, Thureby
 - Frue, Kantor, Vordingborg
 - J., Gdr., Magleby, Klippinge
 - Jens, Parcl., St. Linde, Haarlev
 - Johan, Gdr., Vibede, Fakse
 - Jørg., Gdr., Haarlev
 - Lars, Husejer, Storehedinge
 - O. A., Lærer, Aalbdhøj, Præstø
 - Mejeribst., Klippinge
 - S., Lærer, St. Jørg., Torreby, Søllest.
 - Th., Sognepræst, Langebæk
 - Bankbestyrer, Aalborg
 - H. P., Lærer, Aashøj, Køge
 - H. P., Landpb., Taagesk., Rønnede
 - H. P., Uddeler, Klippinge
 - N., Medfst., Sydsj. Landbrugsskole, Lundby
 - E., Sognepr., Enderslev pr. Haarlev
 - Gert, Bager, Askov pr. Bøgesø
 - P., Gdr., Værløse, Fakse
 - Dyrslæge, Snesere
- Kaa, Th., Kantor, Præstø
- Karlshøj, Poul, Gdr., Gjevnuø, Storeh.
- Knudsen, Sognepræst, Næstved
 - O., Gdr., Jeshøjgd., Øverup, Næstv.
 - P., Kbm., Næstved
- Klein, P. A., Lærer, Vdbg.
- Knuth, Greve, Rosendal
- Kristensen, Hans, Jørslev pr. Karise
 - Lagerforvalter, Rødvig
 - Chr., Gdr., Brandelev
- Kristensen, Kvist, Landbrugsl., Sydsj. Landbrugsskole, Lundby
 - K. A., Førstelærer, Karise
- Kristiansen, Sognef., Havnlev, Rødvig
 - Kr., Gaardbst., Valløby, Vallø
 - P., Tømrer, Pollerup Kulgaard, Stege
- Krarup, Rektor, Herlufsholm, Næstved
- Krøjgaard, Lærer, Aversi, Haslev
- Kæstel, Louis, Lærer, Tolstr., Stensved
- Køge Folkebibliothek
 Landsarkivet for Sjæll., Jagtv. 10, Kbh.
- Langballe, Arkitekt, Køge
- Landsberg, Overretssagf., Storeh.
- Landsarkivet for Fyn, Odense
- Larsen, A., Lærerinde, Druestr., Thureby
 - A. P., Gdr., Hammer, Lou
 - Chr., Lærer, Næstved
 - Chr., Lærer, Kastrupvej 12, Roskilde
 - Chr., Gaartner, Gelsted, Herlufmagle
 - Borre, Præst, Gedved pr. Horsens
 - H. P., Gdr., Tostrup, Stege
 - J. Chr., Amtsrm., Fakse
 - J. Chr., Gdr., Tybjergl., Herlufmagle
 - J., Gdr., Smidstrup, Tappernøje
 - K. A., Skovfgd., Vemmetofte, Fakse
 - J. P., Parcl., Lundbytorp, Lundby
 - J., Hotelejer, Paaskebjerg, Herfølge
 - K., Gdr., Tostrup, Stege
 - L., Gdr., Dyrehavegaard, Præstø
 - Laur., Gdr., Raunstedh., Tostr., Stege
 - L. P., Gdr., Røddinge, Stege
 - L. P., Ungk., Taageby, Mern
 - N., Gdr., St. Røttinge, Tappernøje
 - P., Gdr., Snesere
 - P., Gdr., Bonderødgaard, Fakse
 - P., Mejeribst., Holme Mejeri, Borre
 - R. E., Lærer, Svinø, Lundby
 - Vilh., Forretinf., Næstv. Tid., Næstv.
 - J., Gdr., Braaby, Haslev
 - Kr., Gdr., Lund, Fakse
 - Ludvig, Redaktør, Fakse
 - R. P., Gdr., Hesselhøj, Nyb., Borre
 - Vejassistent, Fakse
 - Karl N., Købmand, Fakse
- Lassen, Godsejer, Høvdinggaard, Mern
- Laugesen, Th., Lærer, Vedskulle, Køge
- Lauritsen, Kordegn, Præstø
 - Lærer, Kastrup, Vordingborg
- Lawaetz, O., Forp., Holmegd., Olstrup
- Lichtenberg, M. de, Klosterfrk., Vemmetofte
 - Provst, Valløby, Vallø
- Lomholt, Læge, Karise
 - Møller, Sædder, Thureby
- Lorentzen, C., Gdr., Egøje, Køge

- Ludvigsen, Julius, Sognefgd., Stenstrup, Næstved
Lund, Kantor, Vallø
- Andreas, Skom., Stenstrup, Næstved
Lundby, J. T., Professor, Upsalagade 6^a, Kbh. Ø.
Lundgaard, Lærer, Glamsbjerg
Lundqvist, Lærer, Borre
Løve, Sognepr., Damsholte, Stege
Madsen, Jens, Gdr., Baarse, Snesere
- Chr., Gdr., Udby pr. Lundby
- Emil, Victualiehandler, Haslev
- M. A., Sognef., Nedervindinge, Vdbg.
- Morits, fhv. Højskoleforst., Ringe
- N. P., Gdr., Faarup, Lou
- R. S., Mejeribst., Druestr., Thureby
- N. P., Direktør, Vdbg.
- 's, Aage W., Enke, Købm., Næstved
- Anna, Frue, Jernbaneg. 1, Næstved
Mathiesen, Overretssagf., Næstved
Marx, Stationsforst., Klippinge
Meinertsen, Provst, Mern
Michelsen, J., Lærer, Ulse, Haslev
- Møller, Rosenfeldt, Vdbg.
Molkte, H., Greve, Marienborg
- A., Greve, Lystrup, Fakse
- E., Grevinde, Lystrup, Fakse
Mortensen, Lærer, Lund, Rødvig
- A., Toldforv., Vdbg.
- Lærerinde, Egøje Skole, Køge
Møns Folkebibliothek, Stege
Møller, F., Læge, Borre
Mørup, S., Sagfører, Næstved
Nandrup, Konsul, Kbm., Næstved
Nationalmusæets 2. Afd., Kbh.
Neerup, J. P., Redaktør, Næstved
Nielsen, Axel, Gaardbst., Snesere
- Carl, Boghdl., Stege
- Hans, Murerm., Klippinge
- H. P., Lærer, Gjedsted, Herlufmagle
- H. P., Lærer, Gjørslev, Borup pr. Østervang
- H. P., Sognefoged, Frøslev, Storeh.
- Peter, Gdr., Skallegaarden, Næstved
- Niels, Gdr., Østergaard pr. Fakse
- N. B., Gartner, Brandeleve
- N., Gdr., Kongsted, Rønnede
- L. J., Væver, Viemose
- Johanne, Frue, Mejeribst., Herfølge
- Karl, Sognefoged, Rislev, Næstved
- L. P., Gdr., Boserup, Olstrup
- Morten, Forst., Landbrugssk., Lundby
- Niels, Gdr., Udby, Stege
- Jens, Gdbst., Ulse Olstrup, Rønnede
- Ole, Gaardejer, Kostræde
Nie'sen, Niels, Møller, Havnlev, Storeh.
- N. Juel, Gdr., Lund, Rødvig
- N. P., Gdr., Enderslev, Haarlev
- N. P., Gdr., Sageby, Mern
- Chr., Gdr., Tostenæs pr. Askeby
- Niels Jørgen, Dame Kobbelt, Askeby
- N. P., Parcl., Toftthøje, Hastr., Køge
- N. R., Sognerind., Kjessendr., Fakse
- R., Kommunel., cand. phil., Iver Hvidt-
feldtsvej 1, Næstved
- R., Gdr., Brøderup, Tappernøje
- Søren Fr., Gdr., Egøje, Køge
- Anton, Cdr., Nr. Tvede, Brandeleve
- Andrup, Kbm., Haslev
- Anna, Frk., Industribanken, Næstved
- Carl, Højskolef., Brøderup Højsk.,
Tappernøje
- H., Læge, Brotorv, Næstved
- H., Gdr., Birkely, Mern
- N. H., Gdr., Svinø, Lundby
- A., Frue, Taagerup, Karise
- Hanne, Gaardejerske, Brandeleve
- Valdemar, Gdr., Bøgesø
- Wøldike, Sognepr., Hammer, Lou
Nyang, Dommer, Præstø
Næstved Centralbibliothek
Næstelsø Sogns, Bogsamling ved Pastor
Glensthøj, Næstelsø pr. Næstved
Nøhr, A., Gdr., Borre
- M. A., Gdr., Hjerterbjerg, Stege
Nøkkentved, Kaj, Lærer, Fakse Ladepl.
Ohlmann, Sognepr., Vemmetofte, Fakse
Olsen, Jens, Gdr., Magleby, Klippinge
- H. P., Redaktør, Næstved
- Oluf, Redaktør, Vordingborg
- L. P., Kbm., Næstved
- O. Fr., Sognefoged, Blangsløv, Lou
- Marie, Ulse, Haslev
- N., Handelsm., Stevns Højsk., Storeh.
- H., Forp., Dysted, Olstrup
- H., Handelsmand, Haarlev
- Laur., Landpostbud, Mern
- P., Sognefoged, Førslev, Karise
- J. P., Gdr., Bonderød, Fakse
Orland, Købmand, Præstø
Palsøe, Bogholder, Stege
Petersen, Gdr., Alslev, Karise
- A., Smedemester, Lundby
- Fred., Lærer, Værløse, Fakse
- Hans, Gdr., Klippinge
- Karl K., Handelsr., Vangehuset, Wer-
gelandsallé 4, Søborg
- Poul, Gdr., Ebbeskov, Fakse
- Jørgen Isak, Gdr., Haarlev
- L. P., Gdr., Faarup, Lou

- Pedersen, Hans, Kbmd., Hammer, Lou
- H. C., Gartner, Flintemose, Bøgesø
- H. Chr., Gdr., Amtsrm., Renge, Sth.
- Henr., pens. Lærer, Ved Linden 13^a,
Kbh.
- Jens, Gdr., Bjeverskov
- J. P., Gdr., Nordgaard, Brandelev
- Jens, Ungk., Snesere
- Jørgen, Gdr., Brandelev
- L. A., Gdr., Fiskebæk, Brandelev
- Lars, Gdr., Druestrup, Thureby
- L., Lærer, Holtug, Storehedinge
- L. P., Redaktør, Præstø
- J., Lærer, Næstelsø, Næstved
- M. P., Lærer, Lille-Næstved, Næstv.
- Carl, Boghdl., Stege
- Niels, Gdr., L. Taarøje pr. Fakse
- P., Gdr., Lykkebæk, Klippinge
- H. P., Gdr., Klog, Bogø
- P., Overskovf., Lerbæk pr. Askeby
- R., Gdr., Busbjergg., Køng, Lundby
- R. Joh., Gdr., Elmelunde, Stege
- R., Gdr., Sipperup Østerg., Næstved
- Th., Købmand, Næstved
- V., Provst, Karise
- Otto, Gdr., Klokkekildegd., Sværdb.,
Lundby
- L., Overlærer, Fakse
- Joh., Landmand, Havnev, Rødvig
- Chr., Kontrollør, Nielstrup, Rønnede
- Lærerinde, Stensved
- C. A., Gdr., Førslev, Karise
- Anna, Lærerinde, Strøby
Skovgaard-Petersen, Dispacheur, Valle-
rød, Hørsholm
Pontoppidan, Sognepr., Spjeller, Karise
Post, E., Godsøjer, Broksø, Herlufm.
Porst, Redaktør, Næstved
Poulsen, H. F., Gdr., Snesereg., Snesere
- Overlærer, Masned Sund
Paulsen, Direktør, Næstved
Preuss, Skovkasserer, Nykøbing F.
Qvist, Petrine N., Nr. Smidstrup pr.
Tappernøje
Rasmussen, Chr., Gdr., Højgd. pr. Rødvig
- C. R., Gdr., Børsted, Thureby
- Friskolelærer, Elmelunde, Stege
- H., Gdr., Frøslev, Storeh.
- Johanne, Frue, Kjeldbylille, Stege
- Jul., Muremester, Snesere
- M., Overlærer, Vordingborg
- L. P., Gdr., Rydalsm., Sageby pr.
Viemose
- N., Gdr., L. Thorshøj, Fakse
- Propr., Lundegaard pr. Allerslev
Rasmussen, Gdr., Gammelby, Karise
- R., Gdr., Snesere
- H., Tømterm., Brandelev
- J., Gdr., Borup, Næstved
- Karl, Husbnd., Sørup, Olstrup
- J. P., Læge, Fakse
- I. E., Postassistent, Herlufmagle
- Forp., Langebækgaard, Langebæk
Ravn, Lærer, Næstelsø pr. Næstved
Ravnshøj, Peder, Gdr., Torbjerg, Skør-
pinge, Rødvig
Reedtz-Thott, Lensbaron, Gaunø, Nstv.
Richter, Sognepræst, Vejen
Rohde, P., Kontrolassistent, Haarlev St.
Rosen, Priorinde, Vemmetofte, Fakse
Rosengard, Kbmd., Stege
Rosenkrantz, F., Baron, Liselund, Borre
- E., Baronesse, Lisel., Borre
- Erik, Baron, Lisel., Borre
- Th., Baronesse, Lisel., Borre
Rosted, Redaktør, Assens
Rørbæk, Lærer, Kongsted, Rønnede
Rørdam, Bibliotekar, A. N. Hansens
Allé, Hellerup, Kbh.
Sandberg, sen., Manufakturhdl., Stege
- jun., Manufakturhdl., Stege
Scavenius, A., Stiftsd., Søgaard, Storeh.
- Godsøjer, Klintholm, Borre
Scheel, Mejeribst., Aaside, Snesere
Scheiding, Kbmd., Karise
Schmidt, C., Lærer, Klippinge
- Lærer, Hammer
Schnack, Sognef., Aversi, Haslev
- Urmager, Næstved
- Fr., Gdr., Aversi, Haslev
Schou, Maler, Vordingborg
- H. H., Direkt., Pileallé 27, Kbh.
Schouw, Frk., Østergade, Næstved
Schwartzbach, Holger, Landpb., Kilde-
marksvej, Næstved
Schøler, Fr., Gdr., Blaabæk, Fakse
Seidenfaden, Gdr., L. Thorsh., Fakse
Schedtedt-Juel, Stiftsdame, Vallø
Sennels, Købmand, Masned Sund
Smidt, Karetmager, Klippinge
Smith, Vilh., Konsul, Kbmd., Næstved
Skov, Lærer, Haarles
- P., Lærer, Abbednæs, Næstved
- Christen, Gdr., Nørreby, Borre
Sjølund, Axel, Bovang, Haarlev St.
Spang, Direktør, Rosenfeldt, Vdbg.
Spønnech, M., Grevinde, Geheimekon-
ferensraadinde, Dekan. paa Vallø
Staal, S. Jensen, Gross., Sdr. Boulevard
41, Kbh.

- Stevns, A. J., Højskoleforst., Voldby
Sivertsen, Lærer, Raabyille, Stege
Steinmann, Kmh.inde, Tybjergg., Herlm.
Stensgaard, H., Lærerinde, Taagerup,
Karise
Strange, Frue, Godsv., Rosenf., Vdbg.
Statens Lærerhøjsk., Odenseg. 14, Kbh.
Storm, Mejeriejer, Stege
Struckmann, Amtslæge, Næstved
Suhr, Godsejerinde, Petersg., Langebæk
Søgaard, Joh., Overlærer, Næstved
Søvndahl, Købmand, Karise
Sørensen, Aug., Partikulier, Skovhøj,
Bredtved, Holbæk
- Anker, Gdr., Tostrup, Stege
- Læge, Stege
- C., Forp., Hastrupgd., Thureby
- P. J., Bankk., Erikstrup, Storeh.
Statsbibliotheket, Aarhus
Statens Bibliothekstilsyn, Studiestr. 38,
Kbh. K.
Svenska Landsmål, J. A. Lundel, Upsala
Tange, H., Dommerfuldm., Fjerritslev
Tillisch, Stiftsdame, Vallø
Thune, Boghdl., Vordingborg
Tidemand-Dal, Arkitekt, Næstved
Tolderlund, Etatsr., Straarup, Kolding
Torp, Niels Petersen, Møller, Hastrup
Mølle, Køge
Troelsen, P., Gdr., Nr. Tvede, Olstrup
Trane, V. L., Kbmd., Karise
Tudvad, Friskolel., Sydstevns, Storeh.
Wang, Bogbinder, Næstved
Vedel, A., Kammerhr., Amtmand, Nstv.
- M., Kammerherreinde, Næstved
Vedsmann, Skoleinsp., Søborg, Kbh.
- Frands, Førstel., Ebbeskov, Fakse
- Hedin, Nørregade 39, Kbh.
Velling, S. D., Dyr læge, Haarlev
Vestergaard, Politiassistent, Kastrup,
Vordingborg
Winther, C., Gdr., Hjertebjerg, Stege
Wichfeldt, E., Stiftsdame, Vallø
Wolff, Sneedorff, Hofjægerm., Godsejer,
Grevens Vænge, Næstved
Wurr, A., Lærer, Ekildstrup, Rønede
Universitetsbiblioteket, Lund, Sverrig
do. Upsala
Yde, Fr., Oversygepl., Oringe, Vdbg.
Østergaard, G., Gdr., Hæstrup, Hjørring
Ødum, Lærer, Næstved
Ørum, Direktør, Elektricitetsv., Haslev

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Bag Tryggevælde Aa, af Pastor <i>C. Borre Larsen</i> , Gedved . . .	3
Af Magleby Skoles Historie, af Lærer, cand. phil. <i>Olaf Carlsen</i>	49
Sortebrødre-klosteret i Næstved, af Kommune lærer, cand. phil. <i>R. Nielsen</i>	54
Præstø Amts Bebyggelse, af <i>Henrik Larsen</i>	60
Holmegaardsfundet fra den ældste Stenalder, af Museums- inspektør <i>H. C. Broholm</i>	77
En fattig Præst, af fhv. Sognepræst <i>Henning Jensen</i>	101
Ombygningen af Jomfruens Egede, af Arkitekt <i>Fr. Weilbach</i> . .	109
Gjorslev, af Arkitekt <i>J. Tidemand-Dal</i>	115
Ludus de Sancto Canuto Duce, ved cand. phil. <i>Knud Kinzi</i> . .	135
Aarsberetning fra Formanden	151
Medlemsliste	153

